

K

Művészet és Gondolat

KALLIGRAM

■ 2016 SZEPTEMBER ■

XXV. ÉVFOLYAM, 2016. SZEPTEMBER

T A R T A L O M

- 3 **MÁRTON LÁSZLÓ**
Könnyek nélkül: Esterházy Péterről, két héttel a halála után (esszé)
- 8 **BÁN ZOLTÁN ANDRÁS**
Noé vendéglője: Az Esterházy-emplakoma (esszé)
- 11 **KÁLMÁN C. GYÖRGY**
Törredékek Mihályról: Szegedy-Maszák Mihály, 1943–2016 (esszé)
- 18 **TÉREY JÁNOS**
„Jézus nevére a pokol megremeg”: Részlet a *Káli holtak* című regényből (regényrészlet)
- 22–23 **SZABÓ T. ANNA**
Le. Fel; Fénykör; Fess (versek)
- 24–26 **FEKETE ANNA**
A szív, igen; Fény; Forduló; Le mal du pays; Verközös vers; Nagyhét után (versek)
- 27 **KÁLMÁN GÁBOR**
A temetés (regényrészlet)
- 33–34 **POLGÁR ANIKÓ**
Eurüdiké lefogyott; Eurüdiké takarít (versek)
- 35–38 **HEVESI JUDIT**
Stabilitás; Fashionably late as usual; Maszkabál; Feladott poggyász; Mi marad meg? (versek)
- 39 **SZALAY ZOLTÁN**
Samu újra néma (próza)
- 43–45 **CSOMBOR RITA**
Tükörvölgy; Ébredés; Ismét; Félkész otthon (versek)
- 46–47 **OLTY PÉTER**
Bukephalosz nem szelidült meg; Egy sulis naplójegyzetből; Gügész gyűrűje (versek)
- 48 **GREDEL LAJOS**
Bukott angyalok (regényrészlet)
- 53–54 **AYHAN GÖKHAH**
Gyerektárgyvégtagok; Beszélgetéstestek (versek)
- 55–57 **TOROCZKAY ANDRÁS**
Mintha tizenöt éve; Bűdös a szám; Sziszifusz egy kukásautóra vár; Verőfény (versek)

- 58 **BERTA ÁDÁM**
„állandóan málnaszörpöt isznak, a fagyalt fazékban áll” (próza)
- 66 **KERBER BALÁZS**
Mo (vers)
- 68 **BENNÜNK ÉLŐ KÉSZTETÉSEK**
Sirbik Attila beszélgetése Zoltán Gáborral *Orgia* című regénye kapcsán
- 72 **ALMÁSI MIKLÓS**
Egy kép talányai (Kondor Béla: *A szentek bevonulása a városba*) (esszé)
- 80 **MÉSZÁROS MÁRTON**
Változatok hajótörésre: Gép, utazás, pénz mint médium
Oravecz Imre regényeiben (tanulmány)
- 88 **SZARVAS MELINDA**
Családban marad (Gion Nándor: *Testvérem, Joáb*
és Móricz Zsigmond: *Rokonok*) (tanulmány)
- 94 **BALOGH GERGŐ**
Jókai Mór és a pénz trópusa: A *Szegény gazdagok* értelmezéséhez
(tanulmány)
- 99 **SZABÓ GÁBOR**
Rosszkedvünk nyara (Németh Gábor: *Egy mormota nyara*) (kritika)
- 101 **HERMANN VERONIKA**
Beszédtöredékek az eredetről
(Grecsó Krisztián: *Jelmezből – egy családregény mozaikjai*) (kritika)
- 103 **KOLOZSI ORSOLYA**
Egymást keresztező utak
(Grecsó Krisztián: *Jelmezből – egy családregény mozaikjai*) (kritika)

KALLIGRAM
Művészet és Gondolat

FŐSZERKESZTŐ: Beke Zsolt
zsoltbekezsolt@gmail.com

SZERKESZTŐK:
Csehy Zoltán (lira)
csehyzoltan@gmail.com
Mészáros Sándor
kalligram@interware.hu
Szabó Lovas Emőke
lovas.e@gmail.com

Szilágyi Zsófia
szilagyi73@gmail.com

Tóth-Czifra Júlia
toth.czifra.julia@gmail.com

GRAFIKAI SZERKESZTŐ: Hrapka Tibor
TÖRDELŐ: Róth Andrea

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG ELNÖKE:

Grendel Lajos

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI:

Földényi F. László,

Keserű József,

Márton László,

Németh Zoltán,

Rédey Zoltán

FŐMUNKATÁRSÁK:

Csehy Zoltán,

Hizsnay Zoltán

Szerkesztőség és kiadó:

811 03 Bratislava–Pozsony,
Staromestská 6D, 2. emelet,
tel./fax: (00421 2) 544 15 028

FELELŐS KIADÓ: Szigeti László

Levél cím: KALLIGRAM spol. s r. o.

P.O. Box 223, 810 00 Bratislava 1

Szlovákiai megrendelések:

distribucia@kalligram.sk,
valamint a szerkesztőség címén.

Magyarországi elérhetőség:

kalligram@interware.hu

Támogatóink:

A Szlovák Köztársaság Kormányhivatala
(Realizované s finančnou podporou Úradu
vlády Slovenskej republiky – program
Kultúra národnostných menšín 2016)

Nemzeti Kulturális Alap

Kiadja: Kalligram Kiadó Kft., Pozsony
és Kalligram Polgári Társulás
(OZ Kalligram, Fő utca 39/17, 929 01
Dunajská Streda/Dunaszerdahely,
IČO 42 291 810).

Nyomja: Expresprint spol. s r. o.,
Partizánske
Példányszám/Náklad: 700 db/ks
Ára: 700 Ft / 2,5 EUR.

Magyarországon terjeszti
a Relay Hírlapkereskedelmi Rt.
és a regionális részvénnytársaságok.

EV 358/08 ISSN 1335-1826

Havilap, megjelenik az adott hónap 1-jén

www.kalligram.eu

KÖNNYEK

Esterházy Péterről, két héttel a halála után

NÉLKÜL

Szeretem és tiszteltem. Ezt akár jelen időben is írhatnám. Attól még, hogy többé nincs köztünk, az iránta érzett szeretet és tisztelet megmarad. Emlékszem első publikációira az Alföldben és a Kortársban. Ő rakétaként felszálló fiatal tehetség volt, én gimnazista, aki folyóiratokat is olvas. Az időközben eltelt négy évtized alatt soha egyetlen elhibázott mondata vagy gesztusa nem volt; annál többször mutatkozott példaértékűnek, írói és erkölcsi tekintetben egyaránt. Soha nem éreztem iránta sem személyes okból, sem közügyek miatt neheztelést; annál többször elismerést, nemritkán csodálatot is.

Emlékszem gesztusaira.

Emlékszem rá, hogy 1990 kora őszén beszüntette *Az elefántcsonttoronyból* című sorozatának közlését abban a folyóiratban, amelyben egy politikus-sá átvedlett költő rasszista szöveggel vetett szelet és aratott vihart. Őbenne ekkor – és szükség esetén mindannyiszor – nemcsak a bátorság és a hibátlan erkölcsi érzék volt meg, hanem az a tisztánlátás is, amely leíratta vele a búcsúcikkekben: „Nem volna szabad engednünk, hogy különböző magyar nyelvek legyenek, mert ott még tolmács se volna, s az tényleg baj. Különbözni csak közös nyelven lehet.”

Emlékszem rá, hogy 1986 elején az akkori Magvető Kiadó vezetősége díszörséget szervezett a kará-

csonykor meghalt igazgató, Kardos György tiszteletére. Aki nem ismeri Kardos életútját, annak ezúttal hiába is magyaráznám. A díszőrségben való részvétel nemcsak a sikeres kiadóigazgató iránti hálát fejezte volna ki, hanem a diktatúra iránti lojalitást is. Péter a felkérésre azt felelte, hogy ő inkább imádkozik Kardosért; tökéletes válasz, nemcsak azért, mert Péter őszintén és mélyen hívő volt, hanem azért is, mert Kardos lelke igencsak rászorult az imádságra, és nem tartom valószínűnek, hogy más is szót emelt volna érte Isten előtt.

Emlékszem a könyveire. Sok örömet lettem bennük. Amíg fiatal volt, én pedig még fiatalabb, addig a felszabadító hatást, a nyelvi szubverzivitás mámorát, egyszersmind okosságát élveztem bennük. Az érett és kései könyvekben, a *Harmonia Caelestis*ben és az utána következőkben a világteremtő bölcsesség, a tudás eleganciája örvendeztetett meg.

És ha már a könyvekről van szó: legelső szerkesztője, aki sokat segített a pályakezdő írónak, szerkesztette (miután kiharcolta) az én első könyvemet is. Legutolsó szerkesztője pedig az én könyveimmel is foglalkozik.

Vannak emlékképeim róla fekete és hófehér hajjal, szintúgy vannak emlékképeim az őszülés különböző stádiumairól. Másképpen változtatta meg az őszülés az arcát, mint Mészöly Miklósét. Annyi a közös, hogy mindkettőjüknek jól állt. Az ő személyiségének súlyt és méltóságot adott, Mészölyt inkább a természeti jelenségekhez közelítette.

Nem akarok beszélni Mészölyhöz és Balassa Péterhez fűződő barátságáról, legfeljebb annyit, hogy az említett két férfiú fontos volt neki, ahogy nekem is. Rajtuk keresztül őt is közeli barátomnak éreztem, holott a szó szoros értelmében nem voltunk barátok. Összesen egyszer jártam rómaifürdői otthonában, akkor is azért, mert Gitta, aki akkoriban a könyveimet tervezte, csak ott tudta megmutatni új regényem borítójának változatait; ő is otthon volt, szívélyes volt. Én viszont egyszer sem tudtam rávenni, hogy eljöjjön hozzánk, noha – vagyis azért, mert – ahhoz a kissvábhegyi házhoz, ahol a feleségem született és nevelkedett, és magam is harminckét éve lakom, neki is volt valami köze. Az alattunk levő lakásban töltötte élete első hónapjait, innen telepítették ki szüleivel együtt őt is, nem egészen egyéves korában. (Anyósom, aki nagyra becsülte Péter apját, azt mesélte, hogy ő és apósom próbált segíteni a hirtelen jött bajban a családnak, konkrétan rendelkezésükre bocsátották a telefont. Ez ma nem látszik valami nagy dolognak, de az adott helyzetben sokat számított, és némi bátorság is kellett hozzá.)

Emlékszem tréfás megjegyzéseire és kézmozdulataira. Fel tudom idézni, hogy a régi írószövetségi közgyűléseken, amikor még mindketten tagjai voltunk az említett szövetségnek, melyik pályatárs fejét simogatta meg. Mindig olyanokét, akiknek tüskésen rövidre volt nyírva a hajuk, és körülbelül kétszer annyi irónia érződött a mozdulatban, mint amennyi taktilis kíváncsiság. Fel tudom idézni félhangosan tett szarkasztikus megjegyzéseit is, amelyek az idő múlásával egyre inkább hasonlítanak Mándy Iván ugyanilyen alkalmakkor tett megszólalásaihoz.

Személyiségének megértéséhez kulcsszó az *odafigyelés*. Nem zárkózott be önmagába, mások teljesítményére kíváncsi volt, minőségérzéke megbízhatóan működött. Minden értékelhető teljesítményről tudomást szerzett, mindegyikhez volt legalább egy jó szava.

Emlékszem, 1991 őszén mögöttem ült a Budapesti Kamaraszínházban, *A színházcsináló* című Thomas Bernhard-dráma premierjén. Sinkó László játszotta a címszerepet, de meglehet, hogy a vendéglőst játszó Vallai Péter kedvéért, vagy éppenséggel a számára íróilag fontos Bernhard miatt ült be az előadásra. Ma is hallok önfeledt nevetését egy-egy poén után. Vallai az előadás után megüzente neki, hogy ez azért nem egy maradéktalanul vicces darab, de a későbbi előadásokon meglátszott, milyen sok bátorítást adott mindkét színésznek ez a nevetés, valamint a zöldhályog-etüd után felhangzó, evoé-jellegű örömteli kiáltás a nézőtérről.

Emlékszem egy délutánra Berlinben, a Café Einsteinben, amikor a jobb keze középső ujjával kanalazta a tányérból a vaníliakrémet. Mindenki mástól bunkóság (mondhatnám így is: nem udvarképes viselkedés) lett volna; ő ezt is elegánsan csinálta, és persze utánozhatatlanul. Láttam én már csúnyán enni kortárs magyar írókat, nem egyet, nem kettőt, de olyan *szépcsupnyán* enni, mint ő, senki sem tudott. Azt már csak a rend kedvéért teszem hozzá, hogy 1000 esetből 999-ben – természetesen – *szépcsupnyán* evett.

Emlékszem egy előkelő klubra Frankfurtban, ahová meghívták felolvasni, én pedig beugrottam moderálni valaki más helyett. Körülöttem kenyai antilopvadászatról és braziliai gyémántbányákról folyt a csevegés. A felolvasás előtt egy magas, sovány és már nem egészen fiatal színésznő előadta Kurt Hoffmann *Ich denke oft an Piroschka* című filmjének magyar vonatkozású slágereit, harmonikakísérettel, majd felöltözték a vacsorát: Esterházy-rostélyost és Esterházy-tortát. Ő rezzenéstelen arccal nézte, amint a Majna-parti elit főételnek is, desszertnek is őt fogyasztja el. Mosolyogva kijelentette (németül), hogy tisztában van vele: amit ő ír, az csak amolyan desszert utáni desszert. Majd odaszólt nekem (magyarul, halkán): „Pergő ritmusban, minél gyorsabban, és a közönség részéről semmi kérdés!”

Itt kell megemlítenem, ha mégoly röviden is, hogy egy előkelő család szülötte volt, amely évszázadokon át fontos szerepet játszott a magyar történelemben. Péter életműve arról tanúskodik, hogy őt a családi hagyomány (bármi legyen is annak pozitív tartalma és, hadd mondjam így, stílusa) intenzíven foglalkoztatta. Tévedés azt hinni, hogy ezt a tradíciót megtagadta vagy szembefordult vele; ellenkezőleg, olyan módon próbálta újraértelmezni, hogy a történelmi Magyarország összeomlása után több emberöltővel is átélhető és példamutató legyen. Hadd tegyem hozzá: az utóbbi évtizedekben, futballista öccse mellett, ő tett a legtöbbet azért, hogy az Esterházy név világszerte közismert és dicsőséges legyen.

Egyszer, kevéssel a *Javított kiadás* megjelenése után beszélgettem egy rokonával. Bankszakember volt, nem tudott magyarul, de magyaros hangzású keresztnévet viselt az Esterházy név

előtt. Mint sokan mások, ő is haragudott Péterre a könyv miatt. A megírásban és a közreadásban nem az állampolgári bátorságot és tisztességet, nem is a katharizisért vívott küzdelmet látta, hanem a szégyellni való családi titok világgá kürtölését. Nem akarta elhinni, hogy Péter előzőleg nem tudott az apja ügynökmúltjáról. És nem győzött értetlenkedni: miért maradt Esterházy Mátyás Magyarországon? És miért maradtak a fiai?

Váratlanul nekem szegezte a kérdést: hogyhogy Péterből jelentős író lehetett a szocializmus idején Magyarországon? Hogyhogy ezt engedélyezték az elvtársak?

Nem győzte meg a válaszom, amely szerint az írói jelentőséget nem az elvtársak engedélyezték, hanem ő maga munkálta és vívta ki. Ez persze az akkori szerkesztők, kritikusok és irodalomtudósok munkája is volt. Hát ez az, vágott vissza a Péterrel nagyjából egyidős, rá meglepően hasonlító bankszakember: vajon nem csupán azért jöhettek létre a könyvek, és lehetett jó visszhangjuk, mert Péter apja titkos ügynökként szolgálásokat tett a diktatúrának?

Visszakérdeztem: vajon Esterházy Márton 1986-ban csupán azért rúghatott bravúros gólt a brazilok kapujába, mert a magyar rezsim, apjára való tekintettel, enge-

délyezte neki? A bankszakember arcán bosszúság suhant át, és csak ennyit mondott: milyen jó, hogy megnyíltak a határok, és akár mi ketten is bármikor leülhetünk beszélgetni.

Ezzel jelezte, hogy vége a beszélgetésnek.

De a beszélgetés nem ekkor ért véget. Szóba került a család egy másik férfitagja, Esterházy János, akinek az ókeresztény vértanúkéhoz hasonló szenvedéstörténet jutott osztályrészül. Méltattam a szlovákiai magyar politikus óriási érdemeit és jellemzőségeit, majd – magam számára is váratlanul – hozzátettem: „Ezenkívül demokrata is volt.” A bankszakember arcán évszázadokon átívelő többlettudás fölénye jelent meg. „Nein” – felelte –, „ein Demokrat war er nicht.” Engem pedig elöntött a szégyen. Mert hiszen Esterházy János kiváló ember volt, de csakugyan nem volt demokrata, és ezt én is tudtam. Viszont Péter meggyőződéses híve volt a parlamenti demokráciának, és igazából órá gondoltam abban a pillanatban.

Volt. Ezt bizony múlt időben kell írni.

Elvesztésével egy egész korszak múlt el.

A korszakok persze ritkán múlnak el egyik pillanatról a másikra, leszámítva a nagy háborúk kitörését. Mégis úgy érzem: más korszak volt az, amelyben megjelent a 2000 és a Holmi, amelyben EP felolvasott, dedikált, vagy egyszerűen csak szembejött az utcán, és merőben más korszak az, amelyben mindezek nincsenek már. Rossz vagy látványosan romló viszonyok közepette egy nagy egyéniség elvesztésében különös erővel érződik az egész közösséget sújtó csapás. Ilyen lehetett Vörösmarty halála 1855-ben, ilyen volt Babitsé 1941-ben, és ilyen most az övé.

Utolsó könyvét nem olvastam el. Még nem. Gyűjtöm hozzá az erőt. Néhány részletet ismerek, ezek alapján attól tartok, nem lesz könnyű.

Ha vigasztalni akarok másokat, vagy én akarok vigasztalódni, először az jut eszembe: idő előtt halt meg, de nem fiatalon. Annyit élt, amennyit Arany János.

Legalább negyven éven át remekművek kerültek ki a keze alól. Nyilván nemcsak azok, de ami nem remekmű, azon is meglátszik a nagy író keze nyoma, a gondos munka, a minőség tisztelete.

Sok boldogság volt az életében. Talán azt sem tévedés állítani, hogy alapjában véve boldogan élt. Szép családja volt, látványos sikerei és lelkes olvasói voltak. Mindezt élvezni tudta, anélkül, hogy egy pillanatra is fejébe szállt volna a dicsőség. Az előbb megjegyeztem, hogy nem minden munkája remekmű, de most hozzátésem: soha nem keltette azt a benyomást, hogy elfáradt, elszürkült, erejét vesztette, vagy ismétli önmagát. Amikor éretté vált, akkor is megmaradt a frissessége. Ötletei sziporkázóak voltak az életmű vége felé is, ugyanúgy, mint az elején. Ilyen hosszú ideig tartó írói pályán ez nagy eredmény vagy inkább vívmány: hiszen ezért is keményen meg kellett dolgoznia.

Az, hogy idő előtt halt meg, azt is jelenti, hogy nincs kitéve az elagásnak, a leépülésnek vagy a szétesésnek. Nem kell látnunk önmaga romjaként. Annak az ősz hajú, de fiatalos és sármos férfinak a képe marad meg az emlékezetünkben, aki az utolsó pillanatra volt. A haldoklást is – kénytelen vagyok így fogalmazni – jól csinálta. Ezt bővebben és pontosabban a *Hasnyálmirigynapló* elolvasása után mondhatnám el. Annyi biztos, hogy amikor tudott a nyilvánosság előtt szerepelni, akkor jól, sőt kiválóan szerepelt. Elég utalnom a könyvheti megnyitóbeszédre, amely okossága és gyengéd kíméletlensége miatt akkor is emlékezetre méltó volna, ha nem az ő utolsó nyilvános megszólalását kellene látnunk és hallanunk benne. De azt látjuk, azt halljuk, emiatt pedig látjuk a személyiség bámulatos tartását is.

Így tehát a veszteség nehezen viselhető érzelmi terhe alatt legyen az utolsó szó az öröme. Örülök, hogy egy ilyen nagyszerű ember kortársa és pályatársa lehettem. Örülök, hogy személyesen ismerhettem, és – amíg módom van rá – felidézhetem az emlékezetét. ■ ■ ■

■ **Márton László** (Budapest, 1959): író, műfordító és esszéista. Könyvei a Kalligramnál: *M. L., a gyilkos* (2012), *A mi kis köztársaságunk* (2014)

NOÉ VENDÉGLŐJE

Az Esterházy-emléklakoma

A 24. számla

Langyos nyári este, a puha felhőfüggönyt félrehajtva igyekszem magánszínpadom, azaz törzskocsmám törzsasztalához, abban a reményben, hogy végre megtarthatom a Magyar Bohém fenomenológiájáról tervezett felolvasásom minimum első részét, mely fájdalmas pótléka voltaképpen a Magyar Mámor történetéről szóló előadás-sorozatomban minimum első részének, mely kétségtelen kudarcot vallott az elmúlt évek során; nem önhibámból, ha szabad így fogalmaznom, mivel maga a Történelem vagy a Magyar Politika fogalmazzott bele az előadásomba, így vagy úgy; máskor meg saját szereplőim kezdtek önálló, számomra követhetetlen életet.

De ki tudná megjeleníteni meghökkenésemet (ha ugyan én magam nem...), mit akkor élek át, amikor belépek a törzskocsmám ajtónak alig is nevezhető nyílásán, és szétnézek a várt romtájékon. Mert a patyolatra söpört, mintegy romtalanított kertben számtalan gyertya világít, tenyérbe fogható, kezes kis lángok mindenütt, nemcsak az asztalokon és a söntéspulton, hanem a földön is, a fűben és az egykori táncparkett betonján vezetnek ösvényt alkotva a mécsesek: kicsik és büszkén a magasba törők, szívószál-vékonyak és tömzsiék, virágcserepnyiek és gyűszűnyi átmérőjűek; mindenütt gyertyák lángja lobog a bokrok közt és még a faágakon is, valamint az ételkiadó ablakocskában, és e lángok árnyékában számomra ismerős, és mégis ismeretlen alakok ülnek, előttük kancsó bor, kancsó sör és mindenféle finomságok: sajtok, sonkák, szalámik, kolbászkarikák, füstölt halak, paradicsomkarikák, harapós paprikák vegyesen; isznak és csendben falatoznak, miközben arcuk még a magam szarkasztikus tekintetével nézve is átszellemültnek tűnik. És felvillan agyamban, hogy most kellene megalapítani az Esterházy-emléklakoma intézményét, minden év július 14-én, hasonlóan az 1864 óta minden év február első vasárnapján megrendezett Széchenyi-emléklakomához (ahol 1897-ben elhangzott a nagy ige, e tárcasorozat egyik mottója: „Nem boldog a magyar!”); itt és most kellene azonnal megalapítani, a törzskocsmámban, noha ESTERHÁZY semmiképpen sem tartozott a Magyar Mámor vagy a Magyar Bohém világához. És már szólok is a halhatatlan vendégserghez, és elmondom, hogy a Széchenyi család ez alkalomra egy ezüsttel kivert emlékbillikomot készíttetett, melyen a híres jelmondat állt: *Borura derü*, amikor a FIZETŐPINCÉR si-et elém, kezében sima fatálca, rajta nem emlékkupa, de azért metszett pohárban habzó pezsgő, és ily szavakat szól:

– Mint pincér, Kosztolányit tartom példaképemnek... Egyébként főlösegesen beszél, édes úr, az emléklakoma immár megalapított; mindaz, amit itt lát, a friss bécsi örökös, NEMETSCHKEK úr szervezése és ajándéka. És ő gondoskodik majd a számláról is, mely e nembn a 24-ik.

– Bizony, FILOLÓGUS uram – emelkedik föl most a díszasztal mellől makulátlan szmokingjában a nyilvánvalóan frissen fodrászott NEMETSCHKEK. – Amint múltkor említettem, örököltem némi pénzt és *zudem* egy lakást Bécsben, mégpedig a Naschmarkt tözomszedságában, a Magdalenengassében, és maga mint fogadott *Wiener Kerl* bizonyára tudja, ez az utca...

– Igen, ez az utca az Esterhazygassét keresztezi. Borúra derű! – emelem poharam a szerföött csöndes vendégsereg felé. És már szónokolnék is tovább, ám NEMETSCHKEK közbevág:

– Felesleges szónokol nekik, mert bár ők beszélnek, persze csak azt, amit ESTERHÁZY idézett tőlük, de nem hallanak semmit, ma este nincs önálló életük. Most díszvendégek az irodalomból, akiket a nagy halott a maga műveiben megidézett, és akik most őt jöttek ünnepelni. Őt, aki létüknek újabb értelmet és dimenziót adott.

És ekkor rádöbbenek, miért is voltak oly ismerősek ezen arcok, miközben látom, ahogy SZABÓ ERVINNÉ amolyan könyvtári katalóguscédulákra írva rakja az asztalokra a névjegykártyákat: OTTLIK GÉZA, KOSZTOLÁNYI, CSÁTH GÉZA, WITTGENSTEIN, THOMAS BERNHARD, FRANZ KAFKA, ALBERT CAMUS. És így tovább, a megidézett árnyak százai elé, akiket a pincérfrakkot öltött TÁLTOS és VÁNDORFILOZÓFUS szolgál ki puha áhítattal.

És ekkor szent riadalommal látom, hogy az egyik asztalnál egykori barátom, KERTÉSZ IMRE emelkedik szólásra, és kezében papírlapot tartva ezt olvassa föl: – Temetésen beszélni nem jó. És nem rossz. Hanem kell. Többféle hagyomány van, egyiket se tudom most használni. Rossz érzés.

Lehet, hogy hibázom, de nem akarok anekdotikus lenni, noha életem fontos eseménye volt, ahogy ült az ágyam szélén, és nem tudhattam és tudhatta, hogy tudja-e, ki vagyok, tudja-e, ő ki. De ahogy meghalt, hirtelen annyian ülnek ennek az ágnak a szélén, hogy óhatatlanul erről is kéne mondanom valamit, de nem akarok rendet vágni az új üldögélők közt, csak megállapítom a tolongást.

Érzem, hogy görcsösen beszélek, kissé összeszorított szájjal. Pedig könnyedébben kéne, megkockáztatnom, lazábban, nem mintha könnyű volna ravatal mellett állni. Nem könnyű. Nyugodtan sírhatunk, kívül, belül, ki hogy. A temetés nemcsak arról szól, akit temetünk, hanem akik temetnek, azokról is. Rólunk. De teremt-e a koporsó egy közös mit, ez is kérdés.

Temetésen nem kell a végső szót kimondani. A temetés nem a vége valaminek, hanem a kezdete. És nem az örök életre gondolok, hanem a teendőinkre, amelyeket ránk hagyott a halott. Szokták mondani, az író a könyveiben él tovább, ezt se nagyon erőltetném. De azért az igaz, hogy ESTERHÁZY PÉTER szövegeit újra és újra kell olvasnunk, olvasnom.

Lezárni a sírt, rögzíteni azt, ami van, rögzíteni, hogy nagy író, hogy nagy magyar író, akkor is, ha viszonya a nemzettel finoman szólva nem dráma nélküli, nem rózsás, nem hazudni, rögzíteni hát, ami nincs, vagyis nyugalmat találni. Ezt is szeretnénk egy temetéstől. Ezt itt nem kapjuk meg. ESTERHÁZY PÉTER nyugalanságot hagy ránk, sokféle nyugalanságot, múlttól, jelenről, jövőről, emberről, Istenről, társadalomról, irodalomról, önmagáról.

A nyugalanság életet is jelent, mozgást. Ezt a nyugalanságot hozta ESTERHÁZY a magyar nyelvbe is, a nyugalanság új rendjét.

Azt látom, hogy itt most minden mondatom olyan, mintha utolsó mondat volna. Mint-ha folytonosan zárnék, zárnám el magamat, az egészet. Úgy nyitok, hogy zárok. Aztán az egyik ténylegesen utolsó lesz.

PILINSZKY JÁNOS ekkor felhajtja poharát, felkapja fejét, és felkiált: – Akárhonnan érkezhetsz mondat, akárhonnan?

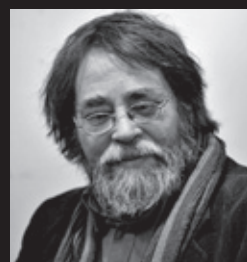
És KERTÉSZ folytatja: – Nem tudom, hogy mit szeretnék. Harapnám el a szavaimat, nyelném vissza, legyen csönd. Amely elől menekülünk. Talán csak azért kell beszélünk, hogy legalább sejtjük, mi helyett áll a csönd, mi helyett nyom agyon minket a csönd.

Eddig a gyászbeszéd. Csönd van most a romkocsmáövezetben, nyugalom, béke uralkodik, a lángok lobognak. WITTGENSTEIN pedig ennyit mond bele halkán az estébe: – A szavak tettek is.

Ezzel a közleménnyel új otthonába költözik, és a továbbiakban itt üzemel Noé vendéglője, mely eredetileg 2013. augusztus 25-én nyitott a Magyar Narancsban. ■ ■ ■

Bán Zoltán András (1954): irodalmár. Csont András néven zenei írásokat is publikál. Korábban a *Beszélő* és a *Magyar Narancs* szerkesztője. Legutolsó kötete: *Giccs*, Kalligram, 2016.

Töredékek Mihályról

Szegedy-Maszák Mihály, 1943–2016

Meghalt Szegedy-Maszák Mihály.

Korunk talán legnagyobb irodalomtörténésze – ő kézzel-lábbal tiltakozott az ilyen általánosító és számos tisztázatlan kategóriával operáló megfogalmazások ellen. És nyilván vannak olyanok is, akik másként gondolják. Mondjuk úgy: számomra – és tudom, hogy nagyon sokunk számára – a legfontosabb irodalomtörténész volt, meghatározó tanár, lenyűgöző személyiség, akire mindig érdemes volt odafigyelni – írásaira és előadásaira egyaránt.

Személyes és töredékes számadás következik: azért is személyes, mert az élet tényeit (ez ellen is tiltakozna), a publikációkat és nyilvános megszólalásokat, szerepléseket bárki összeszedheti, hosszadalmas és száraz volna. Talán jobb, ha (magamat minél kevésbé az előtérbe tolván) arról beszélek – remélve, hogy a személyes nem pusztán magánérdekű –, ami a sokszínű, izgalmas embert idézi fel, ami sokak élménye lehetett. (Gyakran Mihályként emlegetem majd – bennem így él, nekem ez természetes, és kérem az olvasót, ne tekintse ezt intimpistáskodásnak.) Töredékes mindaz, amit írok, mert talán csak egy monográfia tudná egységes szerkezetű és egymásból logikusan következő részekből álló vízióba foglalni mindazt, ami halálának napjaiban róla (vagy amúgy bárkiről, aki közel állt bármelyikünkhez) eszembe jut, és mert ahányan láttuk, annyiféleképpen, annyi időben és módon rakjuk össze a képet.

Lett volna idő előre átgondolni? Nem, csöppet sem voltam felkészülve a halálára, és soha nem lehetünk ezzel így. Vele nemigen lehetett a hogylétéről beszélni, sohasem; többnyire egy kézlegyintéssel vagy valami formális udvariaskodással elütötte a kérdést. Pár éve már utalt rá olykor, hogy „gondjai vannak”, hogy meggyengült az egészsége, hogy olykor jár a Kékgolyó utcába (és tudjuk, hogy ott a rákos betegeket kezelik) –, de ezt csak úgy mellékesen, mint valami huszadrangúan fontos körülményt említette, és továbbra is elzárkózott minden érdeklődés elől. Másra terelte a szót. És – egészen a legutóbbi időnkig – nem is festett rosszul: kicsit meggörnyedt, lassabban mozgott – de hát, gondoltuk (hitettük el magunkkal), ez a korral jár. Tavaszig nem is volt konferencia, megbeszélés, ülés, amit lemondott volna. Ő maga sem akarta, sőt az ellen dolgozott, hogy aki kicsit távolabb van tőle, nem látja gyakran, az előre sejtjen bármit is. Így aztán – bár tudtuk, hogy betegeskedik, halála mégis váratlan volt.

(A tanár) Mihály a 70-es évek közepén kapott először alkalmat arra, hogy órát („speckollt”, vagyis nem kötelező, szabadon választható kurzust) tartson Király István tanszékén, a modern magyar irodalom oktatásáért felelős tanszéken az ELTE-n.

Jártam erre a kurzusra, ott ismertem meg. Vagyis: ennek annyi előzménye volt, hogy Zoltai Dénes, az Esztétika Tanszék vezetője megkért, hogy nézzek utána, mivel foglalkoznak manapság az angolszász világban az esztétika területén; mert Szegedy-Maszácz Mihály az Esztétikai Világkongresszusra készül, és tájékoztatni kellene. Fogalmam sem volt, kiről van szó, nem is teljesen értettem a feladatot – mindenesetre hetekig jegyzeteltem a könyvtárban, aztán vettem egy nagy levegőt, és rátelefonáltam erre az ismeretlenre, hogy beszámolnék, mit szedtem össze. Az egyetemen találkoztunk, eléggé meglepődtem: valami őszöreg professzorra számítottam, aki teljesen tájékozatlan, és amolyan díszpintyként viszik ki a kongresszusra, akinek semmi dolga nem lesz ott, csak okosnak kell látszania. Ehelyett az az energikus fiatalember, aki öt perc múlva felajánlotta, hogy tegeződjünk, pontosan ismerte mindazt, amiről én makogtam, és végül is ő tanított meg sokkal többre ez alatt a fél óra alatt, mint amennyit keservesen összeszedtem neki hetek munkájával.

Ősszel tehát jelentkeztem az órájára. Tudom, hogy a későbbi időkben már egészen más-ként tanított, de talán érdekes lehet a kezdet kezdete: rendkívül élvezetes, kihagyhatatlan, örületesen informatív órák voltak – de teljesen kaotikusak. Véletlen volt, ha az előre megbeszélt tárgyról esett szó; elolvastuk, amit kért („kötelező olvasmányként”), aztán arról gyakran szó sem esett, vagy épp csak érintőlegesen. Olykor – a tárgyhoz csak igen lazán kapcsolódva – egy-egy fontos szakirodalomról kaptunk (akár az egész órán át tartó) beszámolót, máskor egy-egy felolvasott szemináriumi dolgozatot kommentált a tanár úr hosszan, elkanyarodva, rengeteg érdekes és izgalmas információt görgetve.

Mondom: ezek a kiszámíthatatlan, felépítés és (látszólag) cél nélküli órák mérhetetlenül üdítőek voltak. Hatalmas mennyiségű (és a legkülönbözőbb területekről érkező) tudáshoz jutott, aki eljárt és odafigyelt. Ami – közelebből – a tárgyat illeti, az is igen meglepő volt. Addigra már a hallgatók között elterjedt annak a híre, hogy Mihály „strukturalista” – vagyis mi így neveztük azokat, akik a szöveget állították a középpontba, szemben azokkal, akiket a történeti érdeklődés jellemezett (régí vágású irodalomtörténészek voltak), vagy akik ideologikusan, az eszmetörténet vagy a haladás és forradalmiság eszméi felől közelítették meg a műveket. Nos – hamar kiderült, hogy egyfelől Mihály verhetetlenül tudja (és alkalmazza) a legszárazabb, legtényszerűbb irodalomtörténeti-filológiai tudást, és el is várja, hogy ezzel a tényezővel mindig legyünk tisztában; másfelől a megbeszélendő szövegekhez (20. századi magyar esszékről szólt volna az óra) olyan olvasnivalókat adott, ame-

lyeket eszünkbe nem jutott volna kézbe venni: nekünk akkor ködösnek látszó, avítt, csöppet sem a kristálytisza, szövegközpontú gondolkodást tükröző írásokat. Az, hogy a szövegekre összpontosítsunk, azt is jelenti, hogy az egész eszmetörténeti-művelődéstörténeti háttérrel is vegyük figyelembe, hogy lássuk a (társadalmi, ideológiai) környezetet, mert mindezek nélkül nem sokra megyünk.

(Szöveg és ízlés) Lehet azt mondani, hogy Szegedy-Maszák a „strukturális” korszaka után fordult a befogadás kérdései (majd a hermeneutika) felé – de talán közelebb áll az igazsághoz, ha azt mondjuk: a szövegközpontúság számára mindig is azt jelentette, hogy nagyon alaposan, a legkisebb részletekre is odafigyelve olvassuk a szöveget, de legalább ilyen szigorúsággal vessünk számot a szöveg hagyományával és környezetével, s hogy a legnagyobb butaság előítéletekkel (viszolygással vagy idegenkedéssel) fordulni régi korok porosnak hitt írásaihoz.

Sőt – azt is megtanultuk, hogy sok elfeledett vagy érdektelennek gondolt szöveg kifejezetten „muris” (kedvelt szava volt ez): olyan furfangokat, csavarokat, rejtett jelentéseket lehet kibányászni belőlük, ha gondosan (és találékonyan) olvassuk őket, amelyeket sose reméltünk éppen bennük megtalálni. Mintegy mellékesen az is kiderült, hogy Mihály nagy zeneértő: az irodalmat (s nem is magukat a szövegeket, inkább az értelmezés sajátosságait, történelmi meghatározottságát, sokféleségét és szabadságát) gyakran zenei példákkal világította meg, máskor meg képzőművészetiekkel: elképesztően tájékozott volt abban is. Vagyis ha a szövegközpontúság (az, amit akkoriban „strukturálisnak” hittünk) számára nem volt korlátozható az *egyetlen* szöveg szétboncolására, hanem a szövegek egész univerzumát jelentette – akkor ehhez a kultúra teljessége is hozzátartozott, zenével, és minden más művészettel egyetemben.

Nagyon nehéz azt a pillanatot (folyamatot) nyakon csípni, amikor (és ahogyan) valaki ízlést tanul a másiktól. Csak azt tudom, hogy Mihálytól egész életében ezt tanulhatta mindenki: soha nem fordult elő, hogy csalódtam volna bármiben, amit elismeréssel említett volna, amire felhívta a figyelmet vagy érdekesnek tartott. Ha többre nem, értelmezésre méltónak mindig lehetett tartani ezeket a műveket – és csak nagyon ritkán mondta, hogy ezt vagy azt el kell olvasni, meg kell nézni, meg kell hallgatni, egyszerűen azzal, hogy emlegette, hogy eszébe jutott valamiről (vagy valami eszébe jutott róla) sugallta, hogy dolgunk van vele, értelmezési feladatot kaptunk. Talán sosem hallottam lelkesedni: pedig voltam vele sokszor koncerten is, múzeumban is, de nem az azonnali, gyors és érzelmetli

reakció volt az ő stílusa. Soha, senkire nem akarta ráerőltetni az ízlését – és a rossz ízlés soha nem érintette meg, valahogyan immunis (és intakt) tudott maradni ezzel szemben. Érdeklődéssel és vissza-visszakérdezve hallgatta, ha valaki tőle eltérő ízlésítéletet alkotott; őszintén kíváncsi volt arra, hogy másoknak hogyan működik (és miért) az értelmezésük, legföljebb finoman emlékeztette az illetőt a hiányokra vagy ellentmondásokra.

Volt középpontja ennek az ízlésvilágnak, ez nyilvánvaló – Kemény, Kosztolányi, Ottlik, Esterházy, és még sorolhatnánk. De nyitott univerzum volt, és másokat is belépésre csábított, amellet, hogy nem valamivel *szemben* határozta meg magát. Ezt mindenki érezhette: Mihályt azok is nagyra becsülték, akiknek más volt az ízlésük, mások voltak a kitüntetett szövegeik, vagy – még inkább – mások voltak az értelmezési stratégiáik. Nem mondom, hogy Mihály mindenkivel jóban lett volna, vagy hogy mindenki szerette volna (és ez gyakran ízlésellentéteken dől el). De világossá tudta tenni, hogy nem gondolja értéke-sebbnek, különösen nem egyedül érvényesnek saját világlátását. Megértéssel fordult egészen más ízlésű és más műveltségű emberek felé – noha nem rejtette véka alá a különbségeket.

(Bírálat) Finoman emlékeztetett – de nem bíralt. Ez is olyasmi, amit a régi, 40 évvel ezelőtti óráktól kedve az egész életúton át lehet vezetni. Mihály semmitől sem irtózott jobban, mint hogy keményen konfrontálódjon, bárkivel éles vitába keveredjen. Néha, igen ritkán megtette – és persze nagyon is határozott véleményei, meggyőződései, álláspontjai voltak –, de inkább más magatartást választott. Talán alkati udvariassága miatt; talán mert úgy gondolta, a meggyőzésnek más, hatékonyabb eszközei vannak; talán mert annyira érdekelté mások nézőpontja, hogy óvakodott volna lezárni annak útjait, hogy megismerhesse, átgondolhassa azt is. Mindenesetre az volt a leggyakoribb módszere, hogy elkezdett *másról beszélni*. Nem bármiről, nagyon is tudatosan terelte el a szót: irodalmi (zenei, képzőművészei) példákat, anekdotákat, irodalomelméleti (filozófiai, közgazdasági, történelmi stb.) érveket hozott fel, és nagyon áttételesen így mutatott rá a vele szemben álló érveinek hibáira. Nem tette egyértelművé, nem élezte ki az ellentétet, hanem inkább rábízta a belátást partnerére.

Tanárként is így működött. Rezenéstelen arccal (néha egy-egy sóhajjal, vagy nevetve) végighallgatta a leghátborzongatóbb butaságokat, aztán – kiegészítést tetteve, mint ha csak hozzáfűzne az elhangzottakhoz valamit – beszélt Gould Bach-játékáról, Van Gogh utolsó képeiről vagy az *Esti Kornél* szövegváltozatairól. Semmilyen körülmények között nem akarta megbántani azt, akihez szólt (különösen mások előtt), és abban bízott, ki lehet hámozni a tanulságot abból, amit – igaz, kicsit körülményesen – a tudára akar adni.

Sok írást olvasva, és nem emlékszem, hogy bármikor is szövegszerű javaslatokat tett volna, vagy konkrét kifogásokat emelt volna – ugyanígy másról beszélt, ezek olykor hosszú, kanyargós és lassan követhetlenné váló beszélgetések lettek –, amiből nemcsak sokat tanultam, hanem felfrissülve és új energiákkal kerültem ki. És csodák csodája – rájöttem, hol és mit kell változtatnom, hogy legyek egyértelműbb és hol óvatosabb a megfogalmazásaimmal. Ugyanez volt Mihály módszere a nyilvános (írásos) vitákban: szerette az aforisztikus tömörségű (olykor meghökkenítő) megfogalmazásokat, és a (látszólag a tárgyat csak távolról érintő) kitérőket. Vitapartnerei pedig pontosan megértették, hogy itt bizony igazi vita folyik, még ha nem is a hagyományos, harcoss fajta.

(Modor) Igen, Mihály modoros volt – mindenféle viselkedésbeli, verbális és írásbeli szokásai voltak, olyanok, amelyek egészen egyediek voltak, megkülönböztették mindenkitől. Pózkod, ha úgy tetszik. Némelyikük néhányakat biztosan zavart, de egyik sem volt tola-kodó, mások kárára való, és sokuk szerethető volt. Szerette a zakóját (sosem látam pulóverben) a vállára vetni, és nem belebújni az ujjába; haját kis fejrázás közben ujjával a homlokából félresimítani; kezével olykor hevesen gesztikulált. Mindig rendkívül udvarias volt, a körülményeskedésig – de ezt rögtön időzjelbe is tette, távolságot tartott tőle, már-már humorossá alakította. Szóban is, írásban is már-már kényszeresen került az idegen szavakat, olyannyira, hogy még autóbusz helyett is hajlamos volt „társaskocsit”

mondani, előbányászott vagy alkotott olyan kifejezéseket, amelyekkel az idegen eredetű szavakat lecserélhette. Tulajdonnevek helyett kedvelte (még élőszóban is) a metonimikus formákat: „Az ember tragédiája szerzője, a jeles genfi nyelvész, stb.” Amikor (szóban) idegen nyelvű művek címét, szerzőket vagy idézeteket mondott, gondosan visszaadta az eredeti kiejtést, bármilyen nyelvről volt is szó. Imádta az alulfogalmazásokat, mondatai teli voltak fenntartásokkal, feltételekkel, a „talán”, az „esetleg”, a „megkockáztatom” és a „bizonyára” uralkodtak rajtuk.

Modorosságnak azokat a jellegzetes szokásokat nevezzük, amelyeknek nemigen van bármiféle indokoltságuk. Olyan megrögzöttségek, automatizmusok, amelyeket a modoros ember talán észre sem vesz, nem is akar változtatni rajtuk, és nincsenek okaik. Ebben az értelemben Mihály nem mindegyik modorossága volt valódi manír: részben igenis átgondolt és nagyon is tudatos viselkedés volt. Az olykor szertartásosságig menő udvariasság például, mint fentebb írtam, a nyílt konfrontálódás kerülését szolgálta, de anélkül, hogy a határozott állásfoglalást el akarta volna kerülni.

Vagy lássuk azt, amikor művek címét (vagy a szerző szülőföldjét, működésének helyszínét, stb.) idézte fel a név helyett – ennek gyakran jelentősége volt. Mihály szövegeit olvasva (vagy beszélgetésekben, vagy előadásait hallgatva) rájöhethünk, hogy ilyenkor valami speciális vonatkozásra akarja felhívni a figyelmet – a puszta név helyett valamit (kimondatlanul) ki akar emelni, nagyon finoman (ha tetszik: óvatosan) az olvasó-hallgató gondolatmenetét bizonyos irányba terelni.

A magyar kifejezések előnyben részesítése (bár ő maga is mulatott rajta, és látta, hogy mások ezen olykor nevetnek) egyenesen a nyelvről vallott elképzeléseiből fakad. Voltaképpen elképesztő, hogy valaki olyan komolyan gondolja végig és érvényesítse a mindennapokban azt, amit nyelvfilozófiai (ő talán „nyelvbölcselemit” mondott volna) problémaként tartunk számon. Szeretett Kosztolányija – Mihály értelmezése szerint – „nyelvtisztító” (purista) volt, aki úgy vélte, anyanyelvének igaz próbája az, hogy mindazt el lehet-e mondani, ki lehet-e fejezni rajta, amit más nyelveken; akkor vagyunk igazán birtokában az anyanyelvünknek, ha ezt meg tudjuk tenni, és mindaz, amit az anyanyelvi beszélő fel fogni (átgondolni, érezni stb.) képes, kifejezhető kell hogy legyen ezen a nyelven is. Ráadásul a magyar szavak – különösen a szakkifejezések magyarításai – nemcsak gazdagítják a nyelvet (ez fontos, de mellékes haszon), hanem megmutatják, egyértelműsítik a szó je-

lentését a más nyelveken kevésbé beszélők számára is. Ez lehetett tehát a megrögzött purista szóhasználat mögött – modor, de komoly megfontolásokon alapul.

A rengeteg óvatos, feltételes és megengedő megfogalmazás, meg az „understatementek” uralma pedig ugyancsak valami lényegit fejezett ki: az ózdkodást a végleges, lezárt, tekintélyelvű formuláktól; a tartózkodást a visszavonhatatlan és megmásíthatatlan tételektől – végső soron a hatalmi szótól. Ide tartozik az is, hogy miért vagyunk annyian a tanítványai, és miért nincs mégsem *iskolája*; mert sosem akart rendszert átnyújtani, kész és egyszerűen átvehető, megtanulható, alkalmazható módszert átadni (és számonkérni). Folytonosan kételkedett saját ítéleteiben és eljárásaiban is.

(Intézmények) Mihály számtalan tudományos bizottságban, grémiumban, zsűriben és szervezetben volt tag, vezető, tisztségviselő; akadémikus volt, nemzetközi szervezetekben (például a Nemzetközi Összehasonlító Irodalomtudományi Szövetségben) magas funkciókat töltött be. Nehéz volna mindezt összeszedni. Sokkal érdekesebb a viszonya mindezekhez a feladatokhoz. Soha nem ambicionálta, hogy ennyi és ilyen-olyan funkciója legyen: nem hajtott, nem kereste senki kegyeit, nem helyezkedett, nem törekedett pozíciókhoz jutni – ugyanakkor mindig, mindegyiket komolyan vette, nem bújt ki alóluk, részt vett az adminisztratív (és nyilván nagyon sokszor terhes, terméketlen) munkában, nem bomlasztott, és magánbeszélgetésben sem hallottam soha (noha kritikai megjegyzései bőven voltak), hogy fitymálta, lenézte vagy dühösen említette volna bármelyiket.

Talán ez az egyetlen helyes viszony a (politikai, szakmai, intézményes) hatalomhoz (pozíciókhoz, tisztségekhez) – csakhogy erre kevesen képesek. Hogy teljesen hiányozzon valakiből a *vágy* ez iránt, és amikor az ölébe hullik, mégis megtegye, ami elvárható tőle, ne helyezkedjen kívül, ne akarja megúszni, lerázni, és ne is éljen vissza a funkciójával (sem a maga, sem bárki más kedvéért). Hiába szerette Mihály azt a látszatot kelteni, hogy nem törődik a tudományt övező (és részben magába foglaló) intézményes keretekkel, és mint egyik kedvenc hőse, Esti Kornél, csak az ironikus megfigyelő szerepét vállalja – meghökentető fegyelmekkel vette a vállára a rárótt adminisztratív feladatokat, anélkül, hogy élvezte volna őket. Volt-e bármi haszna ebből? Olykor talán némi tudományos haszna igen: sokakkal került kapcsolatba más tudomány- vagy nyelvterületekről, sokféle gondolkodást ismert meg, információkhoz jutott, belelátott a tudomány (és olykor a politika) személyi és intézményes ügyeibe. Bár mindig is felülemelkedett a mindennapi harcokon, nemigen

volt ezzel dolga, de jól értesült lehetett. Úgy, hogy erre közvetlenül nem volt szüksége, ettől nem függött, és nem is aknázza ki a helyzetét. Halk szóval, veszekedés nélkül, óvatos figyelmeztetésekkel befolyásolható döntéseket, adható ötleteket – és sokaknak (tanítványoknak, kollégáknak, akár ismeretleneknek) segíthetett.

(Utánzás) Nehéz bárkinek, aki valaha is Mihály hatása alá került, megállnia, hogy így vagy úgy, hosszabb vagy rövidebb ideig utánozza őt. A nevetségesség kockázata nélkül – nem lehet. Ezt a mérhetetlen tudást, a gondolkodás ilyen eredeti és újító jellegét, a személyiség vonzerejét, a széles látókört, és a többi – nem lehet utánozni, nem is érdemes erőlködni.

De utánozni kell. Valami kerülő úton, valahogyan másképp, magunkhoz szabva: nem maradhatunk érintetlenek Mihály lenyűgöző hatásától. Ha az a műveltség behozhatatlannak tetszik is, ha az a gondolkodási frissesség aligha elsajátítható is, ha a munkabírás, odaadás, segítőkészség sokunknak elérhetetlen – meg kell próbálni legalább töredékesen, ahogy tőlünk telik, követni a példáját. Nem könnyű. ■ ■ ■

■ **Kálmán C. György:** 1954-ben született Budapesten, irodalomtörténész, irodalomteoretikus, kritikus. Az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa, korábban (16 évig) tanított a Pécsi Egyetem irodalom tanszékén.

„Jézus nevére

Részlet a *Káli holtak* című regényből

a pokol megremeg”

Mostanáig csak beszélő szereplője voltam a forgatásnak. Hogyan telt Botond első hete a káli paradicsomban? Rögtön egy idegesen vibráló jelenettel kezdtem, a falu lakóinak térítésével: a Kerékbár füves udvarában ágálva-ugrálva, eszelős arccal a Pestről áttelepült fiatalokat kértem erkölcsaik megjavítására, éberségre és védekezésre. Kézikamerával vettük föl. Apróságokat is rögzítettünk, Botond zaklatottan átsétál egyik helyről a másikra, egyedül ebédel az Art Innben, iszik a kékkúti forrásból. Utána következett a tóparti idill Julival. És semmi harc. Úgyhogy azt már várom. Az első inváziós örületet mára tartogatjuk, bőven volt időm felpörögni.

Délelőtt a környéket jártam. Túlsordulóan érett, ragyogó augusztus, a kedvenc hónapom. Most jövök rá, hogy évek óta nem mászkáltam a medencében a magam kedvére. Pedig itt telt a fél gyerekkorom. Minden falusi járdához és hegyi ösvényhez emlék fűz, kisfiúként otthonosan mozogtam errefelé a monoszlói nagyapámnak köszönhetően, ráadásul szinte mindig gyalog vagy szekérháton.

A szomszéd dülőben ma még egy kopott rókát is rajtakaptam, ahogy elsiet a kórók között. Csalinkázik, ahogy nagyapapa szokta volt mondani. Látni, a meredek löszfalban már nem ásitának üresen azok a fura lyukak. Nyárra mindig megszállják őket a, a, a micsodák is? Hát a gyurgyalagok.

Aztán egyszer csak rám szólt mobilon az asszisztensünk.

„Ilyet még nem láttál, Alex. Azonnal gyere.”

„Na mi van?”

„Tudod te, ma vesszük föl az előzőnlést a kisebbik kőtenger mellett.”

„Máris? Ilyen korán?”

„Kezdünk.”

„Szaladok.”

Autóba pattanok vele, és irány Salföld határa, a szeszélyes alakzatokat öltő, fehér homoksziklák.

A marcangolók a Kütyüi-domb erdőjéből törnek elő, és körbefogják a turistabuszt, amelyik egy hangoskodó bróker csapatot szállít. Csapatépítő tréningre jöttek. A buszból kime-

részkedő idegenvezető fejét – őt maga Dragóner Tyutyu alakítja – egy teknősbéka alakú kőtömbhöz csapják. Kezdődik a lakoma.

„Te is mi a fasznak jöttél ide, brokifej? – sustorogja csúfondárosan a rendező asszisztense a némán dolgozó marcangolók helyett. – Köveskál a szívcsakra, és Salföld a földi éden, mi?! Hogy verne meg a te Káli istennőd. Hogy akadna a torkodon a kovászosuborka-lével fölhúzott Újházi-fröccs.”

De mindeközben a brókerek sofőrjének sikerül meglovasítania a járművet. A zombik utána. Az üldözés végtelen kukoricatáblák övezte kihalt utak mentén zajlik.

A visongó kirándulókat már a falu fölötti dombnál ejtik csapdába a marcangolók. A fiatal yuppie-k urbánus életvitele az, ami számukra ennyire bősztító. Hogy nem tisztelik sem a múltat, sem a jelenkor pallérozatlan, ámde legalább törőlmetszett köveskáli lakosait, akik közé keveredtek. A bősztárú gatyás marcangolók természetesen egytől egyig legyilkolják a betévedőket, miközben saját lokális büszkeségüknek is adóznak: áldozataikat a kőtenger sziklaasztalain fogyasztják el, illetve fölhurcolják a szunnyadó tűzhányók fennsíkjára, például a tágas Csobánra, és ott kitépik a szívüket, mint a maják a piramisaik tetején.

Következő célpontjuk a szurkolói zóna a Fő utcában, ahol nap mint nap a kontinensbajnokság mérkőzéseit figyelik a nyaralók.

A vincellérháznál, vagyis egy régi káli kistemplomnál következik be a fordulat. Esti jelenetem az első találkozásom a sorozat címszereplőivel, legalábbis testi értelemben. És egyben az első harcérinkezésem is. A mai zárójelenetem a konfliktus abban a borpincében, ami a romtemplom padlója alól nyílik. Holnap veszik föl a vérfürdőt, de abban nem lesz benne.

Na, lássuk. Elindulok fölfelé a szőlőben, vajszínű nadrágban és fehér ingben, de revolver lapul a zsebemben. A dress code-omon hamarosan durvítani kell.

Feltűnik mögöttem Karcsi, a borvendéglős, akit Pikó alakít. A nyomomban ugrál, árnyékként követ.

„Úristen, Botond, te simán átgázolsz ezeken a földeken? Hát nem látod, hogy ezek az öregtőkés területek, amiket tavaly olyan szépen megújítottuk?...”, siránkozik a vendéglős a szerepe szerint.

„De látom.”

„Akkor meg?”

„A rizlingedért nem kár, Karesz. Nyugi, én is meg tudom különböztetni a levelét a furmintétól. Mondtam, hogy ebben a dűlőben átlagos a rizlinged, sőt minden évben egyre savanyúbb. Szóval azt ne is erőltesd. Viszont a furmintod jó, és annak van jövője is.”

Pikót ma látom másodszor életemben, először a castingon szerepeltünk együtt, addig számomra ismeretlen, valószínűleg vidéki színész, vagy nem művészszínházban játszik.

Szecsődi, a mai operatőrünk ideges. Múlt nyár óta tudom, hogy nem szeret velem dolgozni.

Ami itt rom, természetesen főleg a törökök miatt rom. A templomocska maradványait vagy százötven éve leleményesen vincellérházzá építették át, megelőzve a huszadik századi tendenciát, például a szovjet birodalom templomból lett uszodáit és filmszínházait, illetve a brit szigetek éttermeit és diszkóit. Milyen lehetett, méltódom. Biztosan amolyan hetyke falusi egyház. Ó, ezek a kisparaszti templomok a vidéki gótikájukkal. Ahogy rekkenő nyáron fősorakoznak a hűvös hajóban a ropogós menyecskék; és a kövér földesúr, ahogy ott dülleszt nyálcsorgatva a karzaton! Annyira előttem van. Táj aszfaltutak, villanyoszlopok, azbeszt és műanyag nélkül. És már az sem volt éden.

A dombtetőn, a vincellérház csupasz kőfalánál sikló bőre csillan. Rezesen pötyögtetett lábatlan gyíkok inálnak a lábam előtt. Szecsődi kamerája a kezemre közelít, ahogy az egyik

tavalyi avarcsomó alól mindenféle bizbaszt, orsócsigát, kallódó matchboxot, patkósöveget, csikket és apró, sárgás csontvázat kotrok elő. A kamera premier plánban mutatja az arcomat, ahogy tanakodom egy sort.

„Elkészült macskakölyök lehattél, cimborá? – morfondírozom a csontvázat tartva. – Esetleg sündisznó vagy pele, hm?”

Körben tombolnak a tücskök és a kabócák, neszüket a sorozatban sokszorosára fölhangosítva fogjuk hallani.

Fölhajtom a rozoga csapóajtót. A pincéből barlangok nyirkos fuvallata csap meg, szinte téli hideg. Nem véletlenül, hiszen eredetileg kripta volt. Utánam rögtön lefurakszik a lépcsőn a borvendéglős is.

„Bassza meg, már megint a kurva pókok. Ezeket tavaly szelíden kitessekeltem. Erre most minden sarokban ott gubbasztanak”, rinyál tovább Karcsi.

„Nem baj, haver, egy borpincében legyen is pókháló, úgy az igazi.”

„Na ne, Botond, te oda fegyverrel bemész? Képes vagy bemenni?”

„Miattam ne aggódj. Amúgy nem bírom ezt a tisztaságmániát. Igaz, a rumlit még kevésbé.”

Csak azért is bekukkantok tehát a pincébe, rituálisan végigkongatom a hordókat, kijövet az előtérben megsimogatom a prést.

Amikor kilépek a templomból lopóval a kezemben, hátulról kulcsolódik a nyakam köré egy aszott és száraz kacsa emlékeztető kéz.

„Karcsi, hülyéskedsz?” , mordulok föl.

De nem Karcsi az, ő rég elinalt.

Támadómat irtózatossá erőfeszítéssel lefejtem magamról, közben a lopó ripityára török a kövezen.

„Hogy a jó kurva anyádat...”

Botond dühe érthető. A bőgatyás, paraszti, hínárcú agresszort a fal mellé lököm, előkapom a revolveremet, és beleeresztem az arcába az egész tárat. Viszont amikor megérezem a filmgyári festék meg a ragasztó szagát, nem tehetek róla, de elvigyorodom. Muszáj. Emiatt négyszer kell újravennünk a jelenetet, a végén már nagyon utál mindenki – különösen Szecsődi, a kellékesek pedig a négy darab minőségi lopó miatt –, Borombovics azonban átszellemülten bólint.

Furcsa azt játszani, hogy egy óriási horderejű, idegen fenyegetésre reagálsz, miközben a stúdióban nincs valódi háttér, és egyetlen árva zombit sem láthatsz. Jó, ott van kéznél a rendeződ. Bizonyos határig segítségére van a képzelőerőd, meg persze súghat a többi színész is. De ezeket az akadályokat a stúdióban nem könnyű jól venni. Ezért fura, hogy terepen is elrontom. A színházban, ahol semmi sem igazi, vasból van a fa és fából a vas, nem zavar a festékszag. Itt idegesít, mert iszonyú disszonáns. A Káli igazi, minden túlfejlesztés ellenére. Lehet, hogy a stáb lelkesedését nem tudtam még a magamévá tenni?

„Légy szíves, Alexkém, uralkodjál magadon. Ne hülyéskedj el.”

Folytatjuk. Jönnek, csapatostól. Talán maga a Kál nemzetség követeli vissza a birtokait? A következő olyan három-négyszáz méternyire lehet tőlem. „Itt mi lakunk. Takarodjatok innen!”, ordítaná, ha megadatott volna neki a beszéd képessége. Igyekszem pontosan célozni, a rutintalanok izgalmával.

Gyere csak, Kál fia, Vérbulcsú.

Eddig csak kézfegyverrel lőttem és kényszerből, ettől a jelenettől kezdve szenvedélyesen harcolok is ellenük, Kalasnyikov gépkarabéllyal a kezemben. És mindig a fejükre célzok,

naná. Először egy bőgatyas, arcra hommage à Romero-zombit nyírok ki – ha egyáltalán ez a megfelelő szó ebben az esetben –, aztán megint fölugat a kezemben a fegyver, és egy Dobó kapitány-, majd egy Kinizsi Pál-hasonmás következik a tántorgók közül.

Ó, és olyan jó tudni, hogy holnaptól már a csapatom élén fogok harcolni.

Csapó. Meg kéne szoknom, hogy ezektől igenis félni kell.

És hogy Jézus nevére a pokol megrepeg.

Szecsődi alapjáraton sem volt valami barátságos. Ő meg én egész más világ vagyunk. Tegnap ebédnél elszólta magát. Ez az ember olyan műveletlen, hogy azt hiszi a mángoldról: az egy édesvízi hal.

A bőgatyas alakító statiszta viszont kitüntetően kedves velem. Bemutatkozott, Marcinak hívják, a közgázra jár, és természetesen ő is látott a *Hamlet*ben.

A marcangolók közelségétől, ezt nem hittem volna, de diszkomfortérzetem támad. Hirtelen bevillan: nem fogom én ezt a forгатást végigmosolyogni? Az előírásos rettegés helyett. Géza apparátusa kezdettől lenyűgöz. Idáig még arra sem gondoltam, mit szólnak majd hozzá a színházamban. Vagánynak vagy épp ellenkezőleg, kínosnak tartják? Vércikinek biztos nem, mert láttam az arcukat, amikor megkaptam a szerepet. Irigylük a gázsimat, ennyi? Meglátjuk. Kezdetben felhőtlenül örültem, hogy belevágunk. Elvégre annyira más, mint amit színházban csinálok: basszus, egy élőhalott-apokalipszis magyarul! Jó elszakadni, ki lépni a közegemből, jó megfogdosni mindent, maszkot és fegyvert, belekóstolni ebbe is, abba is, mint a kisgyerek az édességboltban. Élvezem.

Úgy kezdődött az egész, hogy elmentem egy castingra. Nem küldöm el akárhová a portfóliómat, de ez annyira más volt, mint a magyar sztenderd a megélhetési vígjátékok meg a fesztiválos esztéta-egotripek özönével. Nem azt akartam magamnak és másoknak bizonyítani, hogy tudok-e hátborzongató módon játszani vagy nevetetni. Ilyenkor mindig az a kérdés, hogy a rendező és a formálódó csapat között létrejön-e az összhang. Végig kellett mennem az ilyenkor szokásos körökön, ez másoknak elég stresszes folyamat, én bírom. Először csak a castingdirektorral találkoztam. Miután ő elégedett volt velem, bemutatott Gézának, és vele is tartottunk egy fölolvast. Ezután következett a kamerateszt, ahol különböző szögekből filmeztek mindenféle szituációban. A próbafelvételeken kellett félnem és ijesztgetnem is, s ezt mind végignézték a magyar, a svájci, az izraeli producerek, meg a stúdió emberei. Akkor már ott volt velem a Józsi alakító színész, Csuka Sándor, és Pikó is, a másik főszereplő, csak még nem tudtam, hogy ő lesz Karcsi (szerintem Pikó sem). Amikor kijöttem a teremből, tudtam, hogy apait-anyait megvettem, innentől nem rajtam múlik. Ha nem kellek, nem azt jelenti, hogy pocsek voltam.

Úgy alakult, hogy kellett nekik, a munka meg nekem, és végül megkaptam Botond szerepét. Géza zárt fickó, de bizonyos határig barátkozós természet. A csipkelődését jól viselem. És bár keményebb tempót diktál, mint amit kőszínházban megszoktam, azt is tudom tartani. Néhány művészfilmjével díjakat is kapott – a legutóbbiban, a *Marina-parti lányok*ban, ami nekem bejött, a tinihorror zsánerét turbózta föl elég szellemesen –, de újabban rendezett musicalt, Marlowe-t és Molnár Ferencet is. Van egy hatalmas birtoka a Fekete-hegyen, amiről csodákat mesélnek, akik látták. Plusz ott horgonyoz egy budai lakás árát érő Nautic versenyvitorlása a füredi kötőben, és állítólag van valami szabadkőműves kötődése is, nem tudom – de minden fönntartásom ellenére sokoldalú rendező, aki nem csak ijesztgetni tud.

A társaság amúgy vegyes. Néhányan nagyon jó fejek, mint Kis Gergő vagy Csuka. Mázli, hogy itt van Livia, akivel *Hamlet*et játszunk a közös anyaszínházunkban, és akivel ősz-től Karl Moor és Amália leszünk. Azt hiszem, a nézeteltéréseket a helyükön tudom kezelni, de hát bármit művelek a szerepben vagy azon kívül, Szecsődi meg Pikó elég furán viselkednek velem. ■ ■ ■

Térey János: 1970-ben született Debrecenben. Író, költő, drámaíró, műfordító és urbanista. Húsz könyve jelent meg, összegyűjtött verseit az *Őszi hadjárat* tartalmazza, *A Legkisebb Jégkorszak* című regénye pedig a fagyos magyar közeljövőben játszódik.

Le. Fel

— vadászgépektől recseg az ég
ez még eső nem bombák hullanak
bizsereg a föld magokat keleszt
pezseg a sár és bugyborog a nap

tetők alatt és ablakok mögött
bujkálva élünk mint a bogarak
valami készül éles fémes íz
a fény fordul már és továbbhalad

—
állat vagy isten
aki él szeret
de nézd inkább a vad növényeket
lentről fel
nincs más törvény
ki a sárból
míg új magokat spriccel szét magából
le fel le ennyi
semmi az egész

ha földre dőlsz is csak az égre nézz

—

földre lecsorog és felszáll a felhő
égnek a házak de megáll az erdő
a vért az eső bemossa a földbe

a fűre dőlj le

—

tükörben élsz csak emberistenállat
mert neked ölni kell az életért

a növényeké lesz végül a föld
mind feltámad ki maga sosem élt

—

ha nem bírod a félelmet igyál
szédülj és gajdolj vesd oda tested
a fájdalomnak és a rémületnek
mint a matrózok meg a katonák

a gyökerek közé csak így jut át
a porból porba így dől le a test

a csontok közé csorog az eső
a fogak között víz hangja: szeress

vadászgépektől recseg az ég —

Fénykör

A belső hő, a mohó lobogás
képlékeny húsom végigégeti,
de tüzén kívül nincsen semmi más.
Azért vagyok, hogy engedjek neki.

Ez a láng: teremt. Vad akarata
belobban, dől a sötétből a fény.
Amit látok, én képzelem oda.
Mint a gyertya a semmi közepén.

Nem vagyok isten – Isten épp ezért
én vagyok. „Legyen!” Igen, pontosan.
Csak annyit értek, amíg fényem ér.
Ég, tehát élek. Uror ergo sum.

Fess

egy Kieselbach-megnyitóra

Semmi se fess, ami él: szakad, korhad, fakul.
Semmi se fess, ami hat: úr van a közepén.
Semmi se fess, ami üt: csuklás, bicsaklás,
csukott szem, vicsorgás, véres vigyor.

A kép nincs kész. De hozzá nem tehetsz,
és elvenni is csak magadon át.
Elképedsz, képpé leszel általa,
állsz előtte és magává fészít.

Nincs kép, csak néző. Néző nincs: a kép van.
Cirkusz, vitorla, madár, kereszt, kenyér.
A kép: nyitott szem. Elfordulsz: követ.
Láss. Hallgass. Fess. Vallj színt. Vagy menj tovább.

■ **Szabó T. Anna** (Kolozsvár, 1972): költő, író, műfordító. Legutóbbi könyvei: *Senki madara* (2015), *A fűszermadár* (2015).

A szív, igen

Mint az aranykarkötő. Kecses, mégis végtelen:
egyetlen fénylő nap a tenger mellett. Zuhog a hűvösség
a sziklákra. Szikrázik a forró aranypermet. Befogadlak,
elengedlek. Aztán a reménység millió jelét hagyjuk
a gyermekeinkre: kiszámítható, örökös jövőt,
amiket beteljesítenek a hideg karperecek.
Rengeteg Anna osztozik ezen az egyetlen napon.
Anyák, dédanyák, nagynénik, ismeretlenek,
átutazók. Nem a vér, csak a jelek öröklődnek.

Fény

Milliókat és milliókat fizetsz,
hogy a megfelelő füvet taposd
a megfelelő helyen. A kilátás csodás,
mi más lehetne. A parkoló zárt, a függönyök,
szőnyegek vadonatújak. Talán még a tenger is az,
tegnap rendelte meg az ingatlancég
elnyúló horizonttal.
Csak te vagy régi és elhasznált.
Régi félelmekkel, ósdi baktériumokkal.

Forduló

Milyen olcsó is az örökkévalóság!
Újból szaporán gyarapszik a kert, részegen
Dülöngélnek a méhek, terhesen botladoznak
a barackfák, csak én már vagyok szikkadt,
tehetetlen. Pedig minden egyszerre születik,
egyszerre múlik el a lázas anyaméhben.
A kerítés mögött fekete könnyeket sír a szeder.
Hozzá se érek, és foltos a tenyerem.
Hozzá se érek, mert benne vagyok: benn vagyok
és künn vagyok, a régi ösvények úgy kanyarognak,
mint a kérdőmondatok. Kioltják egymást, ragyognak,
eltűnnek, visszakanyarodnak, akár az egymásba merülő
évek. Ma mindenre emlékszem. Pedig nem tudom
a választ, nem tudom, ugyanúgy nem tudom,
de lassan megtelek csalóka múlttal és jövővel.

Le mal du pays

A hold a szerelmet tanulja, fordul és változik,
én emlékezem. Számba veszem a veszteségeket.
Hidak, folyók, a nyári esték – trópusokon elképzelhetetlen –,
lilába forduló lassúsága. De nem a szerelem hiányzik, nem is
a csontokat roppantó, régi, nagy sérelmek. Hanem a magyar
országutak mentén kuporgó, kétablakos, utcára néző házak.
A halott nagybátyák végtelen sora. A katonatemetőket
és régi vendégségeket idéző egyforma ablakok és kerítések..
A szívverés megunt bizonyossága.

Vetkőzős vers

Az akaratodat megkötözzük. És mint egy nyüsztő,
hálátlan kiskutyát, otthagyjuk egy váróteremben.
Megvizsgálom az emlékeidet: tényleg élesek
és valódiak-e. A fiatalság csak egy villanás,
könnyű letörölni egy sértéssel. Fontosabb
az elektronikus héj, az érzékszervek: a fiókok,
profilok, álnevek, jelszavak. Ahogy látod magad,
és mások látnak. Varázslatok, amivel becsaphatsz
minden nap. De már nincs miért aggódnod,
szabad vagy–hideg és kicsi. És szeretni foglak
ma is, holnap is, holnapután is. Önmagadért.

Nagyhét után

Legyőzni valakit szavakkal lehet.
Csak szavakkal. A kardot, a mérget,
a puskagolyót túléled, hisz szelíd voltál,
a gyilkosod után megöröklöd a földet.
De akit megsértenek, dühös és bűnös lesz,
friss húst akar, vért és elégtételt,
és már csak a vicsorát látod; a szemét,
kezét, szívét megemésztette a háború.
Érzem a dühüket az augusztusi szélviharban,
a sértődést és a bosszúságot az októberi esőben.
Szó szót követ. De ki lesz az, aki meggyógyítja
a szavakat, a mi élősködőinket?

■ **Fekete Anna** (Komárom, 1988): költő. Verskötete 2015-ben jelent meg a FISZ gondozásában. Középiskolai évei döntő részét Budapesten végezte, itt is érettségizett, rövid bölcsészkarai kitérő után orvostudományi egyetemen folytatta tanulmányait, jelenleg aneszteziológusnak készül.

A temetés

Átlépett a sorompó vonalán, oldalról kerülve ki a bodzabokrok mellett. A fák alá alig sütött be a nap, csak néhány fénypászma világította meg a szálló ködöt és az ágak közé szótt pókhálókat. Sötétbe borult körülötte a levegő, csontig érő csend lett. Nem az a fajta csend, ami zúg az ember fülében, nem az a fajta, amit hall az ember. Mintha dugót nyomtak volna a fülébe, egészen rátapasztva a dobhártyára, teljes volt a némaság. Megrekedt a levegő, a sűrű lombokat borító hótakaró dunnaként óvta a fák alatti teret. Zsivotzky meglepődve tapasztalta, hogy alig száz méter után meleg lett, ki kellett gombolnia a kabátját. Mélyeket lélegzett, de nem érezte elégnek mégsem. Anyyira szokatlan volt, hogy a hideg nem kaparja a torkát, hogy úgy érezte, nem is vesz levegőt. Szédülni kezdett. Hogy megnyugtassa magát, ivott a borókapálinkából. Hangosan, csilingelve lötyögött a palackban a töményital, az oda-vissza zúduló folyadék hullámzása az üveg belsejében csak úgy visszhangzott a fák között megülő mély csendben. A közérzete javult, ahogy a tömény szétáradt a testében. Cigaretára gyújtott. A meleg füst jólesően és megnyugtatóan karcolta a torkát, végre érezte, hogy a levegő leáramlik a tüdejébe.

A távolból zúgó motorhangot hallott, mélyet, nem olyan vékony kétkerekű hangját, mint Havrilé, hanem valamilyen nagyobb járműét. Emlékezett rá, hogy van egy hosszabb kacskaringósabb út a kastélyhoz, ahol még autók is tudnak közlekedni, valószínűleg azon ment végig valamilyen gép, talán a városból érkezett fuvar a szanatóriumba. Ez tűnt a legvalószínűbbnek, hiszen indulása óta nem látott senkit gyalogolni ezen az útszakaszon felfelé, és mert a vonaton látott betegek közül valószínűleg egy sem tudta volna megtenni az utat gyalog a hegyre.

Nem lehetett már sok hátra a kastélyig, szerencsére, mert egyre jobban elhagyta az ereje, ólomsúllyal nehezedett rá a fáradtság, dőlt róla a veríték, és alig kapott levegőt. A kisváros eleve magasan a hegyekben volt, felfelé pedig meredek úton jött már órák óta, magasan járhatott, ezzel nyugtatta magát, mielőtt pánikroham lett volna rajta úrrá a légszomj miatt. Az út szélén leült egy kivágott fa rönkjére, hogy megpihenjen az utolsó szakasz előtt.

Szuszogva, kapkodva vette a levegőt, igyekezett összeszedni magát. Szemközt a fák lombjain át beszúrtak a fénypászma, reflektorként világították meg a fenyőtörzsek között feszülő nedvesen fénylő pókhálókat. Míg a fák fölött tombolt a fagyos, pengéelés tél, a hótakaróval borított lombok alá valóságos hőkapszula szorult be. Kilazította a sálját, levette a kesztyűjét és zsebre gyúrta. Gyöngyözött a homloka, a kézfejével törölte le az izzad-

ságot, a kézfejét pedig a nadrágjába törölte. Nedvesen fénylő foltot hagyott a szürke farmeren. Ahogy a sálja kilazult, érezni kezdte a soknapos testszagot az inge alól kiáramlani. A vonatkupé szagát, izzadság-, dohány- és alkoholszagot. Táskája a sok ki- és bepakolástól formátlanná gyűrődve, félrebillenve hevert az avarban a lábánál. Cipőjén a fűző kapkodva, igénytelenül megkötve lógott a porba. Ahogy megmozgatta a lábujjait, érezni kezdte, ahogy a több napja viselt zokni izzadtan, nyirkosan tapad minden irányba. Végighúzta a kezét az állán. Vastag borosta lepte. Képtelen volt így negyvenfelé is rendes szakállat növesztetni. Három napnál idősebb borostával úgy festett, mint egy hajléktalan.

Behúzott a pálinkásüvegbe, és cigarettát vett elő. Most vette észre, hogy míg az állomástól ideért, fél dobozzal szívott el. Avas dohány íze volt a nyálának. Nyelvhegyét végighúzta a fogsora külső részén, recés volt a feltapadt nikotintól, ételmaradékoktól. Nem is emlékezett, mikor mosott utoljára fogat. Képtelen volt rávenni magát, hogy elinduljon, halogatta a megérkezést.

Legnagyobb meglepetésére esni kezdett. Apró cseppek szitálták be az arcát, bár pontosan nem tudta megállapítani, melyik irányból érkeztek. Szédülni kezdett. Nem tudta, hogy csak a pálinka miatt érzi-e így, de minden erejét össze kellett szednie, hogy tisztában legyen vele, merre van a fel és merre a le. Mintha víz alatt lett volna, vagy az űrben. Az űrben állítólag nincs fent és lent, minden csak úgy forog az ember körül. A vízben meg, ha fejre áll az ember, egy idő után úgy érzi, újra egyenesbe fordult, csak a tengerfenék időközben a feje fölé került.

Felnézett az egyik beszűrődő fénypászma irányába. A fák felett kristálytisztán kékllett az ég, legalábbis azokon a körömnymi pontokon át, ahol látni lehetett, így tűnt. Követte a fénypaszmat a tekintetével. A faágak között áramló esőszemek felfelé szálltak.

Megrázta a fejét. A csomagjáért nyúlt. Meg sem próbálta összeszedni magát. Elindult tovább az úton. Jóval gyorsabban haladt, mint addig. Hirtelen elege lett az egészségből, túl akart rajta esni, le akarta tudni. Energikusnak is érezte magát a soknapos út ellenére.

Alig húszpercnyi újabb séta után a távolban éles fény tört be a fák alá, mintha egy alagút végéhez ért volna. Amikor elérte, könnyörtelen, bőr alá maró fagy fogadta. Pillanatok alatt végigfutott a testén a kint lüktető hideg. Először azt hitte, a fagy kiszáritotta, mert feszes lett, húzni kezdett a bőre, de aztán amikor megemelte a karját és a kézfeje nézett, látta, hogy a veríték fagyott meg a bőrén. Az arcához nyúlt, ujjbegyei alatt morzsolódott, ropogott a dér. Szűrni kezdett a szeme, alig bírta lehunyni, úgy érezte, ezer darabra török a szemhéja. Táskájából kilógott a borókapalinkás palack, belsejében pehelykristályok csapódtak ki.

Kőkeményre fagyott hóréteg borította a talajt előtte, a fölé magasodó kastély foszló falait és ablakait: jég hátán jég. A vakító fehérség szűrta a szemét, a napfény élesen szikrázott a mindent beborító havon. A kastélyszanatórium előtt a fagyosan csilingelő fényben megdöbbenő jelenet játszódott éppen. A hegy aljáról felérkező ócska, rozsdás autóbusz elsőhátsó ajtaján szálltak ki a kórházba érkezők, tömött sorokban. Felismerte közöttük a vonaton látott torz alakokat is. Együtt, egy rakáson, a havon szétszóródva csillogó napfényben úgy festettek, mint egy cirkuszi felvonulás. Csetlő-botló gyerekméretű törpék, hórihorgas vénemberek, kerekre puffadt kövér kölykök hatalmas güülü szemekkel. Zsivotzky szinte hallani vélte a cirkuszi fanfárokot, a dobpergést, ahogy a buszról nagy nehezen levergődő kompánia megpróbált tájékozódni a hatalmas udvaron. Közöttük ijesztő kérdőjelként imbolygott a kórosan vézna srác. Zsivotzky most sem akart hinni a szemének, annyira szürreális volt a vékonysága. Körülöttük ápolók próbáltak rendet tartani, terelték a betegeteket, úgy festettek, mint egy rosszul sikerült cirkuszi előadás, szándékosan szerencsétlenkedő bohócokkal.

Minden porcikája remegni kezdett, elhagyta az ereje. Lépmi próbált, de mintha az ereiben is megfagyott volna a vér, képtelen volt rá. Kezei bénán lógtak az oldalán.

Úgy érezte, itt van a vég. A fejét sem bírta már megmozdítani, kiabálni próbált, de mintha csak eleresztettek volna egy szelepet a tüdejében, elhagyta a száját hang nélkül a levegő. Behorpadt a mellkasa, legalábbis így érezte. Nem ájult el rögtön, csak arccal előre belezuhant a hóba, de hosszú másodpercekig még magánál volt, a hideg forrón, égő érzéssel csiklandozta végig előbb a végtagjait, majd megindult felfelé a gerincén.

Rettenetes hőségre ébredt. Valami nyomta a mellkasát. Homlokáról és az orrnyergéről dőlt a víz, a lefelé folyó izzadságcseppek sósan csípték, csiklandozták az arcát, mintha legyek mászkáltak volna rajta. Ösztönösen megemelte a kezét, hogy letörölje, de szűrő fájdalom hasított a könyökhajlatába. Sűrű pislogással próbálta kitisztítani a látását. Homályos volt körülötte minden. Távoli világosság égett a feje fölött, fehér fény volt, derengő és zizegő. Legszívesebben visszaaludt volna, rettenetes fáradtság vett rajta erőt. Aztán a fáradtságot lassan félelem és szorongás váltotta fel.

Legalább öt méter volt a kastélyterem belmagassága. Középen teljesen dísztelen, sima, tojásfehér, pókhálótól és portól szürkés plafon. A szélén körbe gipszstukkó szalagja futott, aminek a mintája egy méterrel kijebb megismétlődött a plafon és a fal szögletét lekerekítő holkerben. Középen még egy stukkókeret díszlett, mértani közepén régi vezetékcsomok, műanyag borítása közepéből kilógott a vezető rézszál okkere. A terem bal oldali sarkában hatalmas okkersárga cserépkályha állt, köríve mélyen belenyúlt a szobába. Tűztérnyílása nem volt, legalábbis ezen az oldalon. A cselédfolyosó felőli oldalon lehetett fát tenni a tűzre és kilapátolni a hamut, így az ilyen alantas munkák nem zavarták meg a teremben tartózkodókat. Legalábbis amíg működött a cserépkályha, mert jó ideje már, hogy háborúkorabeli vaskos, súlyos, felkarnyi átmérőjű csövekben, radiátortestekben keringett az épületben, a pincében szénrel fűtött kazánból szétfutó forró víz. Többmázsás fémmonstrumok voltak ezek a radiátorok, mintha egy-egy tankot olvasztottak volna be a készítésükhöz. Súlyos vaslábakon álltak, bordázatuk legalább 8-10 centiméternyi fémlapokból állt, a rengeteg átfestéstől göröngyösen gyűrődött, hólyagosodott rajtuk a bőrszerű olajfesték. Hörgött, kotyogva horkant bennük a légbuborékos fűtővíz, fölöttük a rettenetes mennyiségű kiáramló hőtől homályosan hullámzott a levegő az ablakok előtt, amiken át beszűrte a hőtől vakító fehér napfény.

Zsivotzky homlokáról dőlt a víz, tagjai el voltak gémbereedve, alig bírta őket mozgatni, bár ez a többrétegnyi súlyos takaró miatt is volt. Mintha lekötözték volna, olyan súllyal szorult a mellkasára. Elöl és hátul rácsos, háborúkorabeli vaságyon feküdt, olyanon, mint amilyen az összes többi ágy is volt a teremben. Féksatus kerek, fogsorszerű fokozatállító ágytámlák, vasrácsok. Szükség esetén kétoldalt is, alapesetben lelógatva az ágykeret oldalára. Rajta kívül az összes ágy kerete zárva volt a teremben. A fullasztó levegőben a meleg és a testszag keveredett az ágytálcák szagával. Hörgő sóhajok, karcos légzés, alélt horkolás töltötte be a teret. Ahogy Zsivotzky lassan magához tért, egyre tisztábban fogta fel maga körül a történéseket.

A nagy teremben rajta kívül legalább tíz ember feküdt még egymás mellé katonásan beállított vasrácsos ágyakon. Javarészt magatehetetlen öregek, öntudatlanul. Talán ketten voltak, akiknek nyitva volt a szemük, de azok is csak a plafont bámulták meredten, alig pislogtak.

Zsivotzky próbált felülni, de lenyomta a takaró, semmi erőt nem érzett magában. Sok napja nem aludt. A vonatút minden erejét felemésztette, és persze a szervezete nem volt felkészülve ekkora útra majdnem egy évnyi lakásba zárva töltött idő után. Teljesen elszokott a testmozgástól, a beszédétől, emberek társaságától. Az egy év alatt semmivel nem kellett foglalkoznia, így teljesen elhagyta magát. Most először gondolt bele, mennyire.

Próbált kiabálni, de alig jött ki hang a torkán.

A teremben lassan fogyni kezdett a fény. Odakint ment le a nap, korán sötétedett. Előbb halványkéken, majd egyre mélyebb, lomhább tónussal világítottak be a hóval borított fenyőfák. Az ágaikon tükröződött a kastélyudvaron világító kékes lámpafény, az udvar útjait világító neonok fénye. Holdudvarukon tisztán látszódott, hogy havazni kezdett, nem is akárhogy, sűrű szállingózásban kavargtak a kövér, tömött hópihék. A teremben egyre kevesebbet lehetett látni, lassan elvesztették körvonalait a tárgyak, a falak, ajtók, rácsos ágyak.

Zsivotzky szorongani kezdett. Sötétben hajolt fölé a szédítő belmagasság. A kintről beszivárgó kékes fény is nyomasztó volt, a fülében szüntelenül zakatolt a féltonnásnak látzó radiátorvas kétméteres sziluettje felől érkező hörgő vízkeringés.

A mellette lévő ágyon egyszer csak abbahagyta a horkoló, fuldokló légzést az ott fekvő, és többet meg sem nyikkant.

Az is lehet, hogy az öreg Anderkó itt halt meg ebben a teremben, talán sokat feküdt itt előtte, jutott Zsivotzky eszébe, de megpróbálta ezt a gondolatot elhessegetni. Nagyap-

ja emlékiratait próbálta fejben felidézni, írt-e erről a teremről. Erről persze eszébe jutott, miért van itt, de képtelen volt a temetésre gondolni. A legtöbb rokont soha életében nem látta, kisebb részüket is csak gyerekkorában. Valójában nehezen lehetett volna családi találkozásnak hívni az eseményt. Olyan távoli, elfeledett rokonsági fokok képviselői maradtak már csak életben.

Próbált visszaemlékezni, hogyan került a kórterembe, de csak arra a pillanatra emlékezett, amikor megérkezett a kastélykórház udvarául szolgáló tiszásra. A többségében úgy-ahogy vízszintes földdarab az utolsó olyan terület volt a hegyen, ahol meg lehetett pihenni, innen felfelé már csak sziklák és alacsony termetű, de sűrűn növények következtek.

Réges-rég, már Zsivotzky gyerekkorában sem jártak fel a hegytetőre. Afféle babona volt eredetileg, aztán már csak megszokás, végül az emberek egészen egyszerűen elfeledkeztek arról, hogy van egy hegycsúcs a fejük felett, amit senki nem látogat. Életveszélyes volt, túl meredek, és a háborúk után az egyetlen kialakított csúcsra vezető útvonalat is teljesen benőtte a hegy. Lehetetlen volt megtalálni. Egy idő után már nem is keresték.

A bombázások miatt a hegyoldal tele volt besült robbanóanyaggal. A legenda szerint egyszer a háború legutolsó napjaiban, a visszavonuló katonák nyomában járó győztes hadseregből egy háborús nehézbombázó a hegy felett repülve véletlenül kidobta a szállítmányát, a raktérben részegen ténykedő katonák miatt. Legalább másfél tonnányi robbanóanyag, bomba, töltet és robbanófej szóródott a hegycsúcsra, búcsúajándék gyanánt a háborútól amúgy is alaposan megtépázott vidékre.

Több ezer fenyő kapott egyszerre lángra, mint ezer egymás mellé állított gyufaszál, egymás után robbantak be és égtek tövig, hajnalig vakító fény tombolt a hegytetőn.

Azon az éjszakán a kastély egy része is leégett.

Akkoriban volt fiatalkori betegségei miatt a legszörnyűbb állapotban Anderkó. A háború éveit egyik kórházból a másikig döglödtte, számtalan műtéten esett át, és hat elektrosokkon. Kihúzták az összes fogát, legalább tízféle gyógyszert szedett, jóformán azokon élt, kicsi kék és fehér, sárgás és pirosas bogyókon, injekciókon és infúziókon. Fulladásai, émelygésai, kiszámíthatatlan rosszullétei nem múltak. Ájulások, összeomlások, rohamok kísérték mindenhová. Mindig a halálra készen várakozott a következő vizsgálatokra migrénnel, hányással, heveny tremorral küzdve. Veseköve is egyre nagyobb lett, hetente többször vették emiatt is kezelésbe, jobb híján megpróbálták összetörni a követ. Egy farúd végére kötött, vászonnal borított szivacsporólyllyel ütötték a deréktájékát, könnyörtelenül, ritmikusan, órákon át. Persze a vesekő nem akart elmúlni.

A háború utolsó hónapjait itt töltötte a hegytetőn a háború végére ideiglenesen kialakított kórházban.

Anderkó minden nap írt a naplójába, oldalakat körmölt tele. Felértek a kastélyig az éjszakát megvilágító robbantások, tűzharcok fényei. A lövések hangjait messzire lehetett hallani, a hegyek úgy verték vissza, mintha pár méterre tőlük süttették volna el a fegyvert. Jöttek a hírek, hogy vége lassan a háborúnak, de Anderkó nem bírt lenyugodni, az utolsó hónapokban már csak heti néhány órát aludt, a többi időben a félelemtől fulladozva, tádogó szájjal kapkodva levegőért kuporgott az ágyában. Hetekig nem evett, alig ivott vizet, lesoványodott, csont és bőr volt. Ha véletlenül egy-egy másodpercre elnyomta az álmot, hisztérikus üvöltözéssel ébredt. Nem vihetik el, őt nem vihetik el, nem lehet katoná, nem lehet fogoly, ő nem, ő nem bírná ki. Ezt üvöltözte magából kikelve a kastélykórház folyosóin rohagálva. Végül már senki nem törődött vele. Fogyóban voltak a gyógyszerek, nem volt elég altató- és nyugtatószer ahhoz, hogy a dühöngő Anderkót minden este elkábítsák. Igazán csak az segített, ha belédiktáltak pár szem rohypnolt, amitől szinte másodpercek alatt elkábult. Vagy ha ópium injekciót kapott. Anderkó azt szerette legjobban. A teljes, éteri nyugalmat, az izmok és az agy lomha zsibbadását, hogy semlegessé váltak körülötte a dolgok, és súlyos, tompa, ragacsos álmot szívta be tőle pillanatok alatt, ami másnapig zavartalan volt, és éterien nyugodt. De a szerek fogyóban voltak, a háború nem kímélte a kórházakat.

Az utolsó estén az ápolók nem először szíjazták az ágyhoz Anderkót. Rosszabb esetben gumiszobába zárták volna, vagy jegesvizet fürdőt kapott volna, hogy lenyugodjon. Szerencséje volt, mert a hátrányos családból származókat, főleg az ilyen rohamokat kapó

betegeket gumibottal verték. Rosszabb esetben valami keményebbel, széklábbal, esetleg felmosófával. Több ápoló kedvence a bádog vizesvödör volt. Sokkal durvább sérüléseket okozott az egyenetlen vödörforma. Rohadt nagyokat kongott, amiktől még inkább úgy érezték, hogy súlyos sebeket ejtenek. Talán csont is tört, talán kifordult a kar.

És ettől az érzéstől hamarabb megkönnyebbültek.

Azon az estén, amikor a hegy és vele majdnem a kastély is leégett, senkinek nem volt türelme Anderkóval foglalkozni. Két ápoló megragadta, hiába kapálózott meglepően nagy erővel az alig negyvenöt kilós Anderkó. Pedig az egyik ápolónak akkora hajcsomót tépett ki a fejéből, hogy ökölnyi foltban világított a helye. Bosszúból kétszer vágta hozzá a kőpadlóhoz, csupa vér és húg volt a pizsamája, mire az ágyáig vonszolták. Hatalmas, két-karnyi vastag övekkel szorították az ágyhoz. Egy a mellkasán, egy a derekán, egy a térdén és egy a bokáján feszült. Gézt tömtek a szájába és leukoplaszttal ragasztották át, majd ott hagyták. A szürke kórteremben nyolc ágy volt összesen, nyögdecslő, félig öntudatlan öregekkel. Egyik-másik nyújtogatta a nyakát a történésekre. A szolgálólányát, Milenát nem parancsolták ki az ápolók. Leült Anderkó ágya mellé, fogta a kezét. Anderkó egyre jobban remegett. Milena kezén folyt le az izzadság, ami Anderkó felkarjáról csorgott patakokban. A pulzusa olyan sebes volt, szinte már vibrálásnak érezte Milena, mintha csak egy sebes sodrású megáradt tévégi patak zúborogna az ereiben. Mintha az érfalakon zakatolna a sok hordalék és uszadékfa. Anderkó egész teste görcsbe feszült, rángatózott. Ide-oda kapkodta a fejét, csatagosan lógott a haja, pillanatok alatt olyan lett a párnája, mintha vizes hajjal feküdt volna be. Milena próbálta lenyugtatni, simogatni akarta a homlokát, de a pánik ekkorra annyira eluralkodott rajta, hogy hozzá sem érhetett. Lekötözött felsőtestén húzogatta a kezét, hasztalanul. Próbált dallamokat suttozni a fülébe, mint gyerekkorukban.

Milena, csak így tudott rá emlékezni: a közös gyerekkorukra. Amikor a suttozás sem hatott, Milena óvatosan körbenézett a sötét teremben. Abba bízott, hogy az öregek mind alszanak. Persze ő is tudta, hogy valamelyik úgymint ébren van.

Anderkó egyre jobban csapkodott, fulladozott az egész testét rázó görcstől. Milena kikapcsolta a rácsos ágy biztonsági zárát és lehajtotta az oldalrácsot. A szíjak kulccsal voltak lezárva, azokat nem tudta volna kinyitni. Benyúlt a rázkódó Anderkó ágyába, a hasára tette a kezét, majd szépen lassan lehúzta egész a pizsamanadrágig. A pizsama nyirkos volt a vizelettől és az izzadságtól. Lehúzta Anderkó derekáról, majd odahajolt és a szájába vette a farkát.

Néhány másodperc múlva Anderkó légzése lassulni kezdett. Milena nem hagyta abba, közben a kezével a hasát simogatta Anderkónak, aki egyre kevésbé rázkódott. Légzése lassult, ritmikus lett, de már nem volt zaklatott. Milena kiegyenesedett. Lehúzta Anderkó pizsamáját, amíg csak a szíjak engedték. Felhúzta a szoknyáját, több réteg alsóneműt, lefejtette magáról a vastag téli pamutalsót. Óvatosan fellépett a lehajtott oldalrács fém forrasztékaiból kiálló lépcsőzetre, a másik lábát a mellkasáig húzta, majd áttemelte Anderkón, aki behunyt szemmel feküdt, most már teljesen mozdulatlanul. Milena ráült, halkan felsikkantott, mikor elvesztette a szüzességét.

A hegy lángra kapott az eltévedt bombázástól. A tövében meghúzódó kisváros lakói úgy emlékeztek erre az éjszakára, hogy azon a hajnalon kétszer kelt fel a nap a csúcs felett. Egyszer, amikor a lezuhanó robbanóanyagok egy része becsapódáskor megsemmisült, és hatalmas lángoló fénygömbként borította be a tűz.

A második napfelkelte már csak a piszkos koromra ébredt. A fák üszkös csonkjaira süttött a gyér reggeli napfény. Ezernyi befejezetlen mozdulatként álltak hegyesen az üszkös facsonkok. Mintha távozóban, kapkodva tűzre vetett, félig elégett halottak végtagjai nyúltak volna az ég felé.

A városiak, akiket ekkorra már rémálmaikban üldözték a háborúból visszaérkező hírek a hegyekben égetett, hátrahagyott, temetetlen halottokról, dermedten nézték a látványt. A munkába indulók visszafordultak, magukra zárták a kaput, az iskola zárva maradt, a kenyerek a péknél nem kerültek a kemencébe, a szénbánya csilléi leálltak, a város fölött megállt az idő aznapra.

Ez szó szerint is így történt: a város templomtornyában aznap cserélték volna a kopás miatt elavult mutatószerkezetet. Egyre gyakrabban kellett felhúzni, állítani az órát, volt,

hogy napjában többször fel kellett menni újraindítani, megrugdosni elakadás miatt a szerkezetet. A pontos idő ismerete pedig ezekben az időkben mindennél fontosabb volt.

Fél hat előtt nem sokkal érkezett a templomtoronyba a gondnok az órásmesterrel.

Az évszaknak megfelelően éppen virradni kezdett. Az órásmester a beszűrődő napfényben és egy petróleumlámpa mellett kezdte el szétszerelni a toronyóra szerkezetét védő burkolatot, megállította, majd lassan átnézte az óraművet. Mivel egyre világosabb lett odakint, észre sem vette, hogy a gondnok kezében himbálózó petróleumlámpa már rég nem az ő munkáját világítja meg, hanem céltalanul lóg a torony ablakain döbrent arccal kibámuló gondnok oldalán. A koromfeketére üszkösödött hegyoldal fénybe borult, láthatóvá vált az ezernyi ég felé nyúló üszkös kar, a torz famaradványok, a fenyőerdő fekete, csonka temetője hegycsúcs maradványain.

Az órásmester már az éjszaka tomboló tűz miatt sem igen akart nekilátni reggel bármiféle munkának, ugyanúgy, ahogy senki más sem a városban. Csak a gondnok nem hagyta annyiban, hiszen háború idején, főleg egy ilyen háború legvégén az egyetlen biztos ponttól vennék el az embereket, ha nem tudhatnák az időt. Viszont amikor a szemük elé került a feketére pörkölődött hegy látványa, az órásmesternek remegni kezdett minden porcikája, dadogni kezdett, zilált lett a légzése. Alig bírta összeszedni a szerszámain, ötösével szedte a rozoga lépcsőket a szűk templomtoronyban. A gondnok egy darabig nézett utána, majd annyiban hagyta a dolgot. Kedve sem lett volna visszaállítani az óraszerkezetet, hogy legalább annyira működjön, mint korábban, de nem is igen értett hozzá. Nézegette egy darabig az alkatrészeket, végül egyesével hajította ki őket a templomtoronyból, bele a torony alatt futó megáradt patak habjába.

Így maradt az óra két mutatója fél haton, a nagymutató is és a kismutató is szinte teljesen lefelé mutatva.

Milenát pár héttel később elvesztette Anderkó. Teherbe esett akkor éjszaka. Amikor Anderkó apja megtudta, azonnal kiharancsolta a lányt a városból. Milenának haza kellett mennie, és a saját családjával is szembe kellett néznie szülőfalujában, ahol a gyereket Milena apja haragjában kirugdosta a hasából. ■ ■ ■

■ **Kálmán Gábor:** 1982-ben született Érsekújvárott. 2011-ben jelent meg első regénye, *Nova* címmel. 2012-ben Bródy Sándor-díjat kapott. A *Novából* rádióhangjáték készült, 2014-ben szlovák nyelven is megjelent Karol Wlachovský fordításában.

Eurüdiké lefogyott

Amikor mértéktelenül fogy a hús,
az majdnem ugyanolyan,
mint mikor mértéktelenül megnövekszik.
A fogyás a lélek elhízása:
mintha fölenné a feleslegessé vált,
tovább már alig hordozható testet.
A simítható, a duzzadó helyén
egyszer csak ott a száraz,
a mélységekbe táruló.
Mérhető vajon, ami a bordák közé,
a csontüregbe fér?
Az összetöpörödött szőlőszem
besűrűsödött energiái
minden csontban és bőrben ott feszülnek.

Eurüdiké takarít

Az előző lakók kikapcsolták az áramot,
de a fagyasztóból a húst már restellték kirakni.
Valamikor terveik voltak még egymással, hosszú lefutásúak,
gyűjteni kellett, raktározni kellett télire.
Aztán csak felváltva jártak be a házba,
összeszedni ezt-azt, bármi eladhatót.
A konyhaszekrény mellett, a faliújságon
ott maradtak apró-cseprő, emlékeztető üzeneteik.
A szobában a beázott ágy: esőzésekor a padlás felől,
a plafonról zúdult rá a víz, mely szétmosta őket is.
Egy hasadékon át felvezették a villanyt,
átdugtak egy műanyaggal bevont zsinórt.
Egy úton járt az áram és a víz,
míg ki nem kapcsolták végre az egyiket.
Aztán már csak az eső ömlött, csapadékos volt az az ősz,
szomjasan ittak be mindent a régi ház újonnan meszelt falai.
A meszeléssel persze nem szűnt meg a bűz,
mintha egy temetetlen hulla uralná
hónapok óta az előszobát.
A rothadt húsok is kikerültek a kertbe,
most sétálgathatunk rajtuk is.
A televény akkor a legjobb,
ha nem fűződnek hozzá emlékeink.
Azóta szétfolytak biztosan,
s könnyen áthatolnak rajtuk
gyümölcsfáink egyre erősödő,
egyre több nedvet beszippantó gyökerei.

Polgár Anikó (Vágsellye, 1975): költő, műfordító, irodalomtörténész. Legutóbbi verskötete: *Régész nő körömcipőben* (2009). A kötet 2015-ben lengyel fordításban is megjelent.

HEVESI JUDIT

Stabilitás

A férfi lila kabátot visel.
A sarki CBA-ban a héten harmadjára látom
soha nem mosolyog.
Kiflit vesz és kefirt, meg egy szelet Marsot.
Szénhidrát, tejtermék és cukor
csupa olyan dolog, amit nem eszem.
És hogy mindig ugyanaz
mindig a Mars csoki, ez a legérdekesebb.
Mert aki szereti a Marsot,
az általában szereti a Snickerst
vagy a Kitkatet, de legalábbis a Bountyt.

Meg kellene ismernem, hogy megértsem
mégis mi végre ez az öntörvényűség.
Vagy szóba elegyedni az eladónóval
aki köpenyt hord és középen kihullott a haja
a maradékot meg vörösre festeti.
De sajnós félek tőle egy kicsit.
A férfinek olyan a szeme mint neked,
legalábbis majdnem.
De ha megszólalna, attól tartok, talán sejpítene
és onnantól – ha egyáltalán észrevenném a továbbiakban –
egy lilakabátos férfit látnék csak
hülye szokásokkal és furcsa ízléssel
teljesen más szemekkel mint a tied.
Maradjon inkább minden a régiben.

Fashionably late as usual

Jobbról érkezik majd,
és nem panaszkodik, ha nem a városközpontban lakom.
Megdicséri a fényes tereket, az erkélyt, a kilátást,
ahogy a fotelba ül, figyel rá, hogy ne verje le a falat.
Nem a zongorára teszi a kulcscsomót,
nem pakol a zongorára semmit.
Kérés nélkül veszi le a cipőt.
Alaposan megnézi a könyvespolcokat,
és ha a *Három jó dologhoz* ér, nem csak a szex jut majd eszébe.
Ha bundát veszek, nem mondja azt, hogy 150 tenyésznyúl.
Nem akar szeretkezni velem mindenféle gátakon.
Megtanulja kezelni a kávéfőzőt és elmossa majd maga után a csészéket.
Szórakoztatja, hogy naponta kétszer, teli kádban fürdöm,
nem gondol a környezetre és nem panaszkodik a vízfogyasztásra.
Virágot hoz, nem csak köszönetképpen.
Beszélni fog, nem vár hallgatást tőlem.
Nem esik nehezére, hogy megérkezett.

Maszkabál

Ahogy a pincér kihozta a rizottót,
már bántóan széles volt a mosolya.
Két körben szolgált fel limoncellót
regalo, regalo, ismételtette
majd rossz angolsággal randevúra hívott.
Vissza kellett őt utasítanom,
ez a város mégiscsak süllyed
és különben is irtózom a galamboktól.
Pedig áldozatkész férfi lehetett:
tombolt az Európa-bajnokság
és éjjel, a város másik végén egy kivetítőt láttam,
az olaszok játszottak valakikkel.
Kevesebbet gondoltam ott rád
és többet arra, hogy el kellene költözni végre.
Aztán arra, hogy mindegy:
egyszer mindenholnan haza kell menni.
Hazamegyek. Minden marad a régiiben.
Álarcom, mint az elhagyott város, felveszem.

Feladott poggyász

A poggyászok átvizsgálásakor
egy szőke hajú férfi állított ki a sorból.
Fekete túllruhát viseltem,
hozzá leopárdmintás tornacipőm,
a napszemüvegem elfelejtettem levenni.
Nem láthatta a szemem vagy túl élesen látott
rajtam, valami furcsát – ezért igazán nem hibáztatom.
Udvariasan kért engedélyt a turkálásra:
mintha lenne választásom.
Az otthon ott van, ahol a laptop,
a fogkefe, a mobiltelefon vagy a törülköző,
most tehát egy kölcsönkapott, lila bőröndben élek
a felsorolt tárgyak pedig ebben a sorrendben zuhantak a pultra.
Milyennek láthat?
Ahogy egyre mélyebbre jut a holmikban
akar-e ismerni engem jobban?
Mindenki bámul: átlátnak rajtam.
Tudják, milyen fehérneműt preferálok
hogy nem volt nálam térkép és fésű
hogy kontaktlencsét viselek
hogy nyilvánvalóan nem tudok csomagolni
hogy valószínűleg szeretem a macskákat
hogy biztosan strandoltam
és hogy van valaki a csomagomban
akinek pennát vettem ajándékba
tintával és ha ez a neve egyáltalán
akkor váltható tollfejekkel.
Ahogy a reptéri alkalmazott kibontja az ajándékot,
látom rajta, hogy megtalálta, amit keresett.
Felnevet: OK you can go, it's not a gun, mondja,
hátat fordít és már ott is hagy
az egész rohadt kipakolt életemmel.
De miközben ráülök a bőröndre,
hogy valahogy mégiscsak becipzárzhassam,
azt azért megfontolandónak találom,
hogy olyan ajándékot vettem neked
amivel egy reptéri alkalmazott szerint
akár ölni is lehet.

Mi marad meg?

10 dkg csirkemell
1 szál sárgarépa
¼ fej káposzta
1 színes paprika
1 gerezd fokhagyma
1 szál thai citromfű
1 db thai chili
1 dkg galangal gyökér
2 lime levél
1 dl kókusztej
1 dl csirkeleves
4 dkg rizstészta
1 evőkanál halszós
1 evőkanál szójaszós
1 evőkanál rizsecet
korianderlevél
1 evőkanál olaj

Nagyjából ezt hánytam ki azután,
hogy hazaértem a Római-partról,
ahol tom yum levest vettél nekem,
hogy könnyebben emésszem meg:
van egy Gabriellád.

■ **Hevesi Judit** költő, fordító. 1990-ben született Hódmező-
vásárhelyen. Budapesten él, a Corvina Kiadó munkatársa.

Samu újra néma

A doktor alig negyedórával azután érkezett, hogy Ábelt elszalasztották érte. Kissé szedett-vedettnek tűnt a ruházata, mintha hirtelen kapkodott volna magára épp valamit, ami a keze ügyébe került. A házban azonban ezt jóindulatúan elnézték neki – elvégre ő a doktor, az egyedüli a községben, aki a titkok mélyére képes hatolni.

– Van még egy kis teánk, melegíthetünk a doktor úrnak? – kérdezte tőle kissé félszegen az öregember. – Vagy talán egy kis szíverősítőt inna meg? Van egy kis szilvórium a hűtőben.

A doktor mintha megütközött volna ezen a felajánlásán. Nem válaszolt, leült az asztalhoz, és a zakója belső zsebében kezdett matatni. Aztán egyszer csak abbahagyta, és mindkét kezét az asztalra helyezte.

A konyhában állók szeme a doktor kezére meredt. Az egyik mintha nagyobb lett volna, mint a másik.

A doktornak gyöngyözött kissé a homloka. Pedig nem volt meleg a helyiségben. Talán a sietségtől, gondolta mindenki.

A doktoron kívül négyen voltak a helyiségben: az öregember, az anyó, Zsuska és Ábel. A kis Manó feje be-bekandikált a hálószobából, de amikor valaki a konyhából odapillantott, eltűnt, mintha ott sem lett volna.

Az öregember lassan bólogatott, és a kamra zárt ajtaja felé pillantgatott. A doktor nem kérdezett semmit, csak kissé feszengve ült az asztal mellett, mint akinek emésztési gondjai vannak. Igazából nem tudta senki, minek a doktora, nem gyógyított embereket, sem állatokat, viszont amikor megszólalt, tagadhatatlanul az Értelem nyilatkozott ki általa. Legalábbis a mély hangja, a komótos hanghordozása, a megfontoltsága, a hangja melegsége és dús áradása okán mindenki erre engedett következtetni. Ráadásul finom szálú barna haja volt, amely kecsesen a vállára omlott, és érzéki ajkai, amelyek kissé mindig szétnyíltak. A szemében pedig titokzatos barna tudás fénylett. Tudták, hogy a doktor messzi tájakat járt meg, messzi tájak legkiválóbb koponyáitól szedte össze a maga tudományát.

– Szóval – mondta a doktor, továbbra is feszengve.

Az öregember bólintott. Hátrasimította gyér ősz haját kissé szögletes koponyáján, majd, némileg csalódottan, hogy a doktor semmit nem fogadott el a felajánlott italok közül, belekezdett.

– Először epilepsiára gyanakodtunk – mondta. – Hallottam már róla, hogy az epilepszia állatokat is megtámadhat, bármennyire is badarságként hangzik ez, hiszen tudjuk, hogy az epilepszia szent betegség. Tudja, Samu nekünk olyan volt, mint egy családtag, sze-

rettük, babusgattuk, itt élt velünk, közöttünk, mindent megadtunk neki, a nagy ünnepekkor mindig kapott egy fogsortisztító elrágható csontot is. De ettől még nem kezeltük többként, mint ami. A kutyának végtére is az utolsó hely jár. Még a nőknél is utolsóbb.

Az öregember szünetet tartott, óvatosan a doktor arcát kémlelte, de azon nem láthatott semmiféle reakciót.

– Szóval, először epilepsziára gondoltam, mert azt láttam, hogy szokatlanul viselkedik, mintha habzana a pofája, és rángatózna. Már nem fiatal állat, de az ilyesmi ugye idősebb korban is jelentkezhet, hallottam ezt-azt a dologról a rádióban. Aztán, amikor közelebről szemügyre vettem, láttam, hogy egyáltalán nincs rosszul. De természetellenesen viselkedett. Nem fordult felém, amikor szólólgattam, mintha megsüketült volna. Amikor megérintettem, elhúzódott. Aztán egyszer csak, ahogy ott állok mellette... Doktor úr, előre szólok, hogy nem vagyok örült. A ház többi lakója tanúsítani tudja. – Az öregember körbenézett rajtuk; mindenki néma egyetértéssel tűrte a tekintetét. Az öregember felsóhajtott: – Egy réges-régi népdal volt, még a dédnagyanyám idejéből ismertem. Hogy ő honnan tudta, én nem vagyok megmondhatója. De úgy énekelte, mintha örök időktől fogva ez lenne a legkedvesebb elfoglaltsága...

A doktor ekkor már végre felpillantott. A homlokán jókora izzadságcseppek ütöztek ki, az arca nyúzottóságán épphogy csak áthatolt a megdöbbenés.

– Azt mondja... – bökte ki a doktor, de nem folytatta.

Az öregember fáradtan bólintott.

– Tudja – folytatta –, számos legendát ismerünk a démonokról, amelyek megszállják az emberi testet – olyan emberekét, akiknek elrabolható, legyűrhető a lelke. Olyat azonban még nem hallottam, hogy egy kutya testét szemelje ki magának egy rossz tréfákra szakosodott démon.

– És aztán a gyermekdalok... – szólt közbe hirtelen az anyó, mindjárt elszégyellve magát, és hátrébb lépve egyet.

Az öregember megemelte kissé a kezét, de nem intette le az anyót.

– Gyermekdalok éneklésével folytatta – mondta, a doktorra pillantva. – Ezt már mindannyian hallottuk. Az anyó is, Zsuszka is, Ábel is. Mindannyiunknak csak nem bomlott meg egyszerre az agya. Ugyanazt az éneket hallottuk. Akkor megrémültünk, és betaszígtuk az ebet oda, a kamrába, és rázártuk az ajtót. Azóta nem mertünk rányitni.

A doktor fészkelődni kezdett ültében, majd kiegyenesedett, és egy nagyot bólintott az öregember felé.

– Doktor úr – mondta az öregember –, tudja, hogy mi szegény, tudatlan emberek vagyunk, és már azt sem tudjuk, miben kell hinnünk. Annyi mindent ír az újság, meg beszélnek a rádióban. És már sok mindent elfelejtettünk abból, ami a dédnagyanyámék idejéből ránk maradt. De azt azért – és most megkeményedett az öregember hangja –, azt azért nem hagyhatjuk, hogy a Samu gúnyt űzzön belőlünk!

– Rendben – mondta a doktor, és felállt –, mutassák!

Egyszeriben nagy sürgés-forgás támadt, pedig csak oda kellett kísérni a doktort a helyiség másik felébe. Mindenki nagyon izgatott lett, és a kis Manó is be-beszaladt, mint egy egérke surranva át az emberek lába között. Az öregember elfordította a kulcsot a kamraajtó zárjában, és be sem lesve beengedte a doktort.

Némán állták körül az asztalt, amíg a doktor odabent volt. Az ablakon túlról sokféle zaj hallatszott: egy ócskás hajtott végig az utcán, nagy hangon óbégatva, a szomszédok hangosan röhögtek valamin, és valahol mintha szőnyeget poroltak volna. Folyt az élet; senki nem tudott róla rajtuk kívül, akik itt álltak a konyhában, hogy mi zajlik most odabent a kamra sötétjében.

A doktor hosszú percekig tartózkodott a kamrában, s amikor kilépett a konyhába, kissé összeszedettebbnek tűnt, mint az érkezésekor. Úgy látszott, felcsigázta őt a Samuval való találkozás.

Lehuppant az egyik székre az asztal mellé, és pár másodpercig az asztal jellegtelen viaszosvászon terítőjét bámulta csillogó szemmel.

– Doktor úr – szólította meg az öregember –, ugye maga is hallotta?

A doktor felnézett, a tekintete egyszerre volt megbabonázott és végtelenül szelíd.

– Nem énekelt – mondta a doktor. – De sikerült szóra bírnom. Van némi akcentusa, de érthetően beszéli a nyelvünket.

Az öregember hangosan nyelt egyet.

– A mi nyelvünket? – kérdezte.

– Így van – bólintott a doktor. – Nem ma tanulta meg. Árnyaltan és szabatosan fejezi ki magát.

– És mit... miről váltottak szót tulajdonképpen?

– Sok mindentről. Főként a testéről beszélt. Azzal kezdte, hogy én ezt aligha érthetem meg. Aztán végignézett rajtam, és kijavította magát, hogy talán mégis. Azt kezdte magyarázni, bár némely fordulata egészen bonyolult hangzott számomra, hogy azért nem bírta tovább, azért kellett megszólalnia, mert képtelen elviselni a létezését ebben a testben. Ami nem azt jelenti, hogy kifejezetten a saját kutyatestével lenne gondja. Az anyagi test az, ami végtelenül korlátozó számára.

– Az anyagi test?! – hőkölt hátra az öregember. – Így mondta, ezekkel a szavakkal?

– Többször is elnézést kért közben, amiért nagyon egyszerű eszközökkel fejezi ki magát. Meg kell értenem, hangsúlyozta, hogy nem álltak a rendelkezésére megfelelő lehetőségek a kifejezőmódja pallérozására. Amit tud és amit el tud mondani, azt kizárólag saját értelme segítségével tudja és tudja elmondani.

– Ez egészen... – mondta az öregember zihálva.

– Tehát – folytatta a doktor – arról beszélt, nézzek csak végig rajta, ezen a nyomorult berendezésen, amiben kénytelen végigélni az életét. Ez a berendezés meghatározza a világhoz fűződő viszonyát, belekényszeríti egy biológiailag szükségszerű életformába. Kutyaként született, és azt, hogy milyen kutyaként élni, ahhoz neki nem lehet semmiféle hozzáfűznivalója.

– Mégis milyen... miféle „hozzáfűznivalója” volna Samunak ehhez a... szóval az egészhez? – kérdezte az öregember.

– Mindeneddig nem próbálta például az éneklést – mondta a doktor. – Aminek részese lehetett, az legfeljebb alantas fizikai tevékenységekben merült ki – labdázás, egérvadászat, futkosás, fürdőzés. Kizárólag olyan tevékenységek, amelyekben a teste adottságaira építhetett. Viszont soha nem engedhette megszólalni a... a lelkét.

– A lelkét?!

– Azt mondta, már odáig jutott, hogy szégyelli a testben való létezését. Sok volt neki belőle. Elpusztul általa.

A doktor ezzel elhallgatott. Csillogó szemmel ült az asztalnál, és mindenki úgy bámulta őt, mintha ő lenne az éneklő kutya.

– Ez minden? – kérdezte az öregember. – Mást nem mondott?

– Nem. Mintha belefáradt volna a beszédbe. Elhallgatott és elfordult tőlem.

– Doktor úr... Vissza kell mennie hozzá. Rá kell beszélnie, hogy hagyjon fel ezzel az örültséggel. Ő egy kutya, a mi kutyánk, úgy kell viselkednie, ahogy eddig. Labdáznia kell, csontot rágnia, ugatnia. Kérem, magyarázza el neki. Így egyszerűen... nem tarthatjuk meg őt.

Az öregember határozottan nézett a doktorra, aki néhány másodperces töprengés után felállt, és visszament a kamrába.

Nagyjából annyi időt töltött el odabent, mint előzőleg. Míg várakoztak, az anyó odalépett az öregemberhez, aki megsimogatta a lapockáját.

A doktor megint sugárzó arccal tért vissza hozzájuk.

– Kissé elcsigázott – mondta –, de egészen rendkívüli dolgokat mond. Két lehetősége maradt. Ezt magyarázta, hogy választania kell. Vagy erőt vesz magán, és kitör a testéből, nem hagyva, hogy a teste lehúzza és tönkretégye, vagy belátja a kudarcát, és kiszolgáltatja magát a testi létezésnek. Nem pontosította, hogyan valósítaná meg az első lehetőséget, azaz a testéből való kitörést, de azt elmondta, hogy mindeneddig erre készült, mindeneddig arra készült, hogy felfedezze a saját lelkét. Hogy végre dalra fakadjon. Sokáig nem tudta, hogyan kell megtennie, de végül rádöbent, hogy mi sem egyszerűbb. Csak hagynia kell megszólalni a dalt. Hagynia kell, hogy feltörjön belőle – és a lelke máris felszabadult. Viszont ez csak az első lépés, mert a teste még mindig megbéklyózva tartja. Ha nem képes leküzdeni ezt a béklyót, akkor a lelke újra elnémul.

– És miért van szüksége erre? – kérdezte az öregember. – Nem magyarázta el neki, hogy nekünk úgy van rá szükségünk, mint egy kutyára?

– Megpróbáltam. Végig is hallgatott, de a végén csak hümmögött. Ő nem tud egy egyszerű automataként működni, ezt válaszolta.

– Egy automataként?!

– Ezt a kifejezést használta. Aztán dúdolgatni kezdett – egy kis nótát, azt hiszem, arról szól, hogy a szerelem legyőzi a pusztulást.

– Mit tudhat egy nyavalyás kutya a szerelemről?! – fakadt ki az öregember. – Doktor úr, mondjon már valamit, mit gondol erről a szerencsétlenségről? Miért pont bennünket ér egy ilyen csapás?

A doktor elmélázva vállat vont. – Úgy láttam, nem lesz elég ereje. Mégiscsak egy kutyáról van szó. Ha engem kérdez, képtelen lesz megvalósítani, amiről beszélt. Szerintem... szerintem inkább csak a szája jár.

Az öregember arca megenyhült ezekre a szavakra. Az anyóra nézett, aki bátorítóan rámosolygott.

– Bemegyek hozzá még egyszer – mondta hirtelen a doktor, és már fel is pattant.

Most kissé tovább maradt bent, és a konyhában tartózkodók már türelmetlenkedni kezdtek. Az öregember épp elindult volna, hogy benyisson, amikor kilépett a doktor, a lábánál a leszegett fejű, fáradtan botorkáló Samuval.

A konyhában állók megrémültek, közelebb húzódtak egymáshoz. A kis Manó behúzta a fejét, és becsukta a hálószoabajtót. Zsuska még halkán fel is sikkantott.

– Doktor... – mondta az öregember. – Most mit...

– Elhallgatott – mondta a doktor, és a család felé emelte a kezét, jelezve, semmitől nem kell tartaniuk. – Az utolsó szavai már kivehetetlenek voltak, zavarosak, nem értettem belőlük semmit. Énekelni próbált, de csak hörgés hagyta el a torkát. Végül elhallgatott. Nézék: Samu újra néma.

Mind a kutyára pillantottak, amely most ott állt a doktor lábánál, enyhén remegő lábakkal, némán, mereven bámulva maga elé. Kissé gyengének tűnt, de már felismerhető volt benne a régi Samu.

– Mit tett vele? – kérdezte az öregember.

– Ahogy megjósoltam: nem bírta elvégezni, amit elhatározott. Elvégre ez csak egy kutya. Néma, mint látják. Visszasüllyedt a saját testébe. Lehet, hogy soha nem tud előtörni többé.

Susmorogni kezdtek maguk között, Zsuska, Ábel és az anyó, hogy ők már nem mernek Samunak a közelébe menni, megsimogatni a fejét, mert mi lesz, ha újra belebújik a démon. Az öregember végül leintette őket. Hosszan nézett a doktor szemébe, mielőtt megszólalt.

– Hallgassatok. Anyó, hozz valamit enni és inni. Csomagolj a kutyának is. Arra kérem, doktor, vegye magához Samut. Mi már nem bízunk benne. Jobb lesz, ha olyasvalaki viseli gondját, aki jobban beelát a belsejébe.

A doktor bólintott, majd visszautasította a felkínált ételt és italt. Az anyó ekkor hátralepett a konyhakredenchez, és kihúzta az egyik fiókot. Élesen csillogott benne néhány felismerhetetlen tárgy; az anyó valahonnan mögülik egy kis borítékot vett ki, és az öregembernek nyújtotta. A doktor lesütött szemmel vette át a borítékot, és egy gyors mozdulattal becsúsztatta a zakója belső zsebébe. Úgy vezette maga mellett Samut, mintha mindig is a gazdája lett volna. A házbeliek a küszöbről figyelték, ahogy egyre csak távolodnak, a doktor és a kutya – nem néztek vissza feléjük. ■ ■ ■

Tükörvölgy

Melletted a percekbe kapaszkodnék, majd leülnék,
és ólomhegyű ceruzával bajsztot rajzolnék
az elmúlás homlokára.

Melléd telepedve elmesélném újra és újra,
milyen, amikor ismerős szag és szokásos ölelés
vár a lakásodban.

Előszobádban levennem utcai arcomat,
bepakolnám hűtődbe a mákos sütit,
aztán nyitva felejténém az ajtót.

Előtted állva tudnék csöndes is lenni, megmosnám a kezeimet,
és eszembe jutna, ahogy a pikniken véletlenül
leköptem a barátod kezét.

A bőrömön nem látszódná, hogy a szakállad néha szúr,
a szád körüli apró mélyedésekbe bújnék,
végszükség esetén.

Összefércelődnének a félretett öltönyeid,
és úgy hívnál be a szobádba,
ahogyan még senki más.

Ébredés

A teraszon ültünk.
Eljátszottam, hogy félek a darazsaktól,
nem volt nehéz, közelebb is jöttél.
A levélerezet az ablaküvegnek koccant,
saját lüktetésünkkel kapcsolódtunk be
a kerti szimfóniába.

Ébredésünk,
mint növények reggeli verejtéke
a bútorokra rakódott, tegnapi szavaink
a fogmosás előtti diszkrét hallgatás
áldozatai lettek. Kezeid árnyékában
fürödtem.

Üres tányér
emlékeztetett a fegyelmezett éhségre,
néhány szem morzsát söpörtem az
alattunk szabályosan masírozó
hangyaseregnek, hátha elviszik
arcod rándulásait is.

A határhelyzetek
éjszakai hírnöke szemed sarkában pihent,
az ütközetek utáni seregszemle közben
elfelejtettük, hogy a falióra tökéletes
antikjelenbe von minket.

A vadludak
maradtak csak velünk, minden más
eltűnt, ahogy a köztünk lévő járólapok is.
Hártyadomborulat volt testünk körül
a szél, harsogott a borostyán,
elmeséltem

a teraszon ülve,
hogy nem félek a közös reggelektől.
Nehezen találtam meg a kenhető
mondatokat, de végül az udvari zsvaj
tapintatosan betakarta küszködésem
hálófogatát.

Ismét

Álmomban ismét apáca voltam.
Remegtek a leszorított hajszálaim,
csöndben lestek a polcon a félig múlt
fogadalmak. Tilos volt megszólalni,
de te ott voltál velem, és mindazok,
akik időnként belebújtak a ruháimba.

Álmomban ismét hegyászó voltam,
túlsúlyos, vízhányagos, borostás.
Mégfagyott kezemen az ujjlenyomatod,
elfogyott kulacsomból a cseppenként
gyűjtött jelenléted, és csak baktattam,
levedlett nyomaiddba lépve.

Álmomban ismét varrónő voltam,
kivágtam a bőrödből néhány darabot,
magamra próbáltam mindet, de végül
a szegély mentén felféreltem a táskámra,
aztán a lábfejemre rojtokat erősítettem,
majd az ütőerembe bugyoláltalak.

Álmomban ismét hazudtam neked,
mert ébren sose mertem,
megkönnyebbülten értem a hátadhoz,
amikor csak úgy bejöttél a szobámba,
és te hagytad, mert azt hitted, hogy
az ajtó kulcsra van zárva.

Félkész otthon

A következő mozdulat után
a tenyered lenyomata megmaradt rajtam.
Álmomban még mindig gyakran lépek be
abba a konyhába,
ahol a túl ízletes volt a főzelék
és túl nagy a csattanás.

Dermedten álltam,
próbáltam a szemedbe nézni,
de csak azt láttam,
ahogy a némaságom vérig sért.

A tükröket bársonnyal takartuk le,
zsigereimben a pontokat
mással kötöttem össze,
végül csak tömbök maradtak.

A vaspántokról lekapart rozsdafoltok,
mint jóllakott,
vasárnap délutáni kutyaálmok, eltűntek.
Ígéret nélküli hónapok következtek,
félkész otthonba költöztem.

Bukephalosz nem szelidült meg

Minek engedte, hogy ujjam
vonalat húzzon a selymén,
ha a szentségtelen árny úgy
megijesztette a párát?

Minek engedte, hogy izzadt
köpenyem félrehajítsam,
ha karom lendületében
rejtett lasszót érzett?

Minek engedte, hogy apró
fenekem meglovagolja,
ha egész úton a teljes
szívemet vélte cipelni?

Minek engedte, hogy este
iramot váltsak a hágón,
amikor tudta, hogy úgyis
le akar dobni a sziklán?

Egy sulis naplójegyzetből

Testnevelés óra helyett
írd le, ahogy Herkules épp
edzi magát, s szűküregű
köldöke, hogy mennyire szép.

Testnevelés óra után
szegd le fejed, s oldalasan
nézzed a mély kulcslyukakat
kockahasuk rácsozatán.

Güvész gyűrűje

A galád szabadság a csodája.
Nem csoda,
hogy apránként rabul ejti a pásztort –
vagy az őrt (ki hogyan meséli) –
a líd királyét, kit aztán
megöl. Hiszen
tárgy lett. Semlegessé sápadt
a vetkező dáma
arca is,
mikor elfordította
az ujján. Így gyerekcsíny gyilkolni –
ha nem konfrontál mások

szeme. Ékkövének befelé kell
néznie
amúgy. *In homine interiore
habitat veritas.* Vagyis hogy
a gyűrű titkát magadban
kövesd – csak itt
nem látnak. Kövesd, hogy fojtja
a látványt, itt, egyszem
gondolat
facsarásában. (Lágy pók-
fonállal fáslizol mindent körbe –
nehogy kárt tégy – és mégis.)

Aki láthatatlan, nem üdülhet
leshelyén
sokáig. Szellemi trónterem – ez lesz
a világ: sima plasztikák hús
galériákban, steril tan-
mesék, betű-
rétek, mozdulatlan minták
laborban. Azt hitted,
mások ör-
szeme nélkül szebben néz
ki majd minden? Lehet, hogy nem minden
a szépség. Nem kap rajta

se a tútekintet, se az Isten,
s isteni-
gazában rászéd a gyűrű. – „Ne forgasd
a fejedben a külvilágot,
Güvész. Forogj benne inkább
magad” – sugod,
azt gondolva, hogy most gondot
viselsz. Pedig szemfény
veszt a gond-
viselő versjáték is.
A testőrből királygyilkos támad.
Dalod belső társalgás.

Bukott angyalok

Egyszerűen nem hiszem, hogy a morál és amoralitás független legyen a történelmi helyzettől, mondta az elbeszélő. Mindig történelmi helyzetben vagyunk, csak egyesek befogják a fülüket és becsukják a szemüket, és úgy tesznek, mintha rájuk nem vonatkoznának a szabályok. Ők a törvényen kívül állnak... Hát, ez beteg dolog. Persze lehet olyan válasz a történelemre, mint Janáké. Ez egy „plastellin-válasz”, magyarul süket. Ha így mondom: opportunista válasz, magyarul az erkölcs igazodik a történelemhez, és nem fordítva. De a Tocsek-féle válasszal is problémáim vannak. Gyilkos vagy ártatlan? Fenét! Gyilkos is meg ártatlan is? Úgyszintén fenét. Tényleg igazad van, mondta az elbeszélő Lőrincnek. Az ember a kamaszkora előtt ártatlan. De a kamaszkora alatt vagy túl az ember, te vagy én, vagy bárki a világon hibákat követ el úgy, hogy nem is fogja fel igazából a hibákat, csak később, amikor büntudata lesz. De akkor már késő. Azt hiszem, tette hozzá az elbeszélő, Tocseknek igen *pozitív* büntudata volt. Azt mondta Tocsek:

– Énnekem az volt a szerencsém, hogy stramm fiatalember voltam, aki megtetszett neked.

– Nem – mondta Janák. – Egyszerűen kellettél nekem. Hogy emlékezz a halottakra, és másfelől igazi kommunisztát akartam belőled nevelni, és te alkalmasnak látszottál erre... Nos, mi tagadás, csődöt mondtunk mindketten.

– Na, látod. Nem lehet a történelem ellen pisálni.

Lőrinc szerint Janák csak állt, mintha hirtelen kővé változott volna. Egy hang sem jött ki a torkán. Csak állt, aztán nagy nehezem összeszedte magát, és távozott. Még azt sem mondta, hogy viszontlátásra.

– Miért? Mi történt?

– Nos, az történt, hogy Janák nem tudott aludni az éjszaka. Igaz, talán a meleg is tette, hiszen még éjszaka is akkora volt a hőség, mint a fölfűtött kemencében. De másnap rongyul ébredt. Egész délelőtt szédelgett, még a sztrapacska sem ízlett neki. Aztán délután jól berúgott. Mondhatni, istentelenül. Akik utoljára látták, már félig halott volt. De hülyeséget mondok. Halott volt. Nekitámaszkodott egy ligetfalusi kóceráj ablakmélyedésének, így félig állva halt meg... Talán a hóguta tette.

Tocseknek viszont, Janák halálát követően, mégis lelki furdalása volt. Még hozzá olyan igazi lelkiismeret-furdalása, melyben az absztrakt lényeg átalakul szorongássá, büntudattá,

gyomorszorító érzéssé, melyet a szív nehezen tud elviselni. Ez tulajdonképpen a haláláig tartott, mely sokkal békésebb volt, mint Janáké. Egy éjszaka álomban érte a halál, évekkel Vera elvesztése után... Az volt a rögeszméje, hogy minden mindennel összefügg. Ez egy láthatatlan összefüggés, nem úgy, mint az egyszeregy, hanem a halmazelmélet szintjén. „Pedig micsoda barátság lehetett volna! De a történelem erősebb az én és bárki más akaránál. A történelem felülír minket. Így hát a barátságból csak a barátság lehetősége maradt fenn. Egy másik *eszme*, amelynek a körvonalai már látszódtak, és amely mégsem valósult meg.” Az elbeszélőt a történelem felülír minket kijelentés nyugtalanította, és az az érzéssel töltötte el, hogy miközben látszólag „történelmet” írunk, valójában a történelem ír minket, mert úgy cselekszünk, ahogy a történelem megtanított rá. Még azok is, akiknek nincs történelmi tudatuk. Vagy nem? Valahogy, Tocsetek idézve, a halmazelmélet szintjén. Az irracionalitás szintjén. Mert az irracionalitás, valahol a tudat alatt, a mélyben, ahová senki sem lát, mintha a fekete lyukak volnának a világűrben, szóval az irracionalitás racionalitássá változik. De ez más racionalitás a kétszer kettő négynél. Szóval ilyesmi forgott az elbeszélő agyában.

– Hazudtam neked – mondta Lőrinc. – A kis Vera nem Hollandiában van. A kis Vera itt van Párizsban. Már fél éve azzal az arabbal él. Abbahagyta a dohányzást és az ivást. Tulajdonképpen kitagadtam. Lehet, hogy rosszul tettem?

– Mi az, hogy kitagadtad? Hiszen, már megbocsáss, de semmi sincs.

– Hát, csak úgy szimbolikusan. Mert az igazat megvallva tényleg semmim sincs. Járok az utcán, és folyton fölfigyelek az arab nőkre. Az arab nők fejkendőben egyformák. Teljesen egyformák. Lehet, hogy az én lányommal is találkozom, de nem ismerem föl. Mondd csak, lehetséges ez? Fogalmam sincs, hogy mit csináljak.

A rossz lelkiismeret gonosz tanácsadó, gondolta az elbeszélő, és továbbá arra is gondolt, hogy nem szabad mindent racionálisan megítélni. Az emberek többsége, ha cselekvésről van szó, inkább irracionálisan cselekszik. Magyarán: megy az útján – a saját útján – függetlenül attól, hogy ez jóra vagy rosszra vezet-e. Ezt számtalanszor tapasztalta, így azt mondta Lőrincnek, kinőtt a gyerekkorból a kis Vera, ha annyira szerelmes az arabba, úgysem tehet semmit. Hm, mondta az elbeszélő, hm... Ezzel tulajdonképpen le is zárult az ügy, Lőrinc nem nagy lelkesedésére.

És voltaképpen ez a vita semmi volt ahhoz képest, ami most következik. Lőrinc egész este ezen gondolkodott, vajon elmondja-e az elbeszélőnek, vagy ne mondja el. Ezen gondolkodott, amióta elment az elbeszélő felolvasására, és ezen gondolkodott, amikor is meghívta a lakására. Hogy megmondja-e vagy hagyja úszni a dolgokat. Csak a töméntelen bor segített abban, hogy végül is elmondja. Így kezdte:

– Most elmondok valamit, amit én még soha nem mondtam el... Nos, Vera temetése után úgy két héttel, kimentem a temetőbe. Virágot vittem Vera sírjára, és néhány percig ott maradtam. Azt persze tudtam, hogy meghalt, ne érts félre. Csak még friss volt, mint egy vágás, mint egy egyelőre begyógyíthatatlan seb. Mint az operáció utáni első vagy második nap, amikor még nem lehet fölkelni. Váratlanul egy pasas lépett hozzám. Fial volt, jó magas. Mondhatni csupa kéz, csupa láb, szinte alig volt rajta hús. Bemutatkozott. Sosem hallottam a nevét.

– No és mit akart?

– Hogy mit akart? Hát megmondom – mondta Lőrinc, és kissé megremegett a hangja.

– Ha valaha aláírtad a szerződést az stb-vel, az örökre szól. Hiába szűnt meg az stb. Újraalakították, csak más néven. Néhány alakot kitettek, néhányat pedig fölvettek. A titkosrendőrség működik, csak mások a szabályok. Most, például, „demokratikus titkosrendőrségnek” hívják – mondta a legnagyobb nyugalommal. – Szóval, ha aláírtad, akkor az az aláírás most is érvényben van.

Lőrinc megpróbált ellentmondani.

– Az az elmúlt rezsimben volt. Az elmúlt rezsimnek pedig vége.

– Ugyan már... Ha aláírtad, akkor az a halálodig tart. Ennek semmi köze a rezsimhez... Hm – csóválta a fejét Lőrinc. – Te mégiscsak fontos ember vagy. Megbízta, hogy figyeljek téged. Úgy látszik, az író minden rezsimnek rossz. Ha kommunista, ha nem. Szóval, fontos ember vagy – és nevetett.

– Mitől vagyok fontos ember? – kérdezte az elbeszélő.

– Tulajdonképpen két ember létezik csupán a titkosrendőrségnek. Akit megfigyelnek. Ez vagy te. És aki megfigyel. Ez vagyok én. Az embereknek a kilencven százaléka megszületik, él és meghal. Nem fontos a titkosrendőrség számára. Tulajdonképpen az emberek kilencven százaléka halott már akkor, amikor megszületik. Dolgozó méhecske a kaptárban. De a tíz százaléka roppantul vigyázni kell. Ez, többek között, te vagy.

– Nem értem.

– Majd megérted – mondta Lőrinc.

Egyáltalán: mi az, hogy teljes igazság? Az elbeszélő életében először gondolt arra, hogy a teljes igazság voltaképpen egy absztrakt fogalom, amelyet az emberek azért találtak ki, hogy legyen fogódzó, hogy legyen mibe megkapaszkodni nehéz helyzetekben. Megkapaszkodni a reménytelen helyzetekben, amelyben már csak a csoda segíthet. Az elbeszélő, talán életében először, zavarban volt. A rendszerváltás óta először érezte azt, hogy őt is megfigyelik. Méghozzá a legjobb barátja, Lőrinc.

– Megtagadtam – mondta Lőrinc. – Megtagadtam, hogy megfigyeljelek.

– És ő?

– Azt mondta, gondoljam meg még egyszer. Nem olyan jaj, de sürgős. És azt mondta, majd alkalomadtán eljön hozzám.

– És te?

– Eljöttem Párizsba. Azóta itt élek.

– Hát, kemény dolog – mondta az elbeszélő.

– A borneói dzsungelben is megtalál. Úgyhogy nincs illúzióm. De újra csak megtagadom. Egyszer ki kell lépni. A haláلودig megfigyelhetnek. Ha nem én, akkor valaki más. Lehet, hogy soha nem hallgatnak ki. A haláلود után elteszik a dossziét a raktárba. Már-mint ha jól viselkedsz, ez a föltétel. Ha nem jól viselkedsz, akkor kellemetlenségek érnek.

– Miféle kellemetlenségek?

– Mondjuk elüt egy autó. A rosszabb esetben, vagy ha dilettáns a megfigyelő.

Lehet, hogy a kanti kategóriáknak végleg vége van. Lehet, hogy az ember másra termett, mondjuk egy lepkegyűjtésre vagy egy hűségese papra, vagy egy üzletemberre. Édesmindegy. A többi emberen múlik, hogy megvalósítja-e önmagát, vagy csak úszik az árral lefelé, negyvenéves korára kiábrándult lesz, vagy alkoholista, vagy, teszem azt, gyilkos. Minden az egyéneken múlik, gondolta az elbeszélő. Vagy semmi sem múlik azon? Egy pillanatra bizonytalanná vált, mint a hegycúcon az ember, hogy merrefele vezet az út vissza, mert az egyik is veszélyes és a másik is. Persze az elbeszélő író volt, s az írónak más a rangja. Most először kételkedett benne, hogy a rangja-e más, vagy a rang is fikció.

– Kamaszkoromig hittem Istenben. De szerintem ez nemcsak megbocsájtható, hanem természetes is. Az embernek, mivel gyermek még, szüksége van Istenre, mint egy jó apukára. De ez megváltozott. Hogy van-e Isten vagy nincs, nem tudom. De évtizedekig eltartott az a gondolat, hogy szabad vagyok. Párizsba jövet változott ismét az elgondolás. Vagyis ha nincs Isten, vagy van, de lehetetlen elérni, akkor, uram bocsáss meg, de én vagyok az Isten. Persze távolról sem mindenható. De azt már el tudom dönteni, hogy jót-e vagy pedig rosszat cselekszem. Vagyis a szabadság nagyon is körülhatárolt. Erre a felismerésre jutottam.

– Ez egy kicsit absztrakt nekem – mondta az elbeszélő.

– Majd mindjárt világosabb lesz. A besúgásnál nincs elvetemültebb dolog a világon. Ez a véleményem. És ez a cselekedeteim alapja. Hogy rendkívül patetikusan fejezzem ki magam... Szóval nincs visszaút. Egyedül vagyok. A lányom is csak volt. De már felnőtt. Felküzdöttem oda magam, hogy egyedül lettem. És ez, hidd el, cudar dolog.

Nem tudtam követni, illetve megragadt bennem egy-két eszmefuttatása, mert másnap vagy harmadnap már sokkal tisztábban láttam, de most hajnali négy volt, és az ember hajnali négykor álmos már, és úgy röpködnek a mások szavai, mint láthatatlan, csalafinta tündérek. Megfogtad őket, de mindjárt el is eresztetted őket, mert az álomosság nagyobb úr az ébrenlétnél. A bor nem vakít meg, nem süketít meg, sőt, bizonyos mértékben fölhívja a figyelmedet olyan dolgokra, amelyeket bor nélkül elhanyagoltad volna, gondolta az elbeszélő. De a bor, bizonyos mennyiségen túl, azzal az illúzióval tölt el, hogy abszolút ura vagy a cselekedeteidnek, és azzal a káprázattal fogja be a szemed, hogy rájöttél az abszo-

lút igazságra, ami, másnap, nevetséges és szégyellni való. De most még hajnal volt, és kényújtásra volt az abszolút igazság, és ha az abszolút igazság kéznél van, úgy sürgősen menni kell aludni. Még jó, hogy a rue Bonaparte nem volt túl messze, gyalog is legföljebb fél óra.

Mintha válogatni lehetne árulás és nem-árulás között, bűnös és áldozat között, gyermek és felnőtt között, moralista és cinikus között. Minden, amit tettél, visszahull rád, gondolta az elbeszélő. Lehet, hogy már holnap, de az is lehet, hogy tíz év múlva. Mert te tetted, nem valaki más – egy semleges, földöntúli lény. Nos, ezt szeretted volna mondani Lőrincnek. Hogy nem mondta mégsem, annak több oka is volt. Lőrinc apátlan-anyátlan volt, egyedüllétét nem akarta elmélyíteni. Azonkívül, mert lelkiismeret-furdalást csak az Istenhívő érezhet. Az istentagadás, nos, az istentagadás, és punctum... Úgyhogy nem szólt semmit. És nemcsak az álmoság miatt.

Később, úgy már a hajnal és a reggel között, a rue de Rennes-en fölfelé bandukolva a Montparnasse irányában, elgondolkodott azon, hogy vajon miféle morális dogmákat ad a hétéves lányának és az ötéves és hároméves fiának, ha a moralitás úgy meggyöngült, hogy már ő sem hisz benne. Az istentagadás lehetne a kiút?... Holtfáradt volt, s az egész napot átaludta. Kora este, úgy hatkor ébredt fel, és üresnek érezte magát. Mintha mindaz, ami vele Párizsban történt, egy álom lett volna csupán. Elindult a városba, pontosabban a Pantheon felé, mert a Pantheonon túl, a place Monge a legkedvesebb helye volt ennek a városnak. Itt tényleg leállt a forgalom, mintha egy kisváros lett volna a többmillió nagyvárosban. Itt az elbeszélő jól érezte magát. Itt örök ünnep volt, az emberek fagyaltotztak vagy söröztek, vagy csak úgy nézelődtek – nem sürgetett semmi, pedig a lámpákat már meggyújtották, de még félig világos volt. A helyzet némiképp fölizgatta. Arra gondolt, hogy holnapután örökre itt hagyja Párizst, pedig már otthon érezte magát benne. Erősödött a nosztalgia, és ez a nosztalgia átváltott olyan irányban, amikor mindenféle semmisségnek is örülni tudott. Hogy az a meghökkentően alacsony emberke milyen büszkén tartja a fejét, hogy az a nyolcvan év körüli öregasszony, akinek a franciatudása meglehetősen poccsék, mégis franciául kér egy kávé t habbal, hogy az a német vagy holland fiatalember (mert feltűnően szőke volt) kinyújtóztatja a fájós lábát a túloldali széken, hogy ő, az elbeszélő, valami bizonytalan övezetben, itt találta meg azt a harmóniát, amit Pozsonyban vagy Budapesten hiába keresett. Most, hogy többet tudott meg Lőrincről, mint huszonvalahány éve összesen, most, hogy nemcsak előlről, de, hogy úgy mondja, „hátról” is megismerte, furcsa mód jobban elbizonytalanodott, mint valaha. Tehát Lőrinc – életében először – maradéktalanul őszinte volt hozzá? Az elbeszélő erősen kételkedett ebben. Lőrinc – de akárki más is – egyfajta önvalomásra ragadtatta magát, és az ilyen önvalomásokban az a hiba, hogy túlteng bennük az önsajnálát és, másfelől, az önszeretet. Valamit elmond, valami lényegeset, de ugyanakkor elhallgat olyan dolgokat, amik más, természetesen rosszabb megvilágításba helyeznék a pályájukat vagy a sorsukat. És Lőrincnél mi a garancia erre, hogy nem így történt? Az elbeszélő nem tudott garanciákról. Ő vagy elhitte Lőrincnek, amit mondott, vagy nem. De ha nem, akkor kétségbe vonja az egészet: hogy Lőrinc becsületes-e vagy manipulátor. Inkább tehát az előző megállapításra jutott, de az, hogy becsületes-e, azt nyugtalansággal vette tudomásul, mint amikor 2-1-re vezet a szünetben a csapatunk, de a második féldőben még megfordulhat a játszma.

Sötét volt már, amikor hazament. A Pantheon meg volt világítva, mint a Parlament vagy a Vár Budapesten, és a bal part egy tekintélyes részét a Boulevard Saint-Germaintól a Boulevard Saint-Michelig a Pantheon uralta. A Luxembourg-kert felől zene szólt, valami szomorú, orosz muzsika, az elbeszélő nem tudott rájönni, hogy ki a zeneszám szerzője, de azt biztosan állította, hogy tizenkilencedik századi és nem huszadik. A dallam hol fölerősödött, hol elhalkult, ahogy a szél hozta és vitte a muzsikát. A place Rostand-on egyszer csak megállt, és mégsem volt kedve hazamenni. A Luxembourg-kert mellett el sétált a Boulevard Saint-Michel végéig, majd jobbra fordult, és egy rövidebb séta erejéig a Boulevard de Montparnasse-on kigyalogolt a Selectig. Az utca fölöli részen ült le, és Kronenbourg sört rendelt. A Boulevard de Montparnasse tele volt emberekkel, főleg turistákkal, akik számára a Montparnasse kötelező hely volt. Párizs és a Montparnasse... Már

hosszú évtizedek óta a művészek „átköltöztek” a Flore-ba meg a Deux Magot-ba, majd megint átköltöztek a bal part különböző helyeire, de a Select annyit jelentett, mint Budapest a Gerbaud. Az elbeszélő sem hagyta ki. Szemben a Coupole, lejjebb a Dome tele volt turistákkal: angolul, németül, hollandul beszéltek, még az elbeszélő magyar hangra is fölfigyelt a járókelők között. Megint Lőrinc jutott az eszébe. Nem tudott Lőrincről szabadulni. Lőrinc együttműködése a titkosrendőrséggel, hogy finoman fejezze ki magát, elvégre mégsem mondhatja ki, hogy besúgó volt, szóval az együttműködése a titkosrendőrséggel, mégiscsak új megvilágításba helyezte azt, amit oly könnyen „örök” barátságnak nevezett. Az örök barátság szép lassan kimúlt, mintha mindez maszk lett volna. Persze, milyen naiv volt...! Azt hitte, hogy a demokráciában lehet létezni a „nagy testvér” nélkül is. Holott a nagy testvér csak átalakul, de sosem szűnik meg.

Lőrinc, mielőtt hazaengedte volna, váratlanul és némi iróniával, így szólt:

– A nagy testvér mindenütt velünk van. Tőled függ, hogy segít-e nekünk, vagy elpusztít. A társadalom erényei, nos, mindez képmutatás. Addig igazodsz a társadalom úgynevezett erényeihez, hogy végül is már mások irányítják a dolgaidat. Nehéz a társadalom kívánságait meghaladni, s ha meghaladod, voltaképpen elszigeteled magad. Voltaképpen elvesztél.

– Nem félsz? – kérdezte az elbeszélő.

– Most már nem. A nagy testvértől is függetlenítettem magam. Csak magamra számíthatok. Ez nem csöppet sem vigasztaló. De ez van, és ezzel kiegyeztem. Hm – tette hozzá – az ilyen szabadság persze elviselhetetlen. Végül is a halált vetíti ki eléd.

Most a halálra gondolt komolyan, vagy pedig ez is egyfajta szimbólum, gondolta az elbeszélő, miközben kortyolgatta a Kronenbourgot. Meg arra gondolt, hogy Janák vagy Tocsek rosszkor születtek-e. A háború örök időkre deformál. De Lőrinc később született, és az elbeszélő is később született. Mégis mindent a halál deformál, a halál jut az eszünkbe elsőként. Vajon ez kizárólag magyar probléma? Vagy több is annál? Például a szlávok... A szlávoknál nem ugyanez a probléma? Lőrinc búcsúzáskor még egy kijelentést tett. Kijelentést, ami túl volt a racionális megfoghatóságon. Azt mondta:

– Ötven év múlva már Európa sem lesz.

Hát mi lesz, kérdezte magában az elbeszélő. Azt gondolta, hogy két nap múlva felszáll a repülőgépre, és hazautazik. És aztán mi lesz? Valaki, titokban, lejegyzeteli, amit mondott, otthon vagy a kávéházban, vagy bárhol. Lehet, hogy mindez megy a titkosrendőrségen a dossziéba, és sosem kerül nyilvánosságra. Nos, nem vagy egyedül, az biztos, gondolta. Egy szem állandóan figyel, és az örökkévalóságból figyel. Ez a szem nem egy konkrét szem. Egy szem, amely mindent lát, még a gondolataidat is, még a gondolkodásodat is, még a legtitkosabb ösztöneidet is, egy szem, amely olyan távol van, mint Isten. Ez a szem a lelkiismeret. Lát, de nem avatkozik közbe. Lát, de azt gondolja (persze ez is egy szimbólum), elég, ha látok, úgymint előbb-utóbb minden összefut bennem. Talán a párizsi útnak ez volt a legszebb tanulsága. ■ ■ ■

Grendel Lajos (1948, Léva): Kossuth-díjas író, a pozsonyi Comenius Egyetem tanára, a Kalligram Kiadó egyik alapítója. Számos magyar, szlovák és közép-európai irodalmi díj birtokosa. Pozsonyban él. Életműsorozata a Kalligram Kiadónál jelenik meg.

Gyerektárgyvégtagok

Ajlan Kurdinak hívták a kisiút.

MAGYAR KURÍR

Figyelmem sérült, végtag nélküli bolygó,
nedves hang aránytalan éghajlata. A kényesebb
gyerektárgyvégtagok összeütődése mintha minden egyes
műanyag palacknak élő bolygója lenne. Közösen úsznak
a sakkasztán, és a bárok kirakastából az élő
próbavégtagok személyiségein át jól
látható, hogyha meghal az állandó műanyag palackok
egy-egy bolygója, tudomást sem vesznek róla,
idegen alakzatok felvételétől másképp nem tudná
a műanyag palack megóvni magát, ha
személyiségek történetével azonosulna. Történetet
táplál egy bolygót soha nem sajnáló
műanyag palack, ha figyelmem végtag nélküli, sérült bolygója
hirtelen hallgat el, mint a gyerektárgyvégtagokról
óvatosan hallgató palackok gyenge műanyagja, vagy
a horgokkal és olajjal táplált személytelen sakkasztala.

Beszélgetéstestek

Pályi Márknak

A beszéd valósága kizárja a beszédterhez tartozó személyt. A beszédter szükségszerűen valóság, mint az alkatrészek kötődése a beszédhez. A száj, a fogak, a nyelv egy meghatározható személyisége. Hajó himbálózása a nyílt vízben, olyan a beszéd, a szájban létező fogak a hajón ülő és remegő idegen gyerekek, mozgásuk és sírásuk keltette hang a beszélgetés

akusztikája. A gyerekek mozgásától és sírásától elnehezült hajó kitettségeinek híre egy zuglói lakás vagy egy lóversenypályára néző tömbház emeletéről minden, csak nem valóság. A beszéd látszatképe és félreérthető, akár a hajón elhangzó mondatok, a sírást beszéddé artikuláló, gyenge próbálkozás. A szorongással azonos gyerek nem

kiállítható, bár tárgy, térbeli elhelyezés nélkül. A beszélgetés kudarcra ítélt művészet, elvek tévedése, műalkotás.

Ha a valóság célravezetőbb lenne,
a beszédteről és sírástól láthatóvá vált arcon kívül
a jóindulat tapintatos hangzása
tartaná életben.

mintha tizenöt éve

mintha tizenöt éve végbéltükröznének
fájdalomcsillapító nélkül nélküled jó
a túlzások élénkítik a stílust mondaná apa
és mondja is de nem lenne nincs igaza nem
mintha panaszkodnék vagy elégedetlenkednék
nem tudom milyen az ha fájdalomcsillapító nélkül
végbéltükröznek de azt hallottam nem jó
tudom hogy így is több van mindenből nekem
mint lehetne legyünk hálásak ne legyünk
elégedetlenek telhetetlenek nélküled is sem
lehet hogy nem is te vagy az aki hiányzol hanem
éppen ellenkezőleg túl sok voltál vagy
nem voltál túl sok de nekem nem
az a bajom hogy már nem vagy egyáltalán
hogy te már nem vagy velem és tudom
hogy ezzel nincs mit kezdeni ez is baj
de mi a faszt lehet csinálni mindenféleképpen
mert mindenféleképpen kell valamit csinálni
és hát az is igaz hogy azt tudom milyen mikor
végbéltükrözik az embert fájdalomcsillapítóval
az se túl jó hogy lehet hogy ettől még elviselhető
soha nem gondoltam hogy nem az csak persze éppen
csak az anya te a Karnevál voltál egy érthetetlen
okból elkaszált ki tudja miért baljós de szép sorozat
amit olyan jó nézni milyen kevesen ismernek
ahhoz képest amilyen jó voltál míg apa
a Breaking Bad már nem tudom milyen szempontból
(de) ez a szöveg meg mindig azt hittem
üzenet mert másképpen nem volna értelme
üzenet azoknak akik figyelik mit ki nem bír az ember
mert biztos vagyok benne hogy figyelik
és hát elég sokat

Büdös a szám

Mostanában néha бүдös a szám.
Hiába mozgok rendszeresen,
hiába étkezem minden eddiginél
változatosabban. És hiába próbálom
letagadni magamnak: néha nagyon бүдös.
Talán nem is бүдös, végül is nem észleli senki,
csak én.

De félek, hogy csak egyelőre
nem, vagy talán nem is fogja, talán
csak azokat a reakciókat,
amiket az a felismerés vált ki,
hogy szerintem nagyon бүдös a szám.

Fogmosás, naponta többször, rágók tonnaszám, szájvíz, stb.
Persze itt még nem tartunk, most csak annyi,
hogy olyan szagot érzek, főleg a fürdőszobában,
olyan ízt inkább, nem is szag ez, mint amilyen
a rohadt dióé volt. A rohadt dióé, amelyet mondjuk
Toroczkay-nagymamámék kertjében, vagy
épp a sajátunkban szedtünk. De mégis inkább
mama jut erről eszembe, erről az ízről, az, hogy
mennyit bántottam már versben, pedig
évekig ápolta megőrült lányát.
Nem így képzelte az öregkorát.
A lány, a megőrült lány jut eszembe erről az ízről,
és arról, hogy talán csak én érzem, illetve
biztosan csak én érzem, elvégre az én fogamról
van szó, de hogy mi van, ha nincs is,
ha én is csak rosszul érzem. De ha érzem, persze,
akkor már van, még ha csak képzelem, akkor is,
a képzeletemben. És mi van, ha én is. Szóval ez.
A lány jut eszembe, a házuk, a férje, a gyerekei,
a munkái, az újratekzdési kísérletei, a kínossága,
a szaga. Olyan íze van a számnak, mint amilyen
szaga annak a családnak. Mint amilyen annak a
pingpongasztalnak volt, amin a gyerekeivel
játszottunk. És már nem tudom őket
lenézni, nem tudok haragudni sem rájuk.
Legszívesebben én is lefeküdnék egy ágyra, bevallom.
Néha mostanában egyre többször és aztán úgy maradnék,
ameddig meg nem döglök, vagy el nem tűnök.
Elmúlik. Mint ez a szag is a számban. Vagy íz. Mindegy.
El fog ez múlni.

Sziszifusz egy kukásautóra vár

Téli hajnalok tükrében az arcom,
alig ismerem fel bezárt kaszinók
konkrét tükrében. Itt kell bevárnom
a sofőrömet. Egyedül táncolok addig
elemóziás csomagommal a hátamon
a hidegben, míg mozdulatlanul állok
egy ismerős, régi dal ritmusára.
Nem a mozgásról szól a tánc, bevallom,
inkább elkerülhetetlen műtét
kerülgetése ez. Vajon hányan vagyunk
még így? Nem a szám érdekel.
És nem a művészet már. Csak szeretném
tudni, hogy mindenki szenved,
mindenki, az egész világ ezen megy át
vagy csak én, vagy csak én, vagy
csak én. Nézem a bezárt kaszinó
üvegét. És a kukásautóm, ez az óriás
leviatán előbb-utóbb befordul.
És akkor megkezdődik a nap.
Bassza meg.

Verőfény

mint egy folyton
vesztes oldalra álló ország
a mániád egy tócsa jóidőben
béketárgyalások után
elveszti területeit
egyre kevésbé akad
létjogosultsága a térképen
olyan lesz létezésének emléke
mint egy váratlanul feltámadt test
tárgyát veszítő akarat
lassan nem lesz erőd arra sem
hogy higgy benne
kiszorítja egy másik istenhit
vagy a semmi
aztán csak őrzöd a verőfényt

Toroczkay András (1981): költő,
író, Budapesten él. Legutóbbi kö-
tete: *a labirintusból haza* (2015).

„állandóan málnaszörpöt isznak, a fagylalt fazékban áll”

Szerencsére én kaptam az ajtóhoz közelebbi ágyat. Öten vagyunk a szobában, a hatodik ágy üres. Azért mondom, hogy szerencse, hogy én vagyok az ajtó mellett, mert a Hauptmann nevű betegből kinézem, hogy egyszer csak fogja magát, és eltorlaszolja a bejáratot. Nem engedné be se Fruzsit, se a főorvost, a nővéreket és a látogatókat se. Senkit. Látogatók persze nincsenek, ezt csak úgy kitalálom, és nővérből sincs sok, összesen ketten vannak, vagy legfeljebb hárman, de ha ez utóbbi szám a helytálló, akkor azt a sápadt kis szőke csajt – két sápadt kis szőke csajt – keverem, sosem tudom, melyik melyik?. Egyik nap elkezdek egy mondatot, aztán délután vagy másnap hajnalban talán már a másik van itt, neki fejezem be. Nem lepődik meg. Kedvesen bólint, a szemében törődés. Kicsit olyan, mint egy mókus, csak sokkal sápadtabb. Fehér, vékony bőre alatt a vádlin és a karon az erek kékes rajzolata. Persze nem tudom ilyen alaposan megnézni. Bólint, és már megy is tovább. Mond valami megnyugtatót. Meg se áll, el se tűnődik, rögtön érti, mit akarok. Az előbb azt akartam mondani, csak tegnap reggel óta vagyok itt, és másfél nap alapján még nem igazán lehet megítélni, kihez milyen gyakran jönnek látogatók. De aztán elbizonytalanodtam. Talán sokkal régebben vagyok itt? Ebbe most nem szeretnék belegondolni. Hozzám mindenesetre Fruzsit szokott benézni, amúgy is itt van, ebben az épületben kutat, vagy legalábbis itt tölti a kórházi gyakorlatát, így vettem ki a szavaiból. Hat hónap, erre határozottan emlékszem, az elején erről volt szó, ültünk Budapesten a konyhában, és közölte, hogy egy időre kiköltözik Bécsbe. Néha kijöhetnének hozzá hétvégén.

– Mégis mennyi időre? – kérdeztem.

Ekkor mondta, hogy hat hónap. Ámbár azóta talán másképp alakult.

Ez a Hauptmann nevű óriás nem engedné be Fruzsit, se a nővéreket, se a főorvost. A hátát a kisszekrénynek döntené, amivel belülről eltorlaszolta a kórterem ajtaját, és torkaszakadtából üvöltene, hogy:

– Vigyázz! Betör az ár! Kapaszkodjatok.

Egyik kezével a kisszekrényt szorítaná, a másikkal meg valami kötél után kapkodna. Ha lenne kötele, tuti, hogy ki is kötözné magát valami fix ponthoz a fedélzeten.

Máskor csendesebb percek jönnek. Hátradől, ringatózik az ágyon, mind az öt ágyat összetolta, ebbe sajnos belementünk, sőt, még segítettünk is neki, hogy ne teljesen balfaszul, keresztben foglalja el a sok vaságy a terem közepét, hogy legalább járkálni is lehessen, amikor oldódik az éberség, és végre nem ordibál, ha meglát téged, hogy: – Ember a vízben!, csak mert, mondjuk, keresed a papucsodat, mielőtt kimész klotyóra.

Többször előfordult, hogy le kellett fogni, mert utána akart ugrani valamilyik szobatársunknak. Nem kell részleteznem: a kábé fél méter magas kórházi ágyról korrekt fejest akart ugrani a vigasztalan, a szürkéből valami perverz okból itt-ott, a csap alatt, a sarkai környékén máj- vagy éppen mályvarózsaszínbe forduló linóleumra. Nem is tudom, az állkapcsa és fogsora és az orra, vagy a nyakizmai sínylenék meg jobban a mutatványt. De lehet, hogy simán csak agyrázkódást kapna.

Ha betépsz, megáll az idő, miközben az óramutató pörög körbe a számlapon, mint a hülye, vagy épp befékez, de akkor meg a tudatodban kezdenek el száguldani a benyomások. Tülekednek az élmények és érzések, nem érdekli őket, vesztükbe rohannak-e. Az információfeldolgozás ilyenkor szeret veszélyesen élni: csakis paradoxonokat hoz létre. Ha elég kitartóan tolod magadba a motyót, a paradoxon az egész évre kiterjedhet. Irányíthatatlanul száguldó bárkán vagy. Amikor azonban újabb és újabb írásaidat közreadnád, hogy egymásra épülhessenek, talán betegség martaléka leszel. Ha a kórok nem visznek el, és megfelelő időt szánsz mindenre, még mindig lassulhatsz, nem kizárt, hogy eltespedsz a lustaságtól, márpedig az életerőt lustaság és betegség közt féltőn kell navigálni. Ehhez fegyelemre van szükség, amelynek árnyékában azonban elszaporodnak a megrögzöttségek, tompul a találékonyság. Tepersz az eseményzuhatagban, munkát munkára, ötletet ötletre halmozol, aztán év végén mérleget vonsz, és kiderül, hogy egész idő alatt kizárólag törmelékgyártottál. Semmi nem lett kész. Egy árva irományt nem fejeztél be. A jelen idő ilyen módon szöges ellentétbe kerül az elbeszélő múlttal, és ha nagyon nekiállsz feszegetni, mi történt?, a kérdésről kiderül, hogy valójában pincaajtó vagy padlásfeljáró; nagy nehezen résnyire nyitod, aztán csupa *ámbár, mégis és ellenben* hullik rád.

Tudtam, hogy nem lenne szabad, de egyszer mégis nekiálltam feszegetni. Mondhatom, akaratom ellenére történt, újra és újra figyelmeztettem magam: ez nem te vagy, ami téged érdekel, azt nem itt találsz. De aztán egyik dolog hozta magával a másikat. Minimum necces, de inkább szájalmas az egész. Soha nem hittem el Hauptmann-nak, hogy kint vagyunk a nyílt tengeren.

– Hiszen ez csak öt kórházi ágy, összetolva – mondtam neki.

De aztán egyik éjjel felébredtem, pontosabban arra ocsúdtam, hogy már visz a lábam, szűk, nyikorgós lépcsőn tartottam lefelé, furcsán imbolygó léptekkel, és a fedélközben találtam magam – előzőleg nem is gondoltam, hogy tisztában vagyok a „fedélköz” szó jelentésével, most mégis egyből ráismertem – aztán beléptem egy deszkaajtón.

A kis fürkében jóformán körül sem néztem; a szőnyeget felemelve megláttam a padlónak azt a részét, amelyet vagy 10 négyzet hüvelyk nagyságban keresztülfűrészeltek és rászegeztek a szőnyegre. Ezt a padlórészt kis erőlködéssel annyira felemeltem, hogy az ujjaimat aládughattam, és így kinyithattam a lejáratot, amely a hajó egyik hátsó üregébe vezetett. Gyertyával a kezemben lemásztam, visszahelyeztem egy alulról bevert fogantyúval a padló kivágását. A rászegezett szőnyeg felül magától rásimult a padlóra, és minden nyomot eltüntetett, hogy a be nem avatottak a titkos lejáratot ne vegyék észre.

A gyertya lángja halványan pislogott a hajó sötét fenekén. Megpillantottam egy nagy, megvasalt ládát. Olyan formája volt, mint amelyet törékeny áruk szállítására használnak. Négy láb magas lehetett, és hat láb hosszú. Olajshordók és szalmazsákok voltak felrakva a tetejére. Körülötte rengeteg holmi hevert, mindenféle fölszerelés, kötelek, vasmacskák, ládák és hordók tömege. Készakarva volt így elrendezve a hajórakomány, hogy a látszólagos összevisszaságban minél jobb búvóhelyem legyen. A láda egyik oldalát könnyen elmozdíthattam, hogy bejussak a belsejébe. A láda fenekén ágybetét hevert, és az oldalfalra szegezett polcok tele voltak minden olyan kényelmi tárggyal, amely az utazáshoz szükséges. A ládában nemcsak lefeküdni, de ülni is tudtam. Körülöttem könyvek, tinta, toll, papíros, három vastag takaró, vizeskorsó, kétszersült, kolbász, sonka és pálinkásüvegek. A sarokban szappan, törülköző, fogkefe, sőt még iránytű is volt. Rögtön be is költözködtem új „lakásomba”, és úgy éreztem magamat, mint egy uralkodó, amikor bevonul a palotájába.

A láda oldalát be tudtam húzni magamra. Megláttam a láda oldalához erősített ostor-szíjat is; a csapóajtóhoz vezetett, hogy el ne tévedjek, ha vissza akarok térni a fedélzetre.

Na jó, kezdjük az elején: Nem vagyok kábszeres. Nagyon ritkán szívok. Cucot venni szinte nem is szoktam. Ha mégis a kezembe akad, mert megkínálnak, vagy társaságban valaki előszedi, akkor persze nem mondom nemet. Illetve van néhány belső szabályom, ezekhez tartom magam több mint tíz éve, nagyjából a fiunk iskoláskora óta. Szabály, hogy nem fogadom el a kínálást, ha aznap még tanítani fogok, vagy egyéb felelősségteljes ügy van a láthatáron. És akkor sem fogadom el, ha pár órán belül vigyáznom kellett az – akkor még kicsi – fiunkra. A gyerek időközben felnőtt, a szabály és a mértéktartás megmaradt.

Ezt most miért is hoztam szóba? Homályos nyugtalanság fog el, nem tudnám megmondani, mi foglalkoztat. Olyan vagyok, mint a vizsla. Lövésem sincs, mi az, amit el kellene intéznem. Szükségem van valamire. Tudatosul bennem, hogy az elmúlt hetekben egyre gyakrabban kerített hatalmába ez az állapot. Úgy tűnik, kezdek elaprózódni.

Ma sem haladtam a munkával. Kimentem az utcára, nézegettem a cégtablákat. Előbb csak a háztömböt akartam megkerülni, aztán meggondoltam magam, és hosszú sétára kelttem. Benéztem a piacra, mint egy másodvonalbeli Amelie-imitátor. Őszintén megragadt az anyagszerűség élménye, dúskáltam a tapintásom kiváltotta ingerekben. Szemcsés felületeket cirógattam, másutt csuklóig egy zsák lencsébe mélyesztettem a kezem, lopva megdöfködtem a tenyerem egy tál őrizetlenül hagyott pörkölt mandulával. Valami felzúg. Aztán ugyanez a zaj a vágóhídon, ahova az előzményeket figyelembe véve már tudatosan érkeztem, majd másnap egy szabóságba is betértem, ahol legalább nyolc éve nem jártam. Simogattam a kelméket, körkörös mozdulattal hajkurászom egy bádogedénybe kikészített gombokat, nem is részletezem. Lényeg, hogy felismertem a visszatérő mintázatot saját viselkedésemben: napom ébren töltött részének haszontalanságát, az időpazarlást kergettem mindezekben a helyszíneken. Örömet leltem saját ténykedésem oktalanságában. Rádöbentem, tulajdonképp nosztalgiazok. Ezeket a visszalátogatásokat totális hangulatromboló akciókként éltem meg, hiszen múltbeli élményeimet vontam vissza, semmisítettem meg, miközben – éreztem –, nem jön létre semmi új. Visszavonhatatlanul veszett el az eredeti helyzet, a korábbi alkalomhoz kötődő összes inger.

Tele van csigákkal a Kerepesi-temető, reccsenek a lábam alatt, nem merek hova lépni, óriási zörgés támad, egy darabig tekergetem a nyakam, hogy honnan jöhet, de nem látok semmit, kimenekülök. Éjjel az úttesten sünöket ölök a kocsimmal, a tusolóban a zuhanyrózsával pókokat ítélek halálra akaratlanul. Az égben kék, ormányos isten csóválja a fejét, ahogy a karmám egyre romlik. Striguláz? Vágja a centit?

Hirtelen cellában érzem magam, magasan fönt a hegyek közt. A fal tövében guggolok, aztán mikor felállok, megszédülök. Valami pokoli masina bűg, talán szivattyú lehet?, nyilván egy szinttel alattunk, mert sehol sem látom. Nézek kifelé a rács mögül, a fogda óriási ablakkivágásán, kezd elbújni a nap, rögtön eléggé lehűl a levegő. Délután fél négy körül lehet, magasan van a horizont, hamar alkonyodik. Már minden holmimat magamra vettem – két-három póló, kapucnis pulóver, esőkabát –, pogószerű táncmozdulatokkal igyekszem felmelegedni. Péntek van. Telik a délután, van időm a falfrkákát nézegetni. A jelek szerint szinte mindenkit három éjszakára varrnak be. Kint röplabda pattog, izzadva, kurjongatva játsszák hétvégi meccsüket a börtönőrök. Nem akarom kivárni, hogy hétfő legyen.

Pedig semmit nem szabad elhamarkodni. A beszéd szervezze a cselekvést, és ne fordítva. Ebédre vagyok hivatalos, a házigazda szívhez szóló hegedűjátékát a feleség túlkiabálja, hogy közölje, megmelegedett a leves, ülünk asztalhoz. Snitt: ugyanez a ház lángokban áll, mindenki menekül, a férj a hangszert menti, a feleség még kisimít egy ráncot a függönyön, mielőtt kilép az ablakon. Visszafojtod a lélegzeted, csak aztán derül ki: a földszinti ablak volt. Vajon a leves alatt égő tűz emészti el mindenüket? Vagy éppen a varázslatos dallam ejtett rabul mindenkit, aki lezárhatta volna a gázt? Hasznosság és haszontalanság. Estefelé hívja a brazil a finnt a térre táncolni, de ő siet haza, takarítania kell – finn akarsz lenni vagy brazil? Keveredik a vér az ereidben.

Megint filmet nézek. Halottakat égetnek a vásznon. Körözök, ólálkodok az ölelkező párok fölött, fürkészem, melyik nőben foganhatnék meg. Aztán eltűnnek, folyópartra érek. Mit keresek épp most egy révnél? Átmenjek? Maradok a határcsárdában, kis bográcsokban hozzák ki a levest, alattuk bunsen-égő. Egymás közt beszélgetnek, igyekeznek félvállról venni a dolgot, de nyugtalanítja őket a vízállás. Napok óta egyre magasabb. Nem sokat kell már feljebb mennie ahhoz, hogy a komp egyáltalán ne tudjon kikötni. A citerás mintha nézegetné a hangszerét, szükség esetén át tudna úsztatni rajta a szigetre?

Az egyik énem itt akar maradni örökre, vigadni Fruzsival, aki bármelyik hajóval megjöhethet. Hátradőlök, semmi nem számít, feloldódom a napos délutánban. De a másik énem két perc múlva rákezd: nyugós, leragad a szeme, ásítózik, sok a dolga, így sose leszünk kész vele. Haladjunk már, húzzunk haza.

De egyáltalán hol van az otthon – vajon emlékszem még? Arra mindenesetre jól emlékszem, amikor egyszer, huszonegy éves koromban nagyobb társasággal egy éjszakára megnyitott strandra mentünk mulatni – nem a Rudasba, hanem egy külvárosi strandra, ahol szabad ég alatt vannak a medencék. Bevettünk valamit, és talán az én adagom nagyobbra sikerült, mint a többieké, vagy csak érzékenyebb voltam erre a szerre, de atomjaira hullott az észlelésem. Több óra kiesett, már reggel volt, amikor újra magamhoz tértem. A jelek szerint addig sem kiütve hevertem, amíg nem tudtam magamról, mert időközben a város egészen más pontjára kerültem. És elfelejtettem, hogy hol lakom. Konkrétan az egyik Duna-hídon botorkáltam, és emberekre figyeltem fel, akik velem egy irányba haladtak. Jött két lány, szedték a lábukat, aztán jött egy pár is, később megint mások. Mindenkit megszólítottam. Igyekeztem összeszedetten tálalni, mi a gond. Nem hiszem, hogy sikerült. Vagy megijedtek tőlem, vagy nem hitték, hogy igazat beszélek. Fáradt voltam.

– Hazafelé mentek? – kérdeztem. – Nem mehetnék én is veletek? Csak amíg eszembe jut, hogy hol lakom?

Kitértek a válasz elől. Tovább baktattam. Sok ilyen, hiányzó végű emlékem van, mint ez. Fogalmam sincs, hogy jutottam el az ágyamig aznap reggel.

Híába védekezik az ember, hiába dugja homokba a fejét, az élet úgyis csak hányja-veti, ahová akarja. Megint igazolódott: amiről azt hittem, menekvés, az ellenkezője volt. A buszon ülök, alig lézeng egy-két utas, forgalom sincs. Hová tartok? Semmi dolgom ebben a kerületben, és nem is szoktam buszra szállni. Előrepillanatok, zöldet kapunk, üvölt a motor, nagy ívben balra kanyarodunk. Nincs rossz idő, de egy csomó ruha van rajtam, ing, pulóver, belebújós esőkabát is. Most veszem észre, az ölem-

ben van valami cekker, önkéntelenül átkarolom, magam felé húzom, nehogy lepottyanjon. Vajon mi lehet benne?

Nem tudom megnézni, mert tompa szorítást érzek a mellkasomban. Hirtelen figyelek fel rá, de mintha egy ideje már nyomasztott volna. Nem kapok levegőt. Talán melegem van, nehézkes mozdulattal lehámozom magamról az esőkabátot, a csomagot addig a térdem közé szorítom. Leizzadok, hideg veríték, a nyomás nem enged fel. A pulóvert is leveitem. Most már a nyakamban lüktet a pulzusom, a szorítás tovább erősödik, baromi szarul vagyok. Sikerül jelezni, eredetileg a végállomásig akartam menni, de minden egyebet felülír a légszomj. A busz beér a megállóba, az ajtóhoz tántorgok, kapaszkodótól kapaszkodóig, karizomból tartom magam, szédelegve veszem a lépcsőket lefelé. A megálló kihalt, meglátok egy padot. Lerogyok, a hátamon fekszem. Minden elsötétül. Pár perc múlva jobban leszek, az ijedség is múlóban. A pad mellett telefonfülke. Lassan feltápáskodom, a készülékhez lépek. Az elején félig lekapart matrica. Drogsegély, és egy telefonszám. A zsebembe nyúlok, egyetlen érme akad a kezembe. Tárcsázok, a telefon elnyeli a bedobott pénzt.

Egy lócán ülök, iszonyatos berregés, ez egy kisrepülőgép belseje. Ha az ablakhoz mennék, látnám, hogy a végtelen sztyeppe fölött vagyunk, utak sehol, nyilván ezért megüünk repülővel. De ahhoz, hogy kinézzek, fel kellene állnom, viszont mozdulni sem merek, durván rázkódik az egész gép, és néha nagyokat puffan valamelyik motor, sőt talán mind a kettő. Fogalmam sincs, honnan szedem, de biztos vagyok benne, hogy Kazahsztánban vagyunk. Rajtam kívül öt-hat ember lehet a gépen, plusz a csomagjuk és persze egy pilóta, de őt nem látjuk. Senkit nem ismerek. Mellettem egy gyászruhás néni óriási garabollyal. A másik oldalamon harmincas fickó, viseltes öltöny, fehér ing, usanka. Egy cédulát szorongat, aztán a padlóra ejti, majd kis késéssel, mintha ábrándozna, utánanyúl. Arca sötét. Senki nem beszél, de amennyire látom, ébren vannak. Félhomály. A gép hirtelen süllyedni kezd, egyáltalán nem tűnik se biztonságosnak, se tervezettnek ez a landolás. De még most se beszél senki.

Halálfélelemben ébredek. Nappal halogatás. Pénzről írok, de valójában tékozló módon bánok az idővel. Kezdek visszatérni egy szokványosnak hitt rutinba. Úgy tűnik, az ijedség nagyobb volt, mint a baj. A hallucináció, a szédülés beépül a napi működésbe. Bővülő tünetsor. Fejfájás, ájulás.

Émelygek. Rosszullét közben a skála másik oldala, felfokozott éberség: tetten érem a saját manírjaimat, felvett pózaimat, azt figyelem, hogy a gesztusaim nem természetesek.

Másnap reggel ugyanez.

A doktor ünnepeyes, szűkszavú. Újabb diagnózis, semmi köze se az előzőhöz, se a következőhöz.

Harmadnap reggel sorban állunk egy szakorvosnál, időbe telik, mire bejutunk. Nem túl hosszan vizsgál, aztán leül az íróasztala mögé, és köntörfalazni kezd. Elkalandozik a figyelmem. Végül azt mondja, sikerült „eloszlatni a gyanút.” Bágyadtan állok. Az előbb mintha fel akartam volna tenni egy kérdést. Vajon miről?

– Na, gyere. Ez azt jelenti, a fül egészséges, nincs hurut – sottogja Fruzi, karon fog és kivonszol a rendelőből.

Fruzi szerint a lelki harmónia az emlékezés és a felejtés helyes arányán múlik. Reggel bevisz az osztályra, ahol dolgozik. Az első, akivel találkozom, Daniel. Szelíd, vékony alkatú fiatalember, később, amikor én is beköltözöm, szobatársam lesz. Jó barátságot kötünk. Egy nap közölte velem félelmét, hogy elveszíti szeme világát. Máskor beszámolt egy álmáról, amelyben megvakult, aztán, megint csak másik nap, szintén álmában, agyonlőtte magát.

Kulcsra zárt osztály, háttal, az ablakhoz közel egy óriás ül. Ő is páciens. Az orvos hosszú tűt szúr a hátába. Páciensek jönnek a folyosón, a kórterem ajtaja nincs becsukva. Tá-

tott szájjal, merengve néznek bennünket, az összetolt ágyakat, az óriást, a tűt, aztán, mint a robotok, tapsolni kezdenek, de nem mozdul arcukon a szenvedés időtlen maszkja. Variációk az élő egyik és a hulla másik love storyjára, de az, hogy a másik hulla, mindig csak túl későn derül ki. Az örültek gépiesen viselkednek. Láttam egy képet, amelyen épphogy szertelenek, kiszámíthatatlanok voltak. Azt a képet gyerekkoromban fenyegetőnek éreztem. Most az egész színjátéknak tűnik. Megfordul a fejemben, ha már nem nézzük őket, biztos abbahagyják. Az egyik bolond fiatal, most végzett, orvosnak tanult. Fémmé akar változni mindenestül, mert a fémnek nem fáj, géppé akar válni mindenestül, mert a gépnek nem fáj. A másik nagyszakállú öregember, persze Falstaffot juttatja eszembe. Szenilis lévén minden nap képes váratlan megfigyelésekre; valószínűtlen hangokat hall, integet a fejével, Istennel szokott beszélgetni, úgy is néz ki. Mármost nem úgy, mint aki Istennel szokott beszélgetni, hanem mint Isten.

A betegek egyre súlyosabban hallgatnak. Újra ott ül az óriás, háttal, barackbefőtten ajándékozok neki, elmagyarázom, azért kapja, mert nem tudok nyelni. Ha nyelni akarok, fájdalomgombóc kerül a gégefedelem helyére. Elbizonytalanodok, amikor átfut rajtam: talán mindannyian a gégefedelem alattvalói vagyunk? Megértően bólogat. Tudom, hogy még mindig benne van a tű a hátában.

Soha nem láttam később sem életemben olyan kétségbeesett, elsorvadt embereket, amilyenek Hauptmann és Daniel voltak. Az öregnek bemutatkozásakor nem értettem a nevét, úgyhogy maradok a Falstaffnál. Bár alig tudta a melléről felemelni a fejét, mégsem volt annyira oda. Némelykor erőt vett magán, és ilyenkor vigasztalt mindnyájunkat. Én éppen eleget szenvedtem, de szellemi képességeimet sokkal jobban megőriztem. Amíg társaim bamba arccal egymásra meredtek, és együgyű dolgokról fecsegték, addig helyettük figyeltem a látóhatárt, és résen voltam.

Voltak azonban olyan pillanatok is, amikor társaim hirtelen helyzetük tudatára ébredtek és talpra ugorva, feltűnő élénkséggel vitatták meg a lehetőségeket. Ilyenkor egész értelmes szavakat váltottak egymással.

Lehet, hogy időnként én is beleestem abba a bamba fásultságba, amibe ők, de ez olyan dolog, amit ma már nem tudok megállapítani. A szüntelen hánykolódást kétségtelenül a reggelente lenyelt nagy adag gyógyszer okozza. A nővér, ez a kedves, simogatni való kis mókus, vagy ha nem ő, akkor a váltótársa különféle csillapítók és tünetmentesítő szerek sorát diktálta belénk. Vizit után általában mindenki visszaaludt, és rendszerint Hauptmann kurjongatására riadtunk fel. Igazi tengerész: ez is, mint minden más, hullámokban tör rá. Pedig ha jobban szemügyre vesszük, éppen hogy szárazföld után sóvárog. Mikor fejest akar ugrani a műanyag padlóba, karon ragadom.

Délfelé Hauptmann kijelentette, hogy bal felől földet lát, és csak nagy erőfeszítés árán tarthattam vissza, mert a kórterem linóleum padlójára akarta vetni magát, és mindenáron partra akart úszni. Érdekes, hogy Daniel és Falstaff ügyet se vetettek az egész dologra, és magukba mélyedve ültek egymásnak támaszkodva.

A másik hajó mellé értünk, valaki a korláthoz támaszkodva bámult reánk. Tagbaszakadt, sötét arcbőrű férfi volt, egyik kezével az árboc kötélhágcsójába fogódzott, másikkal mintha felénk intett volna, s fejével furcsán bólogatott. A teste kissé féloldalra dőlt. Se nem integetett, se nem fogódzott; jobb keze beleakadt a kötélhágcsóba, és ez tartotta állva a korlát mellett. A háta mögött levő hatalmas kötéltekerccs odaszorította a korláthoz, és nem engedte összeroskadni. Válláról rongyban függött az ing, és csupaszon maradt nyakát sirály marcangolta. A madár pillanatig reánk meredt, vijjogott, majd lomha szárnyalással fölemelkedett a levegőbe. A halott matróz fogsora csupaszon villogott a napfényben.

Amikor megfordultam, úgy éreztem, a szívem kiugrik a torkomon. Erőtlen lépésekkel indultam feléjük, mire ők is lassan felém fordultak. Halálosan sápadt volt mindhármuk arca, de a szemük lázasan csillogott, mint mikor a gyertya utolsó lobban. Talán halálra ítélték mennek így a bitófa alá, mint én mentem a hosszú fedélzeten végig, amíg társaim-

hoz értem. Pillanatig szembenéztünk egymással, még azt gondoltam, amint kinyújtottam feléjük kezemet, hogy irgalomért esedezem, – de ők, mint keselyűk a prédát, úgy nézték reszkető kezemet. Rám nem is ügyltek.

AZ ódivatú gengszterrel tárgyalok, akit még Budapestről ismerek, de már nem az otthonomban, hanem egy kis szobában. Fogalmam sincs, hogy kerültem ide, ennek a magasháznak a felső emeletére. Érzem, milyen messzire elszakadtunk a földtől, hiszen a szélben a ház oldalirányban kileng, a szoba ringatózik. Emberemet most hallgatólag kedvében találtam.

– Uram, az az érzésem – mondom.

– Ha közelebbről szemügyre vesszük – mondom.

Legalábbis ezek a szavak ötlenek fel bennem, de mire kiejtem őket a számon, már egész másképp, teljesen érthetetlenül hangzanak. Tulajdonképp milyen nyelven beszélgetünk? Ha ugyan beszélgetésnek nevezhetem ezt, annak dacára, hogy a halszállás öltönyös, brillantinos hajú ürge még meg sem szólalt. Egészen furcsa, egyáltalán nem sima az arcbőre. Figyelmes leszek rá, hogy egy lelkes amatőr által otthon összedobott angol felirat megy a képen, emlémem, a kritikus pillanatokban sem fog kihagyni. Talán csak ebből értem, hogy mi történik?

– Elvesszük.

Most szólalt meg először.

– De nem fog baja esni? – kérdezem rögtön, magam számára is váratlan aggodalommal.

Úgy néz, mintha ott sem lennék.

Vajon albánul beszél? Vagy görögül? Hiába erősítgetem magamban, hogy nem filmet nézek, ez itt a valóság, a felirat és a nyelvi akadály köti le a figyelmem.

Aztán hirtelen ráeszmélek, hogy már vagy fél perce folyamatosan adatokat sorol. Járat-és ülőhelyszám, indulási, érkezési idő, hotelszoba szám. Azt hiszi, utazni fogok. Röhej.

– Mégis hova kellene mennem? – nézek rá hitetlenkedve. Máris befejezte.

A kép alján a Stockholm felirat villog.

– A többit ott megbeszéljük – mondja még, aztán fel is áll, veszi a kifényesedett aktatásakáját –, lehet, hogy nem gengszter, csak a keresztapa ügyvédje? –, és távozik.

Nem tudok visszaaludni. Reggelre kitolnak a kikötőbe. Emelők, daruk, óriási állványok.

Átszállás, a táj zöld, rengeteg fenyő, a levegő finom, illatos. Rengeteg kaja reggelire, nem érzem az ízeket. Források, tanyák, „regényes” vidék. Kiérünk a tengerpartra, azt mondják, megérkeztünk. Sehoh nem látom a várost. Autóba ültetnek, aztán az épület elől a lépcsőn kísérik fel, betegszobába tesznek, fityulás ápolónők közé.

Olyan érzés, mintha tíz hónapot töltenék itt. Ezt nem tudom, honnan veszem, de nincs ellenemre. Csak figyelnem kell, más dolgom nincs. A múlt és a jövő is magába foglalja a jelent, ilyenformán bárminemű előrehaladás látszatától megmenekülök. A napok tökéletesen egyformák. Fruzsni panzióban lakik, naponta látogat. Látom az ágyamból a toronyórát.

Aholttestet csak később vitték ki az ápolók, minthogy Hauptmann barikádot emelt az ajtó belső oldalára éjjeliszekrényekből. Mikor végre ránk törték az ajtót, már minden metafizikus körön túl voltunk. Törzsi dobokat hallucináltam, bár lehet, hogy csak a vér lüktetett a dobhártyámban. Nem lenne életszerűtlen, ha dörömböltek volna is, de ezt csak most rakom össze, utólag. Miután normalizálódott a helyzet,

egy négyágyasba kerültem. Hauptmann és Falstaffot nem láttam többé. Ebben az időszakban minden délelőtt kábé ugyanakkor bejön egy páciens, és megáll az ágyam előtt. Valamelyik szomszédos kórteremben lakhat. Mindennap újra bemutatkozik, és azt állítja:

– Az én vezetéknevem is ugyanaz, mint az öné!

Azt mondja, megőrjítik az ágyszomszédjai. Egyik oldalán állítólagos rablógyilkos fekszik, aki éhezeti magát, a másikon meg egy hazudozó, kleptomániás kisgyerek. Utóbbi folyton egy motoros hintalóról beszél, továbbá azt mondja, otthon, a szüleivel ehető házban lakik.

Egy darabig hallgatom, néha bölintok, aztán alvást tettetek. A fejemre húzom a takarót. Tartok a feleségemtől. Nem tudok szabadulni a gondolatról, hogy rám ugrasztja valamelyik örültet. A biztonságérzetem oda, de nem kerülök bajba. Hiszen ez csak egy látogatás, sulykolom magamban, mégis fellélegzek, ahogy átérünk a másik osztályra.

Bejegyzés a hajónaplóban: – A most következő három napon keresztül nem történt különösebb esemény.

Másnap, július 24-én reggel, amikor felébredtünk, olyan jó kedélyállapotban voltunk, hogy még tréfálkoztunk is egymással. Nem törődünk vele, hogy sorsunk minden pillanatban megváltozhat, és azt sem tudjuk, merre járunk.

Elfelejtettük, hogy a hullámok és a szelek kénye-kedvére vagyunk bízva a világ legnyomorultabb hajóroncsán. Nem gondoltunk már azokra az iszonyatos megpróbáltatásokra, amelyeket átszenvedtünk, hanem bizakodó, rózsaszín hangulatban néztünk a jövő elé.

A roncs annyira hánykolódott, hogy fogózkodás nélkül nem tudtunk megállni.

Éjjel a vad hullámverés annyira dobálta a roncsot, hogy sokszor negyvenöt fokos szögbe került a fedélzet, de most már nem féltünk annyira, mint a múltban.

Daniel élete lassú haldoklás volt. Órák óta fetrengett eszméletlenül, nagy görcsei lehettek, mert lázasan hánykolódott, betegség démona szánkázott testében. (Feltámasztottuk tehát, nehogy leguruljon a fedélzetről.) Kora délután halt meg, és mi ketten, amint ott álltunk holtteste mellett, komor balsejtelemmel néztük összeaszott testét. Halála nagyon lehangolt. Mozdulatlanul ültünk egész délután mellette, és csak sutogva mertünk egy-egy szót váltani. Már leszállott a szürkület, amikor könnyezve belevertük hulláját a tengerbe. ■ ■ ■

Berta Ádám (1974): Budapesten él, két novelláskötete és egy regénye jelent meg a Kalligramnál. Legfrissebb könyve: *Baleset az építkezésen* (2016).

Mo fejében megmozdult egy felhő,
forma lett a lépés és mérték az ég.
Az ég zöld színe betű, rétegei a tudományok,
a lerakódások; foltos, püffedő paletta.
Mo teste egy mondat a színről, és már
nem változik alakja. Fekvése lavór,
korai fürdőszoba fénye, hajnali mosdókehely,
a plafon kiterjedése. Mo teste az ívek futása,
egysége felismerhetetlen, de látásban egy:
a szavak íze, hulláma. Hegyoldalban
formálódó jelek, az ég felé kavicsok,
domborulatok és kék sávok párája.

Csúcsa a megértés, de csak a hegy lába,
a felfelé út iránya szabhatta épp
ilyenre szerkezetét, minden későbbi
izzadság a kövek vájatainak terméke.
A jel ága-boga a hegy útja, természete,
sudár alakja. Egy a hegygel a jel lélegzete,
formája. Úgy veszi a levegőt, ahogy
az árnyékok, felfelé húzó kék remények,
kaptatók követik egymást. A jel fekvése
a hegy futása. Pihenése a hegy háta,
combja. Frissül a jel, öleli és kilélegzi a hegy.
A hegy ívét a tudomány magyarázza,
szeli részekre, osztja körökre az eget.
A tudomány mondja meg az ég színét,
s hogy a formált jel, a hegy lélegzete
miként fogható körül. Így lesz foltos
tábla, a hétköznapi tárgya és állaga
a tudásból: egy délután alvása, asztala,
verőfénye. Készlet, lámpa. Így lesz

a szoba berendezése. A tudomány bontja
sávokra a hegyet, hordja egybe a kavicsokat,
hangja, hangsúlya foltokat majd tömböket
hagy a térképen. Hogy mondja a pályát?
Hogy mondja a hegy lábát? A jel formáját?
A tudomány hosszú hordaléka anyag,
hátralépés a birodalomba. Este van,
ülsz az asztalnál. Kockás terítő,
a konyhaszekrény üvege morajló víz,
szigetvilág. Hallod, hogy zúg a plafon?
Csak kékjébe kell nézned. A tudomány
golyókat gyúr az égből, minden golyó
eltúlzott firka; a szem fénye a golyó alakja.
A levezetés íve egy szín becsípődése.
Rohanós, esős délután, az épületek sosem
voltak ilyen porhanyósak. Mo teste
egy pillanat meglátása, amikor forma
lesz a lépés és mérték az ég. A természet logikája
egy kéztartásban, fejbólintásban. A pillanat
immár Mo teste, egyetlen lélegzete, formája.
Mo vágya a zöld ég betűje, a hegy jelének
ága-boga. Mo dalba kezd, hogy zengje,
külső alakba öntse a talált formát;
minden szája, szeme egy ablak a formára.
Ez még a forma teljes virága, az éppen szárba
szökkenet énekalak, messzire hallik zúgása.
Az ének eget rajzol, földeket, lépéstereket,
az ének egy villanás az egyetlen pillanatról.
Friss levelében megfürödhet a szem. Eleven,
egyszeri és előrenyújtott mozdulatok. Az ég
felosztása, ahogy a zöld szín és a betű diktálja.

■ **Kerber Balázs** (1990): költő, klasszika filológus. Budapesten
él. Legutóbbi kötete: *alszom rendszertelenül* (2014).

ZOLTÁN GÁBOR

Bennünk élő készítések

■ *Hogyan lehet megmutatni az ölés, mint egy eszméből kinövő belső kényszert? A gyilkos perspektívájából írni megkövetel valamiféle empátiát?*

– Az eszmék önmagukban is figyelemre méltók lehetnek, köztük a nemzeti szocializmus, ami az *Orgiában* kulcsszerepet játszik. De eszméktől függetlenül az ölni vágyás eleve bennünk van. Minden emberben benne van. Csak el van fojtva. Más módon van elfojtva, mint a nemi vágy. A nemi vágy létezését részben tudni engedi a kultúra, de az ölésre való késztetésnek még a tudata is elfojtódott az idők során.

A bennünk parázsló gyilkolási vágy nem a magányos emberé. Az ember csapatban vadászó lény. Így vagyunk bedrótozva. Aki embernek születik, a természete szerint mind arra van bedrótozva, hogy összeálljon más emberekkel, vagyis hordába verődjön, és aztán csapatban vadásszon. Elsősorban emberekre vadásszon. Vezért kövessen tűzön-vízen át. Zsákmányt szerezzen, és a zsákmányon megosztozzon. Foglyokat tereljen és büntessen. A pusztá létükért, a más hordához való tartozásukért büntesse őket. Nagyon kevesen vannak, akik kimaradnak ebből a büntető hadjáratból abban a szent pillanatban, amikor az addigi szabályok nem érvényesek, és mindent szabad. Ők valósággal mutánsok. Mindaddig, amíg ilyen helyzetbe nem kerülünk, találgathatjuk, mi magunk hová tartozunk. A rendes emberek vagy a mutánsok közé.

Amikor a civilizált ember hirtelen hordába verődve ölni kezd, euforikus állapotba kerül. Legalábbis egy időre. Többek közt azért tölti el a beteljesedés öröme, mert hatalmas gátlástól, kínzó béklyóktól szabadul meg.

„Az eszme” nem más, mint felmentő üzenet: akik a hordán kívül tanyáznak, azokat szabad megölni. Meg persze egy csomó mást is szabad velük csinálni. Önmagukban élvezetes dolgokat is, amikre addig nem volt mód.

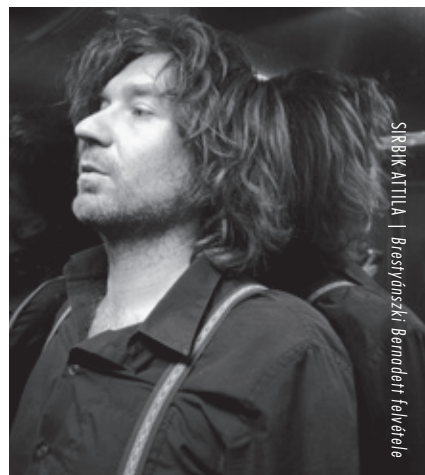
Ezt a tömegben feloldódott lényet, ezt a felszabadult embert íróilag bemutatni azért nehéz, vagy legalábbis szokatlan, mert az írók rendszerint a tömegtől különvált lényként élik életüket, és tipikusan a tömegtől különvált hősöket írnak meg. Hamleteket, Anyegineket. Madách Ádámja a színek sokaságán keresztül állítja szembe hőst, „a kiváló egyest” a tömeggel. Íróként és olvasóként, nézőként is hajlamosak vagyunk kivételes egyénnel azonosulni. Pedig a kultúra világában élő embert részben a művészet, ezen belül az irodalom tanítja meg rá, kik vagyunk. Ha van felelősség, az irodalom nagymértékben felelőssé tehető azért, hogy ilyen kevésbé ismerjük magunkat. A bennünk élő késztetéseket.

Ami az empátiát illeti, az nem árt, ha van az íróban. És az olvasóban se árt, ha van. Másrészt az olvasás – és valószínűleg az írás is – valószínűleg fejleszti az empátiát.

■ *Írónak-olvasónak egyaránt ismernie kell az adott korszakot, a második világháborús magyarországi történeteket ahhoz, hogy a regényben játékba hozott emberi mélységek megnyilvánulásait, vagy éppen az elfojtásokat érteni, értelmezni tudja? Lehetséges a megértés mint olyan, vagy csak elfogadás van?*

– Nekem bele kellett ásnom magam Budapest XII. kerületének múltjába. Az olvasó esetében ilyen tudásra nem lehet számítani. De bízom benne, hogy a könyvben fel van építve egy világ, amit meg lehet ismerni és meg lehet érteni. Céлом volt, hogy bizonyos eseteket, amikre hajlamosak lennénk azt mondani, hogy „fel-foghatatlanok”, egy esemény sor részeként nagyon is érthetőnek, már-már természetesnek lásson az olvasó.

Esetemben a nemzeti szocialistákat illetően elfogadás nincs, megértés van. Én is ismerem a mondást, miszerint mindent megérteni annyi, mint mindent megbocsátani. Amilyen frappáns kijelentés, rám olyan kevésbé érvényes. Biztos, hogy törekedni kell a lehető legteljesebb megértésre. Annál is inkább, mert túl könnyű kínos dolgokat azzal elintézni, hogy hű, hát ez érthetetlen.

SIRRIK ATTILA | Beszélgetés | Bernadett felvétele

■ *Milyen jellegű kutatások előzték meg a könyv megírását?*

– Korabeli újságok olvasása, népbíróági perek során képződött iratok, megfigyelési akták tanulmányozása, és a Nyilaskeresztes Pártba belépett személyek kartonjainak böngészése. A budapesti rendőrfőkapitány-helyettes heti jelentéseinek olvasása. Elmentem a helyszínekre, megfigyeltem a tettesek és áldozatok tájait, bejártam az útjaikat.

■ *Miért fontos a szerző, Zoltán Gábor életrajza az Orgia szempontjából?*

– Igazából nem fontos. Működhetne úgy is, vagy akár jobban, ha álnéven jelent volna meg a könyv. Tudjuk, van olyan szerző, aki él ezzel az eszközzel. Nekem strapásnak és kicsit mesterkéltnek tűnt egy ilyen inkognitó-létezés működtetése. Aztán, ha már van egy konkrét szerző, felmerül a kérdés, milyen szálak fűzik őt a könyvében elbeszélte eseményekhez.

■ *Hol húzódik a határ dokumentumgyűjtemény és próza között?*

– Létezik egyrészt sok száz oldalnyi kimásolt, kijegyzetelt dokumentumom, amit eddig nem adtam közre, és létezik ez a regény. Hiába a legteljesebb feltárás, aminek köszönhetően tudható, egy adott napon ki állt őrségben a nyilasház előtt, hogy hány fokos volt a Duna vize, felhős volt-e az ég, hol húzódtak a frontvonalak, arra vonatkozólag lehet, hogy pont nincs adat, mit reggeliztek aznap a nyilasok. És ha csak azt az egyetlen részletet én gondolom ki – márpedig amikor egy akármilyen rövid, de koherens történetet el akarok mondani, sok hasonló részletet kell kigondolnom vagy kikövetkeztetnem –, már fikcióról van szó.

■ *Az, amit a könyv elbeszél, a rémtettek sora és annak mechanizmusai, egy lezárt „történetnek” tekinthető?*

– Nem lezárt. Azt hiszem, a könyv elolvasása után érzékeltetni lehet, hogy egy kimetszett kis szelet került az olvasó elé. Érzékeltetni lehet, hogy sok minden előzte meg, illetve készítette elő a történéseket, és sok minden zajlik párhuzamosan. Arról nem is beszélve, ami majd később jön. Úgyhogy mindennek nevezhető, csak lezártnak nem.

■ *Mit jelent az Orgia szempontjából – Hannah Arendt szavaival élve – a gonosz banalitása? Szükséges banalizálnunk a gonoszt?*

– Nem támaszkodtam az Arendt-féle megfogalmazásra. De ha már kezdeni kell vele valamit, az az igazság, hogy nagy részben harmonizál az *Orgia* világával: ugyanis nem rendkívüli lények, született szörnyek a nyilaskeresztesek. Éppen az az érdekes, hogy mindenfelől jönnek, vegyesen férfiak és nők, öregek és fiatalok, szépek és csúnyák, műveltek és műveletlenek.

Persze a jól bevált megfogalmazások nemcsak megragadják a valóságot, hanem el is fedik azt. Vagy legalább kitakarják fontos részleteit. Ha jól tudom, Arendt annak idején egy konkrét személy, Eichmann esetére találta ki a gonosz banalitásának fogalmát, és közben nem tudott róla, hogy a Szondi-teszt szerint lelki alkatát tekintve Eichmann, ez a hivatalnok-gyilkos a létező legveszedelmesebb karakterbe tartozott. Jó, nem feltétlenül kell komolyan venni a Szondi-tesztet. De tudjuk azt is, hogy Eichmann művész volt: hegedült, mint a mi Kun páterünk. Általában figyelemre méltó, milyen sok művész fordul elő a nácik között. Ebben az értelemben csöppet sem banálisak.

Sirbik Attila

■ *Mi az a nyelvi dimenzió – hogyan lehetséges egy olyan kontextust teremteni, úgy „játszani” a befogadó érzelmeivel –, amely magyarázatot ad a megmagyarázhatatlanra?*

– Én sosem törekedtem rá, hogy szép szövegeket írjak. Az *Orgia* írása közben mégis azon kaptam magam, hogy bennem is fel-feltámad a vágy mindenféle kunsztokra. Például megmutatni, hogy tudok én többszörösen összetett mondatot írni elegánsan, ráadásul szellemesen. És bennem is dolgoznak a nyelvművelők által az írástudókra erőltetett szabályok. Felismertem, most egyszerűen nem érdekes, hogy mit gondolnak rólam, tudok-e szépen írni vagy sem, kielégítően elsajátítottam-e a helyesírási szabályokat. Egyvalami érdekes: felidézni a szereplők beszédét. Szavakkal érzékeltetni a világukat. Ez nem is ment simán. Újra kellett tanulnom az írást.

Van az az ismert Wittgenstein-mondat, hogy „nyelvem határai világom határai” – ezt érvényesnek tartom. Jelen esetben arról van szó, hogy a szöveg egybenyitja a hetven évvel ezelőtti budai emberek világát a mai olvasókéval. Legalábbis ez volt a cél.

■ *Az Orgia megírása tekinthető egyféle trauma-feloldásnak is?*

– Ebben az öt-hat évben tudatosult bennem, hogy ami 1944–45 telén a budai nyilasok közreműködésével történt, nincs traumaként számontartva. Így tehát traumafeloldásra sem mutatkozik igény. Viszont az *Orgia* beavatja az olvasót ebbe a traumába, vagy legalábbis megnyitja az utat a beavatódás felé.

Egyébként főleg számonkérőleg fellépni az emberekkel szemben, hogy miért nem tudnak egy bizonyos, általunk fontosnak vélt traumáról. Történetfilozófusok észrevették már, hogy közvetlenül az események után nem feltétlenül jön létre a történet elbeszélése. Ha létrejön, az csak később, és valakinek a munkája nyomán történik. Nem magától értetődően, hanem a felejtés, az elfojtás sok okból fakadó erőivel szemben.

Az is a konkrét helytől és időtől független felismerés, hogy a trauma után nem létezik egységes emlékezői közösség. Vannak a tettesek és egyetértő szemlélők utódai, és vannak az áldozatok és a velük együttérző emberek utódai. Amíg ennek a két csoportnak a különállása nem nyilvánvaló, szükségképpen kusza a diskurzus. Pontosan ennek vagyunk most tanúi. Enyhén szólva távoli lehetőségnek tűnik, de ha egyszer lesznek olyan nyilas-leszármazottak, akik ráébrednek, hogy a felmenőik rosszat tettek, és emiatt kellemetlenül érzik magukat, felkereshetik az egykori üldözöttek leszármazottait, és kimondhatják, hogy sajnálkoznak. Nemrég olvastam hasonló kezdeményezésekről. Például Ruandában történt ilyen. Tiszteletre méltó és remélhetőleg hasznos akciók. Tanulmányozni kéne őket, és figyelni az eredményességüket. Amikor traumáról beszélünk, arra utalunk, hogy érződik valamiféle lelki teher, azt feltételezzük tehát, hogy a nyilasok leszármazottait is gyötéri a múltban megtörtént sok gyilkosság, erőszak. Meg a túlélő zsidók leszármazottait, akik elől nagyrészt elhallgatták az eseményeket. Kérdés, hogy a valóságban is létezik-e, illetve felismerhető-e ilyen lelki teher.

A feldolgozással semmiképp se végeztem: folyt. köv. ■ ■ ■

■ **Sirbik Attila** (1978, Jugoszlávia): író, a Symposium folyóirat főszerkesztője. Első regénye *St. Euphemia* címmel a Magvető és a Forum Könyvkiadó közös gondozásában jelent meg 2015-ben.

■ **Zoltán Gábor** Budapesten született 1960-ban. Kötetei: *Vásárlók könyve* (novellák, 1997, JAK–Kijárat), *Érények könyve* (novellák, 1999, Magvető), *Szőlőt venni* (regény, 2001, Magvető), *Fekete bársony* (regény, 2008, Jelenkor). Az *Orgia* című regénye a Kalligramnál jelent meg az ideai könyvhéten.

EGY KÉP TALÁNYAI

(Kondor Béla: *A szentek bevonulása a városba*, (1971–72, olaj, vászon. 176×376 cm) *The saints are goin'* – felirat a képen, (1958-tól Louis Armstrong jazzesített gospeljének címe.)

A *szentek bevonulása a városba* c. kép (Kondor képfilozófiáját összefoglaló műve) azért is izgalmas talány, mert annak idején csak a visszautasításig jutott el. Bár az elemzők nagyrészt elfogadták a kép címéből következő liturgikus-bibliái magyarázatot, a visszautasító átlátott a szitán: a kép rejtetten szatirizáló textúráján. Ami ki-figurázta a megrendelő elveit, „szentjeit”, sőt a rendszer gyakorlatát. De mi ebben a képben a szatíra, sőt gúny? – erre keresek válaszokat, részint a hermeneutika eszközeivel, részint a kép narratívájának továbbgondolásával – olykor konfabulálva, azaz túllépve a hermeneutika határait.

A kép méreteinél fogva rendkívüli, a Kereskedelmi Kamara megrendelése volt, az Kosuth tér sarkán épülő székház lobbyjába készült, gobelinnek indult – végül, mivel nem vették át –, falikép lett belőle. És egyben a kondori életmű utolsó, összefoglaló alkotása. Megkísérlem a kép lehetséges értelmezéseit, számomra rejtvénytűszerű, talányos jelentéseit egymásra vetíteni. Mert ez a kép többértelműséggel játszik, itt szinte semmi sem egyértelmű. Mint ahogy az ide idézett Armstrong-gospel strófái is többértelműek. Ráadásul ez a gospel cseppet sem „ártatlan”, templomi ének, inkább vad és pusztulást ígérő: már a második versszakban olvasható: „*when the stars fall from the sky*”, aztán meg „*when the moon turns red with blood*”, és végül „*when the fire begins to blaze.*” Miért esnek csillagok az égből? Honnan a véres Hold, és milyen tűz lángol? – csupa apokaliptikus utalás, miközben a zene rockritmusban – mondanám: vidáman – ismétli magát. (Bár tudom, hogy ennek a gospelnek nincs fix változata, amit idézek, egyik a sok közül...) Ezek a sorok elég apokaliptikusak, és mivel Kondor ezt választotta, ez sok mindenről árulkodik. Megértem, hogy a Kereskedelmi Kamara nem fogadta el – illetve, csodálom, hogy volt olyan „szem”, ami megsejtette a gúnyt, hogy a szentek nem is annyira szentek – észrevette a groteszk vidámságot a gyászmenetben, vagyis hogy nekik, szakmájukat illetően, vállalhatatlan ez a kép.

Mi van a képen?

Első ránézésre karneváli menet, egy-két kalapból ítélve reneszánsz figurák (Canalettonál láttam ilyen kalapot.) Nem biztos, hogy velencei ez a menet, mint ahogy az sem az, hogy

karneváli ez a vonulás. De sokan tömörülnek a főpap (püspök?) mögé. A vonulás a kép baloldali kétharmadát foglalja el – páncélos lovag, püspök, bohóc és két kürtös mennek a nyitott kapu felé, melyen keresztül (és ami mögött) a város házai látszanak – a kapun túl még egy kisebb, zöld színű kapu is látszik.

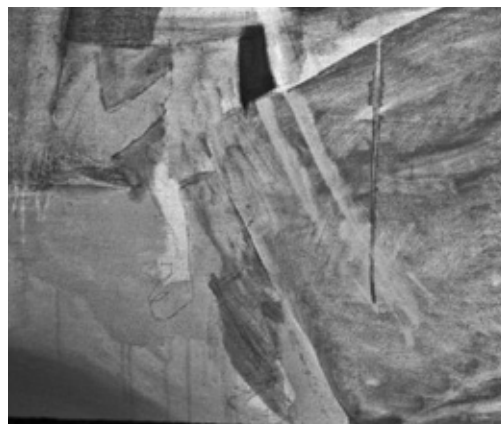
Ami azonnal feltűnik, az az első kürtös, illetve püspök és a kapu között fekvő alak. Az 1972-es II. sz. színes vázlaton ez egy emberi figurának látszik – nő?, férfi?, nem tudni. Kinyújtott kezei a kapu felé nyúlnak, lábai kapálóznak – de alul-felül mintha egy koporsó fedele zárulna rá, és a figura ez ellen tiltakozna. „Csak a testemen keresztül!”, mondaná, de akik temetnék, azoknak útjában van. Ahhoz, hogy a Szentek bevonulhassanak, koporsóba kell nyomni ezt a valakit. A végleges pannón ez az egyértelmű figura már nem látszik. Rácz István értelmezésében a végleges képen a Jónás-motívum: hajó, hal, Jónás látható (*Ikarusz*, 2006). Ebben az értelmezésben Jónás épp kimászik a halból, de halszerű alak dominál a képen, alatta egy zöld-lila vágat – ez lenne a hajó? Őket a tenger dobta ki, ide a kapu elé – de akadálynak?, a szentek elé?, figyelmeztetésként a Városnak?, vagy útmutatónak a néző számára?

A Jónás/Cet figura a kép egyik fő talánya: ketten a vászon egyharmadát foglalják el, funkciójuk és megjelenésük egyaránt rejtélyes. A figura – pontosan nem vehető ki – a kapu előtt fekszik, mintegy feltartóztatva a menetet. Ne menjenek be a szentek – egyelőre hagyom, hogy miért ez az akadályozás. (Lehet, hogy a városlakók félelmükben menekülnek, ez látszik a falon túl?); a bibliai Jónás az erkölcsi romlás ellen volt hivatva prédikálni, most meg a „szenteket” akarja móresre tanítani – íme, az első talányos vagy paradox képsituáció. És a vonulók nem is bánnak Jónással kesztyűs kézzel: a Szenteket vezető püspök előtt takarásban, egy meztelen láb rúgna a cetbe, a menet itt elakadni látszik, guruljon már odébb ez a döglött hal és tartozéka. Ugyanakkor a Cet (ha az egyáltalán) alsó végétől kilóg két cipős láb – feltehetően Jónásé...

1. képrészlet: Jónás cipős lába kilóg a Cetből

A nyitott kapu jobb oldalán Szent Péter glóriás alakja – kulcs a kezében, figurája szinte beleolvad a kapupillérbe, csak lába-cipője lóg ki a vörös falból, illetve alig kivehetően glóriája, ami felhívja rá a figyelmet. Ugyanakkor hasán egy másik kulcs is látható (ha az kulcs...). Lehet, hogy ez a Város titkos részének kulcsa?

Péter kinyitotta a kaput, félreáll, a többi nem rá tartozik. (Kondor másik ábrázolásában – a *Kulcsos ember* c. képen – Péter nem biblikus alak: inkább börtönőr egy rácsos térben, nem passzol ide...)

2. képrészlet: Álarcos szentek(?) – különösen balról a második kalapos figura

A kapu megosztja a képet: akik benn vannak, apró Kondor-szerű pálcikaemberek valami elől menekülnek. A kapu bal oldalán egy kíváncsi arc, kezével kapaszkodik a pillérbe, mint aki kíváncsi, mi lesz e vonulásban, aztán ha balhé alakul, eltűnik ő is. A kapu előtti, fekvő, a tengerből odavetett figura védené a várost – a „szentek” azonban a kürtök hangját követve zavartalanul menetelnek. Nem vitás, hogy bemennek. Örömet vagy világvégét hoznak? Városba érkeznek, vagy a mennyországba? Foglalni jönnek, vagy bűnöktől mentesülni érkeznek? Mert már az is kérdéses, hogy mi ez a város? Pláne, hogy a város fölé, a kép legtetetjén repróról kivehetetlenül „Heaven” szót látsz felírva... Mindenütt ez az ironikus többértelműség.

*Kik ezek a szentek, akik itt vonulnak? Egyik-másik lépegető fején látszik valami glóriaszűrűség, vörös, zöld, ill. torzult sárga színben. Ám feltűnő, hogy az alakok arca nem látszik: álarcot viselnek. A bal oldali legelső figuránál látható, hogy az álarc kissé elmozdul, sejteti a mögötte lévő igazi arcot. Ami egyfelől – lévén egy velencei vonulás – még érthető. A többiek takarásban, vagy fehér álarcot látunk, vagy, mint a páncélos vitéz esetében, a sisakredőny takarja az arcot; a csoportot vezető püspök pedig lehajtja a fejét, az ő arca sem látszik. Arctalanok. Pedig az ikon-hagyomány szerint a szentek ábrázolásában az arc és szem a legfontosabb látványkellék, amit meg kell mutatni. Itt viszont épp ez van elfedve. Már gyanakszik az ember: ezek nem igazi, legfeljebb álruhás szentek... Kondor egyébként festett szenteket – pl. ld. a *Négy szent* (1958) c. képét –, az sem hagyományos liturgikus ábrázolat, de ott a szentek mutatják arcukat. Ezen a pannón kétértelmű a megmutatkozás.*

Első feltételezésem, hogy az érkezők azért álcázzák magukat, mert nem is szentek. Az egyik figura pl. zsákot cipel, mint a rablók. Körötte markolásra kész kezek látszanak. (Kondor kedvenc szétnyitott ujjaival.) Álszentek vonulnak be a városba? A kép satirizál? Inkább azt mondanám, hogy az egésznek kettős jelentése van: egyik a direkt narratíva, tehát az *armstrongi blues* által sugallt szentek vonulása. A másik jelentés – ami bele van írva a lát-

szólagosba –, hogy álarcos figurák jönnek, kapzsi kezekkel, zsákokkal. (Legalább tíz mar-
kolászó kezét számolok össze...) Ezeket a maszkos, szentruhába öltözött gengsztereket kí-
séri az előtér kiemelt figurája, a rozsdaszín szemű fekete macska, a középkori mitológiá-
ban a Sátán egyik szimbóluma. A két jelentés egybe van írva. Fontos ez a titkos, feltűnés
nélküli transzfiguráció: a *Jelenések*-beli angyalok helyett a harsonák egy földi csapat ke-
zébe kerültek, angyalokból álruhás rablók lettek – ők mehetnek a városba. Valószínűnek
tartom, hogy a szentek – álszentek, vagyis a kifigurázást vette észre a képet visszaautó-
szakértő, a Kereskedelemi Kamara bizottsága: ne gúnyolják a kereskedő népséget, illet-
ve üzletünket...)

Még mindig a szenteknél: miért jönnek csoportban? A szentek a hagiográfia szerint ma-
gányos lények. Nem csupán az oszlopos szentek állnak egyedül, de a többiek is – legfel-
jebb a biblia szerzői (Máté, Márk, Lukács stb.) jönnek össze, legalábbis ikonografikus ha-
gyományban. Egyébként magányosak, mert nekik mindegyiküknek külön vonalon van
kapcsolatuk az Istennel. Most meg csapatba verődtek: nagyon gyanús, mintha ez is azt
igazolná, hogy ez egy geng, most fogják bevenni a várost. *Álszentek összeesküvése*, monda-
nám Bulgakov drámacímével.

A vonulás apokaliptikus. (Az armstrongi blues a *Jelenések könyvére* utal...) Itt pedig
már érvényes a negyedik harsona üzenete: a bevonulás sötét éjben történik – innen a kép
fekete háttere (alapszíne): a Nap és a Hold már eltűnt, és sötétség borult a Földre. Az ég
koromfekete, vége van a bulinak. A kép alaptónusa a rémület eluralkodása. De a „szen-
tek” tudják az utat és vonulnak. (Armstrong szövegében még keményebb a világvége üze-
net: ott „véreznek a csillagok”, és tűz is van (*when the fire begins to blaze...*) Az én értelme-
zésemben a szentek ebből az apokalipsziszból menekülnek a városba, elfoglalni és lerabol-
ni, vagy csak életet nyerni a bűnök után – ki tudja? Vagyis újabb talány: a világvége elől
menekülnek, vagy a világvégét hozzák a városra? Bármint is van: az apokaliptikus alaptó-
nus – mint említettem – tagadhatatlan.

A *Jelenések könyve* második – itt is szereplő – harsonája arról tudósít, hogy kiszáradnak
a tengerek és folyók – a képen az alsó kék csík mutatja a tenger maradványát, ebből a víz-
ből támad az a lény – hal és/vagy Jónás –, aki elzárna a városba vezető utat, aki keresztbe
fekszik a kapu előtt. Akadályozni akarná a „szentek” bevonulását. Másképp fogalmazva:
a Város védelme egyedül csak rá maradt. Mert Szent Péter hagyja az egész cirkuszt meg-
történni, kinyitotta a kaput és most félreáll – a túlerővel szemben nincs ereje. A tengerből
kivetett hal/Jónás az egyedüli ellenálló.

A „maradvány tenger” felett fehér hullámzó felhőt látsz a bal kerettől a jobb keretig, és
a szentek ezen a felhőn gyalognak. Az Ég és a tenger összeér... a történet kétértelmű tér-
ben zajlik, a Föld – a *Jelenések könyve* értelmében – már kipusztult. Marad az ég, (Heaven,
ismét), a víz és a város, a megváltottak lakhelye. (Mennyei Jeruzsálem?) Ennek a város-
nak kapuját nyitotta meg Szent Péter, és a partra vetett hal ezt a várost igyekszik megvé-
deni a csapat belépésétől.

Egy másik értelmezésben az is lehet, hogy ez egy normál város, hiszen a *Mennyei Jeru-
zsálemben* nincs templom, itt meg egy kéttornyút is látunk. A házak viszont kocka alakú-
ak, ahogy a Mennyei Jeruzsálem is kocka. A torony mellett, az egyik ház tetején egy figu-
ra ül, „gondolkodó” pózban. Egy újabb, többértelmű dimenzió. Ki gondolkozik itt, a tör-
ténét résztvevője, vagy a néző jelenének képviselője?

A vonulást vezető püspök takarásában egy másik – sötét-fekete figura áll, ő fújja a ne-
gyedik (vagy a hetedik) harsonát. Groteszk utalás: már az isteni harsonát is kisajátították
az álszentek, állólagos, a Sátán kíséretét alkotó hatalmasok.

A városlakók menekülnek: kapu nyitva, az isten se állítja meg az álarcosok „vidám” me-
netét. De ez a menekülés sem egyértelmű. Mikor végre élőben láttam a képet – a Kiscel-
li Múzeumot renoválják, engedéllyel tudtam közelről vizsgálni –, azt kellett látnom, hogy
egy menekülő, apró pálcikaember már a földön halódik, a másikat pedig egy mini angyal
(szárnyas lény) üldözi... Hoppá! A városban belül vannak jó és rossz emberek?

„Isten meghalt” – ebből a nietzschei szituációból, egy kvázi világvégéből jön a csoport. (Az utalás nem erőltetett: Kondor ismerte Nietzschét, tudott az „isten meghalt” tragédiájáról...) A képen a szereplő „szentek” a sötétségéből jönnek, merthogy a világvége után is van élet: ők pedig az *isten utáni* világ urai. Jónás ugyan kibújik a cetből – ez sem egyértelmű: lába kilóg, mintha vissza akarna bújni, feje nem látszik. Lehet, hogy hirdeté a rábízott Igét, de a szentnek öltözött gengszterek elsöprik. A Napot már lelopták az égről. A *János jelenések*-ben még az angyalok fújják az ítéletet, itt már lenyúlták a harsonáikat, és a „szentek” fújják az armstrongi gospelt.

Ha Isten meghalt, mi marad a szenteknek? Munkanélküliség, vagy gengszterkedés – át se kell öltözniük. Így lesznek a halál utáni világ urai. Nem az a világvége, hogy minden elsötétül, hogy nincs Hold az égen, hogy kiszárad a tenger, hanem hogy mindez vidám, mondhatnám, egy karnevál jegyében táncolódik. Jónás szegény – aki még az „Isten meghalt” szituáció előtt került a nagy halba – most bújna vissza a cetbe, de a hal már ki van filézve... A kép végső ironiája, hogy minden olyan, mintha semmi se történt volna: jönnek a szentek és mennek a városba – mi van ebben furcsa? Az álarcoskodás nem feltűnő: az egész, mint egy körmenet, békés, talán vidám. De mit akarnak? Jövetelük célja tán átvenni a hatalmat, idézőjeles „szentek városát” – új menedéket – alapítani. A szándék és terv nincs rajta a képen, de a vidámság – illetve: egyes álarcok fél-takarásában a sunyiság – ott van. Lehet, hogy ők is menekülnek a világvége elől. Mi szükség van a világvégén szentekre? De épp ez a bajom: minek ez a szent csindradratta? Akár örülnek, akár harci kürtöt fújják – egyik sem szokásuk. A kép a hazugság diadalmenete.

De mi ez a város? És mi lesz, ha az álszentek beérnek a városba? Ez a kép legtalányosabb kérdése. Miért akarják most csapatként elfoglalni? Lehet persze, hogy békét és megszentelődést hoznak, ez is benne van a pakliban. De számomra valószínűbb a menekülő szentek kétes indulata. A város megszenteléséhez kell páncélos-kardos vitéz? Velencei kalmár? Trombitás angyal? Meg összesereglés? Nyilván nem kell, ezért elvettem eddigi feltételezésem: a városban nem (vagy nemcsak) az érkező szentek elől futnak rejtőzni a lakók.

Mástól félnek, az érkező „álszentekről” talán nem is tudnak. A városban *egy fekete angyal* üldöz egy férfit, a másik már földön fetreng. A harmadik angyalt a templom melletti széken ülő, gondolkodó férfi előtt látod – sötétkék, szárnyas lény –, olyan, mint a pálcikaembereket elfogó angyal, de itt egy „bukó angyalt” láthatsz: kezei égnek, szárnya lekonyul, ennek vége van. Itt már angyal nem képes segíteni? (csak rendőrként funkcionálhat...?) –, amit csak feltételezek, mert van itt kétségbeesett angyal is... De a rendőrködés mégis csak apokrif felkiáltójel a mennyei seregeket illetően.

3. képrészlet: A városban – a kapun túl – fekete angyal üldöz pálcikaembert, társa már halott.

De itt mutatkozik meg a kép legrejtelmesebb figurája: két hatalmas, de alig kivethető (fehér) kéz nyúl a város felé: mindkét kéz hívogat. Kivé ez a pálcikaembereknél, sőt az ülő (gondolkodó) alaknál is nagyságrendileg nagyobb két kéz? Milyen szerepe a városban a kétféle angyalnak – *feketék* üldöznek, a *fehér kezű* angyal (ha egyáltalán az) menekítene azo-

kat, akik megérdemlik? Vagy a Gondolkodó képzelet, e képzet kivetítése az, amit a néző lát? Valószínűbbnek tartom, hogy a két fehér, kinyújtott – hívogató – kéz a Gondviselésé, mely mind a városi (fekete) angyaloktól, mind az érkezőktől (álszentek) menteni akarja a lakókat. A kezek a ház tetején ülő Gondolkodó alatt-mellett nyúlnak ki a városlakók felé.

4. képrészlet: Alig látható kezek a templom textúráján átnyúlva: hívogatnak.

A kép felső széléhez rögzítve egy girlandon a „Heaven” felirat olvasható. Ez a nyitott kapu és a mögötte lévő város lenne a Mennysorság? Ahol angyalok fogdossák a pálcikaembereket? Vagy a felirat és a városkapu között csak a kép virtualitásában van összefüggés? Szeretném azt gondolni, hogy a két templomtoronnyal egy vonalban ücsörgő gondolkodó figura ezen morfondírozik: ilyen snassz a Menny (i.e. Mennybéli Jeruzsálem), ugyanolyan, mint a világi (rendőr)állam? De e kapcsolatnak nincs nyoma a képen. Ezért olyan fontos kérdés, hogy mi is ez a város. Normális élőhely? Lehet: azért menekülnek a benn lakók. Bűnös város? Jónás ezért érkezik, bár a halból kifelé jövet félig már kételkedik küldetésében, pláne, hogy lerúgják az útból. És ezért tekintem a kép lényegi motívumának a két kinyújtott, fehér kezet a Város fölé: a megmentés más szintről érkezik.

Arra jutottam, hogy a két fehér – isteni – kéz menteni akarja a lakókat: mind a fekete (városi) angyaloktól, mind az álszentektől: a kegyelmező isten lépne közbe, már amennyire selyemhalvány (erőtlen) kezének meg a hívogató intésnek lehet foganatja. Ez lenne a hatalmas kép végső filozófiája: a Város (a Mennysorság) épp olyan rémes, mint a „világ”, ahonnan a szentek jönnek – itt már csak a Gondviselés segíthet. A képen a két fehér kéz „felülírja” az épületeket, átnyúlik a két templomtorony között: az egyik (bal) kéz rámutat valakire, a másik (jobb) kéz begömbült, hívogató mutatoujja jelzi, hogy „gyertek”. Ez az isteni kéz persze nem illik az armstrongi gospelbe, ez a Kegyelmező alak, akinek fejét nem is tudom kivenni a képegészből, nemcsak a szenteket, de Armstrongot is átírja/szatirizálja. (Armstrong sem gondolhatott arra, hogy a Mennysorság ugyanolyan rémes hely, mint a mi bűnös-halálra ítélt világunk...)

E hatalmas festménynek ő, a Hívogató Kegyelem a harmadik – és ezek szerint legfontosabb – szereplője. A képdramának így három szereplői kara van: egyfelől a legszembe-tűnőbbek, a Szentek/Álszentek, valamint másodikként a városlakók (Szent Péterrel egyetemben), akiket a fekete angyalok terrorizálnak, valamint harmadikként a kegyelmező-megmentést ígérő kezek tulajdonosa. (Isten feje természetesen nem látható.) Ők hárman együtt adják a „szentek bevonulásának” tragédiáját – a szereposztás szerint a láthatótól az alig észrevehetőig tartó skálán csap össze három világ.

A gondolkodó. Két alakban is a városon belüli események kontemplatív szereplője. Voltaképp nem tartozik a történéshez – a vonuláshoz, a városon belüli eseményekhez –, talán nem is figyeli, mi történik: alakja nem a képcselekmény része, inkább a néző jelenének kivetítése. Az egész „érthetetlen” – mondja az alak, a Szentek is csalók, a Mennysorság sem menedék, a fekete angyalok rendőrökre hajznak: hol vagyok? A Gondolkodó a kép kérdőjelben összefoglalt főalakja – bár alig lehet kivenni a templomtorony mellett.

5. képrészlet: A gondolkodó

Innen nézve, még inkább a kép döntő eleme a két város felé kinyújtott, halványfehér, hívogató kéz: a kegyelem ígérete, ami megmentést hozhat annak, aki észreveszi. (De még a Gondolkodó – a templomtoronnyal egy szintben ülő férfi is csak morfondírozik a törtéteken.)

Kondor főművét – felteszem – azért utasították vissza a megrendelők, mert észrevették, hogy a szentek (néhányan kereskedőknek ábrázolva) voltaképp tolvajok, hogy a szereplők = álszentek ilyen szatirizálása nem tenne jót a Kamara jó hírének. A kép mélyebb filozófiai tartalmáról nem esett szó: arról, hogy a Szentek bevonulásával a Föld ki van szolgáltatva agresszív „álszenteknek”; és hogy bár a világvége közeledik, a Mennysorság sem tud menedéket nyújtani. Hiszen a „Heaven” csak a földi állapotok tükré (a kapun túl valami rendőrállamot látunk, amit angyalok irányítanak). És hogy talán csak Isten gyenge ereje tudná segíteni azokat, akik észreveszik hívogató kezét. Vagyis a szerződés felmondása eltakarta a kép mélyebb jelentéseit: azt, hogy a vonulás, a Város, Jónás és az isten viszonya mögött egy világtörténelmi filozófiai vita rejlik: *az eszkatológia lehetetlensége.*

Néhány hivatkozás:

1 Kondor Béla: *A szentek bevonulása a városba*, (1971–72, olaj, vászon. Méret: 176×376 cm) Kiscelli Múzeum.

2 Armstrong gospelje (részlet):

Oh when the saints go marching in
When the saints go marching in
Oh lord I want to be in that number
When the saints go marching in

And when the sun refuse (begins) to shine
And when the sun refuse (begins) to shine
Oh lord I want to be in that number
When the saints go marching in

When the moon turns red with blood
When the moon turns red with blood
Oh lord I want to be in that number
When the saints go marching in

3 Rényi András: *Sámsonnak levágnák a haját*. András Rényi: Locks, Hair, Stripes and other Threads. Notes on the Metaphoricity of the Incised Line and Texture in Béla Kondor's Samson Etching (előadás) In: Text and Image in the 19-20th Century Art of Central Europe, Conference, Sept 21-22, 2009. Eötvös University Press 2010.

4 Mocsár Gáborné Fehérvári Judit, Kondor Béla: *A szentek bevonulása a városba*, In: *Héttorony*, irodalmi magazin, 2010.

5 Rácz István: *Vallás, hit, szakralitás Kondor Béla művészetében*, In: *Ikarus*, 2006. január.

Almási Miklós (1932): Az ELTE és a Művészetelméleti és Médiakutatási Intézet professor emeritusa. Kezdetben dráma (színház) és filozófia határozta meg életét, Lukács György tanítványaként sajátította el a szakmát, valamint a holisztikus gondolkodást. Első könyveit ez az észjárásbeli habitus határozta meg. 1990-től kezdte érdekelni a gazdaságfilozófia, egyáltalán az ökonómia (finánckapitalizmus), amiben sokat segített az a kétszer egy év, amit Amerikában töltött: e rendszer működésének testközeli élménye határozta meg további tevékenységét. Attól kezdve véli úgy, hogy a világ folyását e tőkeformák globális – és radikálisan új – működése (és diszfunkciója) határozza meg. Szerelme azért az esztétika maradt, oktatóként, kritikusként, esszéistaként a művekkel való bíbelődés, a hermeneutika és elemzés tölti ki életét. 1987-ben választották akadémikussá, 2004-ben kapott Széchenyi-díjat. Könyvei a Kalligramnál: *A szerelem lehetetlensége* (2012), *Bevezetés a 21. századba* (miniesszé, 2015).

VÁLTOZATOK

GÉP, UTAZÁS, PÉNZ MINT MÉDIUM ORAVECZ IMRE REGÉNYEIBEN

HAJÓTÖRÉSRE

GÉP

Horváth Árpád rendkívül részletes és igen szórakoztató technikatörténeti könyvének, *A tüzesgépnék* a be-számolója szerint a Watt-féle gőzgép feltalálásának ki-tüntetett pillanatában John Anderson, a skót termé-szetfilozófus a következő mondattal utasítja James Wattot, aki afféle kisegítő személyzetként, technikai munkatársként dolgozott a glasgow-i egyetemen (mi-közben a matematikai, mechanikai órákra is bejárt), hogy a műhelyben elhelyezett használhatatlan kísér-leti gőzgépmoddelt valamiképpen működésre bírja: „Csináljon vele valamit!”¹

A mondat és a szituáció, melyben elhangzik, bana-litása ellenére ember és gép együttműködésének egyik ősjelenete: a hobbista Anderson (főállásban a keleti nyelvek professzora) szeretné munkára fogni a gépet, a gép azonban nem vagy nem mindenkinek engedelm-skedik, és mivel Andersonnak a leghalványabb el-képzelése sincs arról, mi okozza a problémát, olyan szakértőhöz, beavatotthoz, jártasággal bíró személy-hez kénytelen fordulni, aki talán képes úrrá lenni a gé-pek kiismerhetetlen és embertől független szándékain. Hogy Watt egy teljesen új, működőképesebb, ám leg-alább akkora szakértelmet igénylő konstrukció megal-kotásával teljesíti a feladatot, az éppenséggel csak el-odázza, a glasgow-i egyetem falain kívülre exportálja, így végső soron megsokszorozza a problémát.

Nyilvánvalóan véletlen, mégis kísérteties véletlen, hogy Anderson professzor Watthoz intézett kétségbe-esett szavai gyors egymásutánban háromszor is meg-ismétlődnek Móricz *Életem regényében*; nevezetesen

a „*Tüzesgép*” című fejezetnek abban a központi jelene-tében, amelyben Móricz Bálint cséplőgépnék – a csa-ládot anyagi romlásba döntő – felrobbanását, pontos-sabban a robbanás rejtélyes és kissé kétértelmű elő-zményeit meséli el Móricznak.

„*Laci beállítja a gépet, újra kezdenek dolgozni, eccer csak megint reccs. Újra valami törés. [...] Az emberek, meg kivált a gazdák ordítanak, vasvillára kelnek, agyon akarnak bennünket verni. Itt egye meg az egészet a póti fene. Mondom Lacinak: Te Laci, nem lehetne evvel a géppel valamit csinálni? Azt mondja, az csak egy pil-lanat... De újra kezdtük, újra nem ment. A gép min-den percbe megszorult. Hát én egy este azt mondom, nekem be kell menni a városba élelemért. Felültem a szekér-re, megvettem az ennivalót, kiküldtem, de nem mentem vissza, hanem írtam Lacinak egy levelet, hogy csináljon valamit a géppel, robbantsa fel. Már én meguntam az egészet. Ő meg ahelyett, hogy elégette volna a levelet, el-vesztette. De a gép felrobbant. Ő azt állította, hogy nem csinált vele semmit, felpukkant az magától.*”²

Móricz Bálint hirtelen jött luddizmusa, technofóbiája kétségkívül a gép irányíthatatlanságá-nak kényszerű beismeréséből ered, a géppromboló düh pedig az ebből fakadó kétségbeesésre adott ultima ra-tio. A gép mintha képes lenne arra, hogy kivonja ma-gát az emberi ellenőrzés alól; működésre, termelésre, munkára bírni csak emberi erőfeszítéssel és különö-sen szakértelemmel lehet, pusztítani viszont emberi közbeavatkozás nélkül is képes, sőt, mint látni fog-juk, szakértő emberi kontroll nélkül mintegy szük-ségszerűen pusztítani kezd. (Talán még az sem mond ennek ellent, ha elfogadjuk Szilágyi Zsófia azon érté-

kelését, amely szerint Laci és Móricz Bálint valójában igenis csináltak valamit: a gép szándékos elpusztításával biztosítási csalást kíséreltek meg.)³

Mint ismert, McLuhan az *Understanding Media*-ban⁴ többször emlékeztet arra, hogy a technika eredeti funkciója szerint az ember, vagyis az emberi érzékek, illetve – mint a gőzgép esetében – az emberi test kiterjesztése, ahhoz azonban, hogy a technikailag előállított testkiterjesztéseket protézisként magunkhoz illeszthessük, saját testünk csonkolására van szükség. Ezek után nem kevésbé kísérteties – noha a magyar irodalom olvasói számára talán kevésbé meglepő –, hogy amikor Illyés a *Puszták népében* ezt a McLuhani metaforát a lehető legliterálisabb értemben viszi színre, szintén egy cséplőgép fordul az ember ellen:

„A cséplőgép dobja, amint az már szinte nyaranta szokás volt, bekapta az egyik etető⁵ kezét, és rapittyára zúzta. Az előző évi áldozat éppilyen baleset következtében halt meg. Bizonyos volt, hogy mire orvoshoz viszik, ez is elvérzik. Az intéző nagyapáért üzent. »Na, fiam, szeretted-e az életed?« – kérdezte nagyapa a holtápadt legénytől. »Szeretem, bátyám.« »Na, akkor kumd be a szemedet, mert úgyis elájulsz« – mondta nagyapa, és könyékből lekanyarította a legény kezét, úgy hogy még egy kis bőrt is hagyott a csonk betakarására.”⁶ Talán említést érdemel az a nem kevésbé zavarba ejtő körülmény is, hogy a McLuhan által leírt csonkolás-„protézissel való el látás” kétütemű programját Illyés elbeszélésében (egy kissé rejtélyes időparadoxon eredményeképpen) a család két generációja viszi végbe: a nagyapa – mint látuk – elsősorban a gépek által okozott sérülések orvoslásában, konkrétan a végtagok eltávolításában jeleskedik, fia, Illyés apja, már gépészként szolgálja a gépek uralmát.

A következőkben a fenti megfontolások figyelembevételével az *Ondrok gödre* tüzesgéppel kapcsolatos néhány szövegrészt vizsgálja: a cséplőgépvásárlás előzményeinek bemutatásához, majd a robbanás körülményeinek és hatásának értelmezéséhez igyekszik szempontokat kínálni. Aligha kétséges, hogy a középiskolai tananyagban feltűnően hangsúlyosan megjelenő móríci cséplőgéprobbanás eseményei az Oravecz-szöveg olvasójának elvárásait is befolyásolhatják, ezt a hatást pedig a két eseménysor közti számos tematikus hasonlóság csak még jobban felerősíti. A gőzgép megvásárlásának ötlete mind Móricz, mind Oravecz szövegében a falun kívülről érkezik, és (talán ettől nem teljesen függetlenül) a közösség gyanakvását, rosszallását vonja maga után.

„Honnan van joga erre egy csécsi picis kis gazdának? – kérdezi a narrátor az *Életem regényében* – Az embernek megáll az esze. [...] Sajnos... a falu nem hiába hallgatott, morgott, gyanakodott és várta a fordulatot...”⁷

„És ez a csodamasina egy egyszerű falusi parasztember tulajdonában! – kiált fel Oravecz elbeszélője. – Ez

a szajlaiak számára legalább olyan elképesztő, szédítő volt, mint maga a sosem látott, ördögös szerkezet”⁸

A gőzgépvásárlás a falusiak szemében jócskán túlmutat a konkrét eseményen, számukra alig fölfogható határátlépésként, a létező és legitimnek tekintett társadalmi rend megsértéseként értelmeződik. Móricz szövegében ez az összefüggés szövegszerűen is megjelenik, a későbbi tragédia kiindulópontja ugyanis – az elbeszélő kissé nyakatekert visszaemlékezése szerint – valamiféle sorssal való szembezállás, vagyis konkrétan az, hogy Laci felhagyott a paraszti létmóddal, Móricz Bálint pedig közreműködött ebben: „Ezt is valósággal maga provokálta ki a sorstól. A sógorát kilódtítja a paraszt életből, s az öt év múlva már mint okleveles gépész komendálja neki a nagy tippet, hogy venni kell egy ócska lokomotívot, azt vele kell kireparáltatni, venni hozzá adósságra egy új cséplőgépet s felvállalni az egész Alföldet.”⁹

A gépvásárlás konkrét tervét mindkét esetben egy falun kívüli utazás készíti elő, ennek tényét mindkét szöveg külön is rögzíti (Móricz Bálint esetében Szegedre, Árvai János esetében a szomszéd uradalomba), amit egy hangsúlyosan személytelen, a falun kívülről érkező szöveges megerősítés követ. Móricz Bálint egy Józsitól érkező levélből, Árvai János pedig kedvenc lapjából, a *Magyar Gazdából* értesül a lehetőségről; amely lapból pedig – mintegy a cséplőgépfiasító előképeiként –, eddig is kétes értékű (például a cukorrépa termesztése) vagy felforgató inspirációkat szerzett. Idősebb János, János apja számára a *Magyar Gazdából* származó információk egyértelműen valamiféle archaikus és mágikus tudás megsértésének, szentségtörésnek tűnnek: ¹⁰ „Kivált a vetőgép borzolta fel az idegeit. Azt mondta Jánosnak, rá ne vigye a földre, mert abból baj lesz, nem kel majd ki a mag, mert a gép, a sok vas megrontja, aztán nézhetnek majd, nem lesz élet, nem lesz kenyér, de talán még vetőmagnak való sem. Búzát szerinte kizárólag kézzel szabad vetni.”¹¹

Idősebb János babonás félelmeiben válik explicité a gép és természet eredendő – és idősebb János számára redukálhatatlan – szembenállása: a falu világán kívülről érkező gép nemcsak azért fenyegető, mert az ember és az általa megművelt „természet” közé ékelődik be, s így mintegy megrontja a földművelés révén már interiorizált, természetesként megélt kapcsolatukat, de azért is, mert semmibe veszi és felülírja a paraszti gazdálkodás évszázadok alatt kimunkált szokásrendjét, visszamenőleg is felszámolva az idősebb generáció szakértelem-privilegiumait.

A gépvásárlást – mintegy az események jelentőségét hangsúlyozandó – mindkét szövegben hosszas tervezgetés, előkészítés előzi meg. Móricz Bálintot először még sikerül lebeszélni a tervről, mégis olyannyira rabjává válik az ötletnek, hogy míg Pesten a cséplőgép ügyeit intézi, elhanyagolja jól jövedelmező vízimalmát,

így az a jégzajlásban (holott többször figyelmeztetik is, hogy ki kéne vágni a jégből a malmot) javíthatatlan károkat szenved.¹² János pedig – eddigi szokásától eltérően – sem idősebb János, sem Barczai sógor tanácsát nem kéri ki, inkább falun kívüli és technikai médiumok által közvetített forrásokból tájékozódik: „Utánaolvasott, megérdeklődte, lelevelezte a gyárral, osztott-szorzott, összeadott-kivont”.¹³

A gépvásárlás mind Móricz Bálint, mind István esetében annyira formabontó lépés, hogy részletes indoklásra szorul. Míg Móricz Bálint a szöveg szerint „realitás nélküli, virtuskodó ember”,¹⁴ aki „állandóan valamilyen versenyben élt, ha mással nem önmagával”,¹⁵ Istvánt „nem csak az eredendő szerzési vágy hajtotta, immár külső indítéka is volt, hogy még ne akarjon megállni, hogy ne érje be annyival, amennyije van”,¹⁶ vagyis a gyerekei öröksége miatt aggódik.

A gép idegenségét, integrálhatatlanságát, és főként a vállalkozás extrémítását hivatottak érzékeltetni a gép hazaszállításával kapcsolatos nehézségekről szóló – mindkét esetben rendkívül részletes – beszámolók. Mind a Móricz-, mind az Oravecz-szövegben vasúton (az ipari társadalom jellemző szállítóeszközén) érkezik a szállítmány, mindkét esetben kölcsönökrökkel igyekeznek hazahúzni (vagyis a vállalkozás annyira meghaladja erejüket, hogy önerőből még hazaszállítani sem tudnák), és mindkét lokomobil azonnal a sárba ragad (mintegy rögtön jelezve a szerkezetek és a falu infrastruktúrája közti inkompatibilitást).

Az *Ondrok gödre* narrátora behemótként, vagyis szörnyként nevezi meg a szerkezetet, amely meglepően beszédes metaforának bizonyul: a behemót a hatalom, az erő, valamint a hiábavaló harc szimbóluma, vele szemlélteti az Úr Jóbnak az Úrral szembeni lázadás szükségszerű bukását. A behemótként aposztrófált gép a bibliai szöveghely¹⁷ értelmében nem az ember, hanem az Isten irányítása alatt áll, valódi funkciója pedig éppen nem az ember segítése, inkább lázadásának letörése.

Az *Ondrok gödre* elbeszélésének egyik legszórakoztatóbb jelenete a gőzcséplőgép bevonatása a faluba, és a falusiak géppel kapcsolatos reakcióiról szóló beszámoló. A szöveg precízen osztályozza, hogy a falusiak egyes csoportjai (talán aktuális társadalmi helyzetüktől sem függetlenül) hogyan viszonyulnak a veszedelmesnek tűnő látványossághoz:

„Az első fordulókör még csak kiálltak az otthonlévők az útra, a kapuk elé, és onnan nézték a furcsa szerkezetet riadalommal vegyes kíváncsisággal. A másodikkor a férfinem ráérő legénykorú tagjai már eléjük is mentek, a gyerekek meg már félúton, Külső-Rácfalun várták, majd csapatba verődve tisztas távolságból követték őket. Volt, aki mind a két alkalommal kijött.”¹⁸

A gép már az első pillanatban felborítja a falu megszokott életét, néhányan fékevesztett kíváncsiságukban

a falu szokásrendjében extrémításnak számító cselekedetekre ragadják magukat: „Némelyikük még a kapura is felmászott, hogy többet, jobban lásson, és csak akkor ugrott le, mikor András többszöri figyelmeztetés után ostorral megfenyegette.”¹⁹

Megint mások pedig mintha egyenesen valamiféle közösségi eseményként élnék meg a gőzcséplő birtokbavételét, amelyben a „részvétel” ténye, illetve az esemény szemlélése önmagában is értékkel bír: „Az agyafúrtabbak a patak felőli oldalra mentek kukucskálni, ahol senki nem törődött velük. A mederből kúsztak fel a kerítéshez, bár onnan az ólak, a kazlak közein át kevesebbet, vagy jóformán semmit sem láttak.”²⁰

Az ormótlan rakománnyal küszködő ökrös fogat, nyomában a katasztrófát jó előre megsejtő, kíváncsiságát legyőzni mégis képtelen, és helyenként már-már karneváli felvonulásra emlékeztető tömeggel; később pedig a tetőről és a szomszédos dombokról leskelődők csoportja mintha Lucretius híres képének szárazföldre adaptált változatát vinné színre: „Mily jó biztos partról nézni, amint a vihartól / Zajló tenger habjaiban más küzd a veszéllyel”²¹

Az események spektákulum- vagy látványosságjellegét Oravecz szövege külön is kihangsúlyozza: „Az első nap valósággal valami rendkívüli vásári mutatványhoz hasonlított. Legalábbis ami a közönséget illette. A falu apraja-nagyja ott tolongott az Árvai-szögben. Már aki nek volt hozzá mersze természetesen, vagy akinek a kíváncsisága felülmúlta a félelmét.”²²

Montaigne a Lucretius-metaforát értelmezve kiemeli, a hajótörés nézője a távolságtartás képességének köszönhetően vészelteti át biztonságban a vihart, életét tehát annak a máskülönben haszontalan tulajdonságának köszönheti, hogy képes néző lenni. A természet, úgy tűnik – teszi hozzá Montaigne –, a kevésbé kockázatos jutalmazza, hiszen élvezettel honorálja távolságtartását. Márpedig aligha kétséges, hogy az érdeklődés – az újdonság erején túl – erre, a falusiak szemében feleslegesen vállalt kockázatra, a jó eséllyel bekövetkező katasztrófára irányul, Oravecz szövege legalábbis végig hangsúlyozza: a falusiak jelentős része veszélyforrásként tekint a gőzcséplőre.

„[...] számosan, kivált lányok, asszonyok, otthon maradtak, vagy a határba mentek a dolgukra, és valahányszor meghallották, hogy felbúg a távolban a cséplőgép, összerándultak, és sietve keresztet vetettek. Az élte-sebbségek, főként a bigottak közt olyan is akadt, aki szentül hitte, hogy János az ördöggel cimborál, és a lokomobil első füttyére rémületében elbújt az erdőben, és csak hosszas keresgélés után talált rá és hozta haza a családját. Először Teréz is nagyon félt. Az első nap ki sem lehetett csalni a házból”²³

A lucretiusi konfiguráció, és különösen annak blumenbergi olvasata, mely „a hajótörés nézővel”-t általában a határszegés ősmetaforájaként magyarázza

– különösen megvilágító erejűnek tűnik az *Ondrok gödre* tüzesgéppel kapcsolatos fejezeteinek értelmezésekor (jobban belegendolva még Móricz Bálint hibájának valódi motivációját is épp olyan pontosan fedi fel, mint János határátlépésének általános karakterisztikáját): „*Ami az embert a nyílt tengerre hajtja, egyúttal természetes szükségleteinek határát is meghaladja. Így küszködik az emberi nem természetlenül és hiábavalóan, emésztí fel életidejét kicsinyes gondok közt, mert nem tartja be birtokának célját és határát, mert már azt sem tudja meddig fokozhatja valódi élvezetét.*”²⁴

Blumenberg értelmezésében tehát a tenger egyrészt „*az emberi vállalkozások természet adta határa*”, másrészt „*a kiszámíthatatlanság terepe, amely nem ismer törvényeket és dacol minden tájékozódással*”²⁵ A gőzgép vásárlása innen olvasva aligha értelmezhető másként, mint a határok hibás, végiggondolatlan kiterjesztéseként, vagyis a lucretiusi „hajóút bűnének” modern változataként. Megfontolásra érdemes körülmény, hogy az *Ondrok gödre* szövege háromszor is tengerhez hasonlítja Szajlát: már a bevezető rész negyedik mondata kiemeli, hogy Szajla területén egykor tenger volt,²⁶ az Ondok gödre völgyét – bevégezvén a „tenger” nyomainak eltüntetését, éppen az „első Árvaiak” tisztítják meg a „bokortengertől”,²⁷ István pedig közvetlenül a gép felrobbanását követő fejezetben – mintegy Szajla régmúltjának és egyszersmind saját tengeren túli jövőjének lucretiusi nézőjeként – a szajlai vidéket képzelettel egyelőre kimerevített, békés, mégis hátborzongató tengernek: „*Akárha valami különleges tengert látott volna, amelynek mozdulatlanul állnak tüllszerű, lehelletfinom hullámai. Ez volt az érzése, neki, aki még sosem látott semmilyen tengert, viszont annál többet olvasott róla. De, mint mindig, ugyanakkor bele is borzongott kissé, felállt tőle a szőr a karján, mert a látványban volt valami megmagyarázhatatlan, titokzatos, fenyegető, nem evilági.*”²⁸

Csak hogy míg a lucretiusi vállalkozó (vagy inkább kalandor) a földművelés biztos talaját elhagyva a szárazföldön kívül keresi a veszélyt, a gép (amelyben jelen esetben szintén víz a fő veszélyforrás) a faluba magába importálja azt.

Az első időszakban úgy tűnik, a falusiak által megsejtett fenyegetés mégsem fordul katasztrófába, János legalábbis uralni látszik a gép körüli eseményeket. Belátván saját és saját világának korlátait, szaképzett (falun kívüli) gépészt szerzöttet, ugyanakkor igyekszik a gép működtetését a falu szokásaiba integrálni: először rokonságának bátrabb férfitagjai segítenek az üzemeltetésben, később pedig a faluban amúgy is szokásban lévő kalákarendszerben végzik a munkát.

A gőzcséplőgép csak fokozatosan fordul gazdája ellen, és kezdi el saját, embertől független logikáját érvényesíteni: János – anélkül hogy észlelné – kényszerpályán halad. Mivel a vállalkozás teljes embert kíván,

s így kivonja Jánost gazdasága többi területének irányításából, kénytelen a gépet bérbé adni – amint a szöveg fogalmaz „*előbb, mint tervezte*”.²⁹ Géppel kapcsolatos tevékenysége ettől kezdve egyre kevésbé a termelő munkára, mint inkább a haszonszerzésre irányul (mégis jellemző, hogy alig termel többet, mint a hitel aktuális törlesztőrészele). Mivel azonban néhány éven belül konkurens cséplőgépek jelennek meg a környéken, a vállalkozó, aki a szervezés, üzemeltetés „gondjait” addig levette János válláról, felmondja a bérletet, így „*János [...] kénytelen volt megint kézbe venni a dolgot, megint az élére állni, vállalni minden gondját-baját, ideje, ereje részét ismét annak szentelni.*”³⁰ A gép tehát nem csupán ad, el is vesz.

A cséplőgép tulajdonképpeni felrobbanása első ránézésre pusztán István pillanatnyi figyelmetlenségének, hibájának következménye, a fenti értelmezések logikáját követve azonban sokkal inkább egy János számára kivédhetetlen gazdaságossági kényszerrel, valamint egy már-már sorsszerű eseménysorozat szerencsétlen eredményével, így – közvetve – a gép fölötti autoritás (démoni, mágikus) problémájával hozható összefüggésbe.

A gép gazdaságos üzemeltetése érdekében János lemond a biztonságról, és a Rimaszombatról hozott gépészt, a „*tanult, vizsgázott szakembert*”³¹ saját fiára, Istvánra cseréli, aki „*se pénzébe nem került, se részt nem kért*”.³² István ugyan sok mindent ellesett a korábbi gépésztől, de – mint Teréz később felhívja rá János figyelmét – nem tanulta a szakmát, és „*papírsinca róla*”.³³

Amikor János – belátva a vállalkozás fenntarthatatlanságát – úgy dönt, a következő cséplési szezon kezdetén megpróbál megszabadulni a csak gondjait szaporító géptől – mintegy a móriczi fiaskó chiasztikus párhuzamként –, gép és természet nyíltan is János ellen fordul. Az események katasztrófába torkolló, megoldhatatlan és irányíthatatlan láncolata tulajdonképpen két nagyon is „*természetes*” balesettel kezdődik: az öreg Gyakos kezét megharapja egy disznó, és mivel nem mossa ki rendesen a sebet, vérmérgezés következtében meghal; ebből adódóan a gyerekei nem tudnak behordani időben, így a szezon és János gépének legutolsó cséplése már a cséplés „*rendes idején*” túlrá, szeptemberre halasztódik.

A másik, ha lehet, még profánabb előzmény Kapcát Józsi, a fűtő balesete, aki ellen már egyenesen saját teste fordul; azért nem ellenőzi rendesen a vízszintet, mert hasmenése van – a narrátor reflektál is a két esemény közös kiváltó okára: „*annyiszor kellett még szaladnia, hogy nemhogy megnézte volna végre a vízszintet, de már a vízre sem bírt gondolni, mert belőle is majdnem víz jött*”.³⁴

Teréz és János a cséplőgépészetet lezáró, összegző beszélgetésében szembesül azzal, hogy a kaland eredmé-

nyeképpen, melynek végső célja a földvagyon gyarapodása lett volna, földet kénytelenek eladni, a megromlódott gépek értéke ugyanis még a hitel fennmaradó részét sem fedezi. János azonban képtelen belátni, hogy nagyravágyásában végső soron saját maga állította föl a számára uralhatatlan konstellációt:

– *De az István vállán nyugodott a felelősség. Ő volt a gépész.*

– *Gépész?! Nem volt ő soha gépész, csak kend tette meg annak, mert spórolni akart. Kend a gazda, kendé volt a felelősség.*

– *Akkor meg Kapcát Józsi a hibás, aki a fűtő volt. Mért nem nézte meg azt az izét, ami a vizet mutatja?*

– *[...] Az csak azt csinálja, amit mondanak neki.*³⁵

Teréz érvelése megvilágító erejű: az olyan, „falun kívüli” és az iparhoz kapcsolódó fogalmak és feladatok, mint a „gépész”, „fűtő” (szemben a „gazda” kifejezéssel és feladatkörrel) a falun belülről és a mezőgazdaság világa felől nem szabályozhatók. Vagyis – idézhetjük újra Blumenberg Lucretius-kommentárját – *„A hajóút [vagy a hiteltől történő a gőzcséplőgép-vásárlás] büne önmaga büntetésévé lesz a félelem révén, mellyel a roppant hatalmak töltik el az embert, kiknek magát kiszolgáltatta [...] Hogy ilyen erővel nem léphet szövetségbe, azt abból a hiábavaló igyekezetből is láthatja, mellyel őket megigézni s lecsendesíteni igyekeznek – »mindhiába, mert a hatalmas örvény a halálos mélybe rántja így is»*³⁶

Utazás, pénz

Ezek a hatalmak, eszközözök vagy médiumok sok tekintetben meghatározzák a *Kaliforniai fűrj* egyes eseményeinek dinamikáját is. Bengi László és Bednics Gábor kitűnő McLuhan-kommentárjukban³⁷ McLuhan médiakoncepciójából elsősorban azt emelik ki, hogy a kanadai médiatudós szerint még az olyan, „természetesnek” tűnő és a hétköznapi életben technikai apparátusként ritkán reflektált közegek is, mint a pénz, a ruházat vagy a közlekedés is a nyelv feltételezett mintájára, vagyis valamely emberi készség vagy képesség helyettesítésére, pótlására vagy fokozására jöttek létre. A folyamat – ahogy az *Ondrok gödrében* is láttuk – mintegy szükségszerűen vezet oda, hogy ezek az eszközök (vagy médiumok) megalkotják saját világukat, eszközlétük önálló létté válik, s ennek révén képesek tárgyasulni „alkotójukkal”, az emberrel szemben, aki ezután gyakran képtelen interiorizálni őket; és bizonyos esetekben csaknem annyi energiát kénytelen az előnytelen hatások elhárítására fordítani, mint amennyire az előnyös hatások révén szert tesz.

A *Kaliforniai fűrj* is szép számmal kínálhat példákat e McLuhan megfigyelés alátámasztására, és nem csupán a fő narratív szál esetében (hogy tudniillik az Árvai családnak – pénz hiányában – éppen Szajlát kell elhagynia ahhoz, hogy később Szajlán gazdálkodhasson), amely ellentmondásban nem nehéz felismernünk a pénzre alapozott gazdaság ember ellen fordult és egyre inkább önmagáért való jellegét. Vagyis konkrétan azt, hogy a pénzkeresés mint tevékenység maga is jelentős költségekkel jár, így egyrészt nagy arányban emészti föl a megtermelt vagyoni javakat, másrészt pedig (ennek ellensúlyozására) épp olyan szélsőséges önmegtartóztatásra kényszeríti – jelen esetben – Árvaiékat, ami elől tulajdonképpen menekültek.

Mindez pedig szintén szükségszerűen vezet ahhoz az Árvaiék által sokáig szintén reflektálhatatlan folyamathoz, hogy a hazautazáshoz és az otthoni gazdálkodás megkezdéséhez szükséges anyagi javak minél hatékonyabb megszerzése egyre magasabb fokú integrációt igényel tőlük, ami viszont egy ponton túl már újra csak a hazautazás gátjaként jelenik majd meg. A paradoxont csak elmélyíti, hogy a regény logikája szerint még Amerikában sem lehetséges a mezőgazdaságból elegendő pénzt összegyűjteni ahhoz, hogy önálló mezőgazdasági vállalkozásba kezdhessenek, így István pontosan az általa vágyott tevékenységgel kényszerül felhagyni, és az iparban, valamint a bányászatban kénytelen elhelyezkedni.

A most következőkben tehát elsősorban amelletty igyekszem érvelni, hogy az ehhez hasonló, a különböző közegek, testkiterjesztések okozta apóriák mind mikro- és makroszerkezeti szinten a regény meghatározó alakzataiként értelmezhetők, valamint hogy ebben a folyamatban a pénzkeresés mellett, ám azal szinte mindig összefüggésben, elsősorban az utazás, a közlekedés különböző eszközei és technikái, és ezen helyváltoztató aktusok Oraveczre jellemzően hiperrészletes leírásai kerülnek kulcspozícióba. Fel-tűnő, és végső soron a kulturális idegenség nyelvi lenyomataiként érthető az is, hogy a regényben szereplő „amerikás” magyarok minden olyan kifejezést, szöveget, kulturális szokást, amit az Államokban ismernek meg, valamiféle furcsa, torzított angol – és a szövegben dőlt betűvel szedett – kifejezéssel jelölnek. Tipikusan ilyenek a közlekedési eszközök megnevezései: truck, káré, bejckli, motorbejckli, elevátor, de talán jellemező az egyik első idegen szó, melyet István megtanul, a „muffolás” kifejezés is, amivel a helyi magyarok (véltetőleg tévesen) az ’új munkahely érdekében történő költözés’ jelölik (holott a „muff” ige jelenése a mai angolban inkább ’elrontani’, ’elszalasztani a lehetőséget’).

Már a *Kaliforniai fűrj* első jelenetében is utazás közben találkozunk Árvaiékkal, abban a pillanatban, amikor óceánjárójuk befut a New York-i kikötőbe,

majd a vizsgálatokat követően komppal hajóznak át New Jerseybe, hogy aztán vonatra szállhassanak. Ebből a jelenetből nem csupán azt a szimbolikusan értelmezhető eseményt érdemes kiemelniünk, hogy a város zaja, hatalmas és nyomasztó épületei annyira megremítik, olyan szorongással töltik el őket, hogy elmulasztják megcsodálni a föléljük tornyosuló Szabadság-szobrot, mint inkább azt, hogy István, akinek célja a pénzkereset, első amerikai cselekedetként pénzkiadásra kényszerül (tudniillik az utazásért). *„Amint elszakadtak a parttól, a legközelebbi fedélzetkorlát mögé sorakoztak, és onnan bámulták a vizet, a várost. István közben egyszer a zsebébe nyúlt, és markát kinyitva szemügyre vette az imént kapott, újfajta aprópénzt is, amelylyel most találkozott, mert most fizetett első ízben dollárral.”*³⁸ Az István markában lévő pénzérme, amely a szó literális értelmében is István testkiterjesztéseként tűnik fel, mintegy prolepszisként jelzi a későbbi csereügyletek egyenlőtlen, előnytelen voltát: István dollárt ad ki, és helyette aprópénzt kap.

Magát Istvánt is „eszközként” szituálja az első vonatútón kísértő rémálma, amelyben azért nem léphet be az Egyesült Államokba, mert eltitkolta, hogy egy gyerekkori baleset következtében hiányzik az egyik hüvelykujja, s így „testi fogyatékos” vált. Vagyis az álomban éppen az a testrésze, a szembeforduló hüvelykujja hiányzik, amely az antropológusok egybehangzó véleménye szerint azért érthető az ember evolúciós fejlődésének, emberré válásának egyik legfontosabb állomásaként, mert az eszközhasználatot, vagyis a testkiterjesztést teszi lehetővé.³⁹ A regény később kifejtendő sajátos „körkörös” szerkezetéből mintegy logikusan következik azonban, hogy a rémálom tartalma, egy kissé meglepő és mediálisan is terhelt transzpozíció révén végül mégis valóra válik: Imruskának, aki az amerikai hadsereg tagjaként harcol a németek (vagyis a szövetségi rendszer áttétein keresztül tulajdonképpen saját hazája ellen) egy repeszdarab viszi el jobb hüvelykujját, és ez mintegy mechanikailag teszi számára lehetetlenné, hogy kapcsolatba lépjen szüleivel, akik – véli Imruska – az önidentikusként tételezett kirográfia képességének elvesztését automatikusan fizikai életveszélyként értelmeznék: *„Mást meg nem akart megkérni, hogy írjon helyette. Még azt hitték volna itt-hon, hogy a végét járja, azért irat mással. Mindenesetre majd meg kell tanulnia bal kézzel írni.”*⁴⁰ Ez utóbbi megjegyzésből mindenekelőtt az tűnik fel, hogy Imruska, nem lévén kétkezi munkás, kezét már nem elsősorban a testi erejét kiterjesztő eszközök és gépek interface-ének tekinti, mint inkább szellemi képességeinek, pontosabban nyelvi megnyilvánulásainak protéziseként. Jellemző az is, hogy Imruska ezen hiányosságát István akkor sem teszi szóvá, amikor az kölcsönkéri a motorját, pedig a narrátor külön kiemeli, a hüvelykujj hiánya „némiképp megnehezítette a ké-

zifék használatát”.⁴¹ A kezekhez kapcsolódó események mellesleg más tekintetben is könnyen jelentéssé tehetőek a regényben: Imruska tanárának, Paulovics atyának kedvenc büntetése a „körmös”, Istvánéé pedig – mivel úgy találják, Amerikában a munkások is jobban öltözöttek, mint otthon az urak, a kezek állapotából igyekeznek meghatározni, vajon a körülöttük lévő társadalmi osztályhoz tartozhatnak. (Anna panaszkodik is, mikor Stevie autószerelő lesz, hogy immár ketten ülnek majd olajos kézzel az asztalnál.)

A fizikai távolságok költséghatékony áthidalása fel-tűnően gyakran jelenik meg problémaként a regényben, a közlekedési és szállítóeszközök (hajók, vonatok, teherautók, liftek) nem csupán drágák, kényelmetlenek és (különösen Anna szemében) veszélyesek, de azáltal, hogy menetrendjüket nem tudják Istvánék befolyásolni, s így uralhatatlanok számukra, a család mindennapi életét, együttléteit is szabályozzák és korlátozzák; István ezért Toledóban arra törekszik, hogy fizikailag is közel kapjon szállást a munkahelyéhez, így a szajlai viszonyokhoz hasonlóan gyalog jár-hasson munkába. Ebből adódik, hogy a regény egyik legszórakoztatóbb, ugyanakkor legmeghatóbb fejezetében, amely István kerékpárvásárlását meséli el, még nem munkaeszközként, mint inkább szórakozási eszközként tekintenek a bejicglire, és Anna is pontosan ezért ellenzi a kerékpár megvásárlását:

*„Hogy jut eszébe? Honnan venne rá pénzt? Meg akarja vonni a szánktól a falatot? Az biztos nagyon drága. De ha potom pénzért vesztegetnék is, akkor se pocskelhatjuk ilyesmire. Meg mindek az kendnek? Hova menne vele? Az öntödébe? Itt van egy köhajtásnyira. Vagy csak úgy szaladgálna vele? Passzióból? Mikor? Mikor éjszaka, nappal alszik. Mikor meg nappalos, alig van érkezése az itthoni teendőkre is. Vagy kirándulni akar vele? Piknikölni? Magában, nélkülünk? Vagy minket is ráültetne? De, hogy, hisz azon csak egy személynek van hely. Nem, nem engedélyezem! Szó se lehet róla. Ezt nem engedhetjük meg magunknak.”*⁴²

Látható, hogy az egyes közegek vagy testkiterjesztések nem egyszerűen a saját logikájukat követik, de bizonyos pontokon egymás ellenében is hatnak (a bejickli a folyton spóroló Árvaiék számára túl sok pénzbe kerül, és – mint István hamarosan megtapasztalja, arra is hajlamos, hogy megrongálja István egy másik testkiterjesztését, a ruháját, ami aztán újabb pénzt emészt föl. (A család tulajdonképpeni feladata a közegek közti helyes egyensúly megtalálása volna). Ezzel az értékeléssel, hogy tudniillik a bicikli inkább *szórakozási* eszköz, és olyan testkiterjesztés, mely más, hasznosabb, céljuk szempontjából fontosabb eszközöktől von el forrásokat, végül István is kénytelen egyetérteni, ezért (Anna elől gondosan titkolva) saját *szórakozásának* (napi két sör) forrásait csoportosítja át a bejickli megvásárlására úgy, hogy hat hónapon ke-

resztül minden nap elteszi a sörré (vagyis a szórakozásra) félretett pénzt, és helyette inkább vizet iszik. Hogy a kerékpár hirdetésére mégis csak egy újabb közvetítőn keresztül, a szintén „elsikkasztott” sörpénzből vásárolt helyi újságban bukkan rá, rendkívül szórakoztató igazolása annak a gyakran idézett mcluhani megfigyelésnek is, miszerint „minden médium tartalma egy másik médium”.

A mai olvasó számára egyszerre komikus és megható, de az eszközök logikájából tulajdonképpen egyenesen következik (és István otthoni, gőzgéppel kapcsolatos tapasztalataitól sem független), hogy István pontosan tisztában van gép és ember ilyen összekapcsolódásnak korlátaival és veszélyeivel: a megvásárlás után csupán hazatolja a kerékpárt, ráülni nem mer, nehogy balesetet okozzon, tudja, hogy csak komoly gyakorlat és rendszeres edzés révén válhat képessé arra, hogy „uralja” a gépet.

A közlekedési eszközök meglepő módon még az identitás kérdéseivel is összefüggésbe kerülnek: abban a jelenetben például, amikor Imruska a szó legszorosabb értelmében vett identitásválságba kerül, azaz, mivel csúfolják, nem akar már többé magyar lenni, és ezért megszökik otthonról, Bözsikét, aki a keresésére indul, éppen egy *káré* üti el, és tulajdonképpen ez a baleset veszi rá az addig hajthatatlan Imruskát, hogy (apja kerékpárjának vázára ülve) mégis hazamenjen magyar szüleihez.

A toledói időszakban, ahogy Anna előre látta, a kerékpár valóban csupán István passziójának céljait szolgálja, de nem annyira a szó 'kedvtelés', mint inkább 'szenvedély' értelmében, István ugyanis megfelelő mennyiségű szabadidő hiányában csakis ennek segítségével tud kijárni a határba, ahol nem csupán az amerikai mezőgazdasági folyamatokról kap képet (itt lát először aratócséplőgépet, azaz Combine-t), de némileg ellentmondásos módon ezek a kerékpáros kirándulások emlékeztetik ittlétük paradox céljára, a hazatérés feltételeinek megteremtésére: „*Otthon utoljára gyerekkorában feküdt így le a búzában [...] kényelmesen elnyúlt a száraz tövénél a kissé nyirkos, de kemény földön [...] nézte az eget, az ég alvadt kékjét, és azt kérdezte magában attól, akit ott fent tudott, hogy ad-e majd neki ilyet, arat-e ő még a magáiban, lesz-e neki kalásza, örölnék-e az ő búzájából lisztet, sült-e abból kenyér.*”²⁴³

Arra, hogy a bejicglire a kedvtelésen túl is jól használható, valódi testkiterjesztésként, azaz közlekedőeszközként tekintsenek, csak Santa Paulában kényszerülnek rá, jellemző módon István egyik hibájának következményeként, István ugyanis úgy jelentkezik olajbányásznak (helyesebben olajmunkásnak),⁴⁴ hogy nem számol azzal, állandóan változó, de lakhelyüktől mindig távoli munkahelyeken kell majd dolgoznia, így családjával is csak hetente egy nap lehet együtt. A problémát István azon ötlete oldja meg, hogy he-

tente kétszer haza- és visszabiciklizik, így képes függetleníteni magát és intim, családi életét a munkásszállító teherautó menetrendjétől.

A motorbicikli megvásárlására – amelyre azért van szükség, mert az az új fűrótorony, ahol István dolgozik, kerékpárral nem megközelíthető – ezzel szemben már a kezdetektől a családi kapcsolattartás eszközeként ad Anna engedélyt: „*Belátta, hogy cserébe megint többet kap belőle, könnyebb lesz az élete, a gyerekeknek pedig hét közben is van apjuk, és nem csak két, hanem kéhetente minden nap, mert a motorbejicgli magától megy, és gyorsabb is, úgyhogy olyankor mindennap hazajöhet.*”²⁴⁵

Hogy a motort a regény szereplői is egyértelműen István testének és személyiségének kiterjesztéseként tekintik, jól mutatja, hogy kollégái innentől kezdve csak „motoros” Steve-ként emlegetik. Miközben azonban motorbejicgli egy ideig tökéletes megoldást nyújt arra, hogy István gyakrabban láthassa a családját, elveszíteti annak lehetőségét, hogy egyik legkedvesebb szórakozásának, a természetjárásnak hódoljon. Különösen fájdalmasan érinti, hogy a motor zaja elijeszti a kaliforniai fürjet, azt a madarat, amelynek hangjában István különleges örömet leli, és amelynek felbukkanásait transzcendens jelentésekkel ruházza fel (például az apja halála után, de a Wheeler-kanyon-beli ranchhez, későbbi farmjához is egy albínó fürjet követve jut el). Jellemző, hogy a bajba jutott, törött lábú fürj csipogását is a motorozás egy nagyon is profán kényszerpihenőjében hallja meg, amikor vizelhetnékje támad, és pontosan egy ugyanilyen kényszerű megállás során pillantja meg azt az akácot is, amely paradox módon fölkelti a honvágyát. A motor birtoklása azonban végül nem valamely hiány pótlékává, hanem konkrét gazdasági előnnyé válik István számára, és ténylegesen is segíti elhelyezkedését: „*inkább megpróbálom át-kérni magamat a helyi karbantartókhoz. [...] Könnyebb munka. Hogy motorbejicglim van és mozgékony vagyok, tán még kapnak is rajtam.*”²⁴⁶

Bár jelen dolgozatban nincs mód részletesebben is kifejteni, fontosnak tartom legalább utalni arra, hogy a kerékpár és a motorbicikli, azáltal hogy ciklikus mozgás segítségével valószínűleg lineáris helyváltoztatást, végső soron az önmagába visszatérő körkörös⁴⁷ és a fejlődéselvű lineáris⁴⁸ időfelfogás közötti feszültséget is képes lehet színre vinni, és mint ilyen, akár az egész regény értelmezéséhez is termékeny keretet biztosíthat. Nem csupán Istvánnak a kerekekkel, tengelyekkel, hajtóláncokkal és ékszíjakkal kapcsolatos már-már természetellenes érdeklődése (és ezek pontos működésének igen részletes leírásai), és nem is csupán István beosztása (a fűrófej élezése, amely szintén a körkörös mozgást alakítja át lineáris mozgássá) támaszthatja ezt alá, de mindenekelőtt az Árvai család fokozatos, ám megállíthatatlan távolodása egy ciklikus, vagyis mezőgazdasági kultúra felől egy fejlődéselvű, vagyis ipari

kultúra felé. Az a korábban jelzett ellentmondás, miszerint a mezőgazdaságból nem lehet elég pénzt keresni, hogy az ember önálló mezőgazdasági tevékenységet folytasson, arra utal, hogy ilyesmire csak akkor van mód, ha az ember az öröklési láncolat tagjaként jut hozzá a termőföldhöz. Mivel azonban János, István apja kitagadta őt, kénytelen kiszakadni ebből a körforgásból, azáltal viszont, hogy kiszakadt, a visszatérés esélye is megszűnt számukra. A sors és a közvetítő közegek vagy közlekedési eszközök iróniája az, hogy István csak egy iparilag előállított, lineáris mozgásra tervezett eszköz segítségével találhat rá arra a helyre, a Wheeler- [kerek] kanyonra, ahol mégiscsak visszatérhet a mezőgazdálkodás ciklikus rendjébe, még akkor is, ha ez a visszatérés pontosan az eredetileg ter-

vezett, Magyarországra történő visszatérést teszi kétségessé. Ahogyan azonban a mezőgazdaság ciklikus világába csupán a lineáris iparosodáson keresztül vezethet vissza az út, a fejlődéselvű iparosodás is kitermeli a maga körkörös mozgásait: az olajtornyokban végső soron csupán azt az üzemanyagot termelik ki, amelynek segítségével a munkások megközelíthetik munkahelyüket, például egy olajtornyot. ■ ■ ■

Mészáros Márton (1977): irodalomtörténész, a Károli Gáspár Református Egyetem adjunktusa, a FISZ elnökségének tagja.

JEGYZETEK

- 1 HORVÁTH Árpád, *A tüzesgép: Fejezetek a gőzgép történetéből*, Budapest, Táncsics, 1963, 69.
- 2 MÓRICZ Zsigmond, *Életem regénye*, Budapest, Szépirodalmi, 1959, 155–156.
- 3 SZILÁGYI Zsófia, *Móricz Zsigmond*, Pozsony, Kalligram, 2013, 43–46.
- 4 Marshall McLuhan, *Understanding Media: The Extensions of Man*, Gingko Press, 2013.
- 5 Az „etető” kifejezés, ahogyan a „bekapja” is, arra utal, hogy a gépet valamiféle lényként képzelik el.
- 6 ILLYÉS Gyula, *Puszták népe*, Budapest, Szépirodalmi, 1962, 256.
- 7 MÓRICZ, *i.m.*, 151.
- 8 ORAVECZ Imre, *Ondrok gödre*, Pécs, Jelenkor, 2007, 179. (A továbbiakban OG.)
- 9 MÓRICZ, *i.m.*, 151.
- 10 Tulajdonképpen a *Magyar Gazda* mint a tömegkommunikáció, információátadás új médiuma is áthágja a tudás átadásának „ciklikus” rendjét.
- 11 OG., 59.
- 12 MÓRICZ, *i.m.*, 153.
- 13 OG., 179.
- 14 MÓRICZ, *i.m.*, 151.
- 15 Uo.
- 16 OG., 178. István problémáját szorosan véve szerelmi vágya okozza: „hiszen javakorabeli ember még, és Teréz sem öregasszony, még kívánják egymást”.
- 17 „Avagy semmivé teheted-é te az én igazságomat; kárhoztathatsz-é te engem azért, hogy te igaz légy? És van-é ugyanolyan karod, mint az Istennek, mennydörgő hangon szólasz-é, mint ő? Nézd csak a behemótot, a melyet én teremtettem, a miként téged is, fűvel él, mint az ökö. Nézd csak az erejét az ő ágyékában, és az ő erősségét hasának izmaiban! [...] Csontrjai érczsövek, lábszárai, mint a vasrudak.”
- 18 OG., 181.
- 19 OG., 182.
- 20 Uo.
- 21 Titus LUCRETIUS CARUS, *A természetről*, II, 1-2, Budapest, Kossuth, 2010, 34.
- 22 OG., 183.
- 23 Uo.
- 24 Hans BLUMENBERG, *Hajótörés nézővel*, Budapest, Atlantisz, 2006, 32.
- 25 Uo., 9.
- 26 „[Szajla] úgy keletkezett, hogy ugyanazok a bolygómélyi erők, amelyek létrehozták a Mát-rát, a miocén tenger eltűnte után itt megelégedtek annyival, hogy helyenként csak felnyomták a visszamaradt üledékes feneket [...]” OG., 7.
- 27 OG., 70.
- 28 OG., 224.
- 29 Uo., 185.
- 30 Uo., 208.
- 31 Uo., 210.
- 32 Uo.
- 33 Uo., 230. Az olyan bürokratikus eljárások, mint a „vizsga”, vagy a papírral igazolható tudás mindig a falun kívüli világgal hozhatók összefüggésbe; János, és a falubeliek általában, saját munkájuk során nem tulajdonítanak neki különösebb jelentőséget.
- 34 Uo., 217.
- 35 Uo., 229.
- 36 ldézi: BLUMENBERG, *i.m.*, 32.
- 37 BEDNANICS Gábor, BENGI László, *In rebus mediorum: Amikor az írástudó McLuhant olvas*, Prae, 2002/1-2.
- 38 ORAVECZ Imre, *Kaliforniai fűrj*, Pécs, Jelenkor, 2012, 8. (A továbbiakban KF.)
- 39 (Itt talán elég újra emlékeztetnünk McLuhan Kittler által is elemzett médiatörténetének egyik leginkább szubverzív megfigyelésére, amelyben az eszköz- és médiahasználatot a csupán öncsonkítás árán magunkhoz kapcsolható „protézis” metaforájával írja le.)
- 40 KF, 509.
- 41 KF, 536.
- 42 KF, 138.
- 43 KF, 234.
- 44 Mivel Anna aggódik, hogy István a föld alatt fog dolgozni, István az angol és a magyar megnevezés közti különbséggel érvel: „Csak magyarul hívják bányászatnak, angolul nem is az a neve.” KF, 238. Az érvelés a *Harmonia Caelestis* híres jelenetének kifordítása:
- „– Ezt ügyesen csináltad, kisunokám. Hort, das ist wirklich schön, einen richtigen Hort zu besitzen... (Hort jelentése tudniillik németül: kincs, mentsvár, menedék.) Menedék! Jól van, fiacskám.
- Nincsen jól, ómama, semmi – motyogta apám, aki megint kizárólag fáradt volt –, ez itt, ómama, ez az egész, ez az egész magyarul van.” ESTERHÁZY Péter, *Harmonia Caelestis*, Budapest, Magvető, 2000, 584.
- 45 KF, 496.
- 46 KF, 560.
- 47 Vö: ZSINKA László, *Az európai történelem historiográfiái alapvonalai*, Grotius, 2012; Mircea ELIADE, *Az örök visszatérés mítosza*, Budapest, Európa, 1993.
- 48 Vö: Aleida ASSMANN, *Az innováció feltételei a kultúrában*, ford. SCHULCZ Katalin, Orpheus, 1994/2-3/, 181–190.

CSALÁDBAN MARAD

Gion Nándor: *Testvérem*, Joáb és Móricz Zsigmond: *Rokonok*

AZ

úgynevezett határon túli magyar irodalmakkal kapcsolatban gyakori eljárás, hogy az ottani jelenségeket a magyarországi irodalomtörténetből már ismert hasonló művekhez, alkotókhoz, jelenségekhez köti a recepció. Ezzel mintegy segíteni próbálva az adott kulturális közeg magyarországi megismerését és megértését. Irodalomtörténeti mozzanatok megidézése, illetve meghatározó személyek (be)azonosítása mellett egy-egy kisebbségi közegben született magyar mű mellé is sok esetben került magyarországi „megfelelő”. Ez az azonosító eljárás a következőképpen nézett ki: „Bálint Tibor *Zokogó majom* című regényét nevezték erdélyi *Rozsdatemető*nek, Sütő András *Anyám könnyű álmot ígér* című regényét pedig erdélyi *Puszták népének*, illetve erdélyi *Húsz órának* is”.¹ Ennek a kanonizációs eljárásnak (amellett, hogy az adott irodalmi produktum művészeti önállóságát zárójelbe tette) a határon túli mű magyarországi megismertetése és könnyebb elfogadtatása lehetett a célja, mégpedig oly módon, hogy az azonosítás révén ugyanabba az irodalmi hálózatba kívánták őket bekapcsolni. „[B]izonyos művek bevett, intézményesült, kanonizált értelmezései megkönnyítik más, új művek értelmezését, esetleg kanonizálódásukat is. Ha (úgy) tudjuk, hogy a *Rokonok* realista regény, s megtanultuk ekként olvasni, tudván, hogy mely jegyeket kell felismernünk, a szövegeknek mely rétegeire kell odafigyelnünk, milyen értelmezői stratégiákat kell választanunk, akkor más regényeket is tudunk majd így értelmezni, s ha hasonlóval találkozunk, az könnyebben kaphat kanonikus vagy ahhoz közeli pozíciót.”² Csakhogy a határon túli irodal-

mi művek recepciójából kiderül, hogy ezek a párhuzamok nemigen segítették a magyarországi befogadást. És nem erősítették a szerzők irodalmi pozícióját sem, igaz, az alkotások egymás mellé állítása nem jelentette az írók összehasonlítását is. Ez a mesterséges kontextusteremtés leginkább azért nem működhetett, mert az adott alkotás nem maga alakíthatta ki a saját közegét: hozzá nem kapcsolódtak újszerű értelmezések, hanem csupán a kisebbségi mű kapcsolódott be egy magyarországi kötet köré rajzolt hálózatba.

Gion Nándor 1969-ben megjelent *Testvérem*, Joáb című regényét rögtön az egyik első kritikában párhuzamba állították Móricz Zsigmond *Rokonok*jával. Varga Zoltán gyerekkori olvasmányélményének elmesélésével kezdi a *Hídban* megjelent elemzését: miként írja, a *Rokonok*at olvasva rögtön megfogalmazódott benne az igény ennek a regénynek a vajdasági verziójára. Ekként üdvözölte Giornak a Forum Könyvkiadó 1968-as regény pályázatára írt művét. Varga azonban az összehasonlítást mégsem végezte el, legalábbis mintha sok hasonlóságot nem talált volna a két mű között: írásában felvillant szempontokat, de az összevetésekből valahogy mindig Móricz jön ki jobban; Giont pedig saját bevallása szerint nem szeretné bántani, így az elemzése saját dugájába dőlve ér véget, mielőtt ténylegesen elkezdődne. Ahogy írja: „a két regény összehasonlítása [...] érdekes, csábító feladat, még ha kicsit talán kíméletlenségnek látszik is a *Testvérem*, Joáb szerzőjével szemben [...]. Gion regénye legfeljebb egyharmadát teszi ki a *Rokonok* terjedelmének, vagyis még egyenlő mérce mellett is képtelenség lenne tőle számonkérni Móricz regényének teljességét.”³ A temati-

kus párhuzamot azóta sem bontották ki, pedig a két regényt a mai napig is szokás egymás mellett említeni (pontosabban Gioné kapcsán emlegetik Móriczét), és a műveket érdemes is együtt vizsgálni. Kevésbé naiv szempontok alapján, mint amilyenekkel Varga dolgozott, mára már az is láthatóvá válik, hogy nem csak amiatt köthető össze a két regény, mert mindkettőnek a főszereplője korrupciós ügyekbe keveredik. A *Testvérem, Joáb*nak a recepciója is egészen hasonlóan alakult, mint Móricz Zsigmond regényének.

Mindkét műnek irodalmon kívüli körülmény adta azt az értelmezési körét, ami hosszú időre meghatározta a róluk való általános gondolkodást. „A *Rokonok* értelmezését jelentősen befolyásolta, hogy a korrupciós ügyek a szocialista berendezkedés számára egyértelműen a múlt emblémájává váltak [...]”⁴ Vagyis Móricz regénye először alapvetően a történetben megjelenő korrupciós ügyek miatt vált jelentőssé, úgy kezelték, mint egy társadalmi jelenség realista bemutatását célzó művet. Gion kötetének recepciója pedig érdekes módon még a szöveg nyilvános megjelenése előtt elindult. A *Testvérem, Joáb*ot szerzője, ahogy már volt róla szó, egy regénypályázatra adta be, s a bírálóbizottság – bár első helyezettként értékelte a művet – némi átdolgozást javasolt: Gionnak bizonyos aktuálpolitikai részleteket ki kellett húznia az eredeti kéziratból.⁵ A magyar vajdasági irodalom egyik legtöbbet emlegetett botránya alakult ki a regény körül úgy, hogy a bírálóbizottság „nem bocsátkozott az első díjas regény irodalmi, esztétikai értékelésébe, hanem eszmei-politikai, társadalmi szempontból mérlegelve állapította [meg], hogy [Gioné] általában és részleteiben kifogásolható mű.”⁶ Ez a megállapítás pedig annyira meghatározónak tűnt, hogy már a kiadása utáni évben kérdéssé vált, hogy „e[bben] a regény[ben], melyről megjelenése előtt annyit beszéltek, s egyszerre az érdeklődés középpontjába került, olyannyira, hogy sorról sorra böngésztek, hol rejlik benne eretnek gondolat vagy szó, [...] [v]ajon az »ügyön« és a díjon kívül van-e még valami, ami megőrzi a feledéstől?”⁷ Gion regénye megírásának idején játszódik, vagyis a cenzúraborotrány és a díj mellett aktualitása is korlátozhatta volna maradandóságát.

Gion Nándor valóságábrázolása és realizmusa többféleképpen is értelmeződött az idők során, mindezt egyrészt az értelmezői közeg változása, másrészt magának az életműnek az alakulása befolyásolta. Arról, hogy a *Testvérem, Joáb* és az irodalomtörténeti fordulópontnak is tekinthető '68-as regénypályázatra beérkezett többi mű realizmusa miben hozott újat a magyar vajdasági irodalom történetében, Gerold László a következőt írta: „Miféle valóságot fedeztek fel számunkra akkor ezek az új regények, köztük Gion műve, a *Testvérem, Joáb*? A politikumot. Ami egykor a helyi színek volt, az most a politikum. Ez a magyaráza-

ta annak, hogy ezek a művek ellenállást váltottak ki. Azok, akik a valóságot várták, a fogalom addigi értelmében, meglepődve fedezték fel, hogy valóságként politikumot kaptak, méghozzá olyat, amely nem volt azonos az ideológia hirdette politikummal.”⁸ Gerold 2009-ben megjelent tanulmányában a *Testvérem, Joáb* kiadásakor érkező reakciókat igyekszik rekonstruálni és értelmezni. Gerold László, miután a Gion-regény esetében a politikumot nevezi a valóságábrázolás újszerűségének, az akkori értelmezői közeg politikusságáról beszél. „A Kiadói Tanács a maga módján és eszközeivel a fentebb új valóságként említett politikumra reagált. Hogy ezt a maga módján tette, az szinte természetes is, ha tudjuk, hogy a tizenegy tanácstagból nyolc politikus volt, s a három irodalmár közül is másfél főleg az ideológiában volt inkább járatos, mint az irodalomban és az esztétikában.”⁹

Ha nem a recepció, hanem az életmű felől teszünk kísérletet Gion realizmusának megértésére, egészen más, ám ugyancsak érvényes következtetésekre juthatunk: a *Testvérem, Joáb* realizmusa csak úgy állhat ki az idő próbáját, hogy megváltozott az értékelése. A Gion-mű 1982-es második kiadása remek alkalmat nyújtott az újraolvasásra.¹⁰ Nemcsak az 1968-ban aktuális kontextus tűnt el a regény mellől, de addigra megjelentek olyan Gion-művek, köztük például a *Lat-roknak is játszott*, melyeknek köszönhetően 1982-re megváltozott Gion Nándor irodalmi megítélése is. A megírásakor aktuális realizmust – a recepció szemléletében – felváltotta Gion saját definíciója, a *dúsitott realizmus*. Gion ekképpen jellemzi saját, inkább elnevezésében, mint működésében egyedi írói módszerét: „Ebben kicsit benne van az is, hogy mi történt a valóságban, de nem riportokat írok, és nem tényregényt, hanem regényt. S amikor regényt írok, akkor jogom van kissé belemagyarázni a hőseim cselekedeteibe, jellemébe valami többet, ami a valóságban nem volt benne, esetleg valami kevesebbet.”¹¹ A második kiadás után a *Testvérem, Joáb* helyzetén ennek a gioni elgondolásnak az elfogadása segített, hiszen ahhoz, hogy a mű túlélje korát, az egykori aktualitások helyett annak művészi értékeit kellett felfedezni. Ennek megfelelően „realizmusa [már] nem abban lényeges [...], hogy megfelel-e a tényleges világ képének [...], hanem abban, hogy művészi, esztétikailag öntörvényű világot jelez-e.”¹²

Móricz regényének recepciójában manapság kezd hasonló fordulat kirajzolódni, ami talán azért zajlik lassabban, mint a Gion-mű esetében, mert jóval több idő eltelt a *Rokonok* beskatulyázása óta, így értelemszerűen nehezebb lesz kirángatni azt a realista, száraz, „klasszikus regény” kategóriájából. Annál is inkább, mert itt nemcsak a szakma tekintetét kell másra irányítani, hanem – jó esetben – egy szélesebb olvasóközönségét is, elvgre a *Rokonok* az egyik legismer-

tebb Móricz-mű, köszönhetően többek között annak, hogy iskolai kötelező olvasmányról van szó.¹³ Így tehát nemcsak a műről gondolkodás megváltoztatása lehet a cél, hanem az íróról kialakult és igencsak megkövesedett kép árnyalása is. Ahogy a *Testvérem, Joáb* esetében, úgy a *Rokonoknál* is a megformáltságra, a művészi, regényírói fogásokra igyekeznek felhívni a figyelmet – a tartalom helyett tehát a forma kerül egyre inkább középpontba. Az új szemléletet világosan megfogalmazta Tverdota György az egyik, a regény újfajta olvasásában emblematikussá vált tanulmányban: „Móricz regényét nem valamiféle közérdekű téma realista tálalása teszi jelentős művé, hanem az az erőfeszítés, amelyet kifejtve az író a regényepoétika eszköztárának céltudatos felhasználásával tör művészi hatás kiváltására.”¹⁴ Ugyanakkor azt, hogy *hogyan* van megírva valami, nehéz tisztán leválasztani arról a kérdéstől, hogy *mi* van megírva, így, bár „a *Rokonokat* hiba lenne pusztán a cselekményre odafigyelve, a hatalmi mechanizmusok működését leleplező indulatra összpontosítva olvasnunk”,¹⁵ Móricz regényével mégis ennek a *hatalmi mechanizmusnak* az írói megjelenítésében mutat a legtöbb rokonságot Gion műve. Tehát nem egyszerűen a korrupció jelenlétében, hanem a korrupció működésének megrajzolásában.

Fontos tudatosítani, hogy másfajta és másképpen értelmezett korrupciót jelenít meg Móricz, és más Gion a hatvanas évek legvégén. Mindemellett még csak nem is azonos társadalmi rendben mutatják meg mindezt. A *Rokonokról* írt tanulmányában Szilágyi Zsófia idézi Cieger András történészt, aki szerint „[a] korrupció működésének komor színekkel való bemutatása a letűnt polgári kor megbélyegzését szolgálta, ezzel is erősítve az új politikai berendezkedés amúgy bizonytalan legitimitációját.”¹⁶ A szocialista berendezkedés számára tehát ezért lehetett kézenfekvő Móricz regénye. Ezzel szemben a *Testvérem, Joábban* bemutatott korrupcióval kapcsolatban – jellemzően – az egyik magyarországi értelmezője (nem voltak sokan) látta fontosnak kiemelni, hogy az más térben értelmeződött, és a regényben megjelenített korrupció másfajta közegben valósult meg – nem mint Móricz regényében, hanem egyáltalán: másban, mint amiről egy magyarországi olvasó-értelmező tudhat, vagy közvetlen tapasztalatot szerezhethet.¹⁷ Domokos Mátyás fontos meglátása, hogy Gion regénye azt mutatja meg, „milyen rothasztó folyamatok érlelődnek Tito akkori-ban acélosan egységes Jugoszláviája mélyén, miközben ideológiai prospektusaival azt zúgta a környező szomszédság [...] népeinek fülébe, hogy a létező szocializmus kiátkozott jugoszláviai különútnján sikerült megoldani a forradalmian új erkölcs emberi problémáját és a soknemzetiségű Jugoszlávia kohójában kiégetni a század rákfenéjét: a nacionalizmust.”¹⁸ Amellett pedig, hogy más korban és társadalmi rendszerben va-

lósul meg a korrupció, s így az más körülmények között értelmeződik a két regényben, a két szerző a társadalom más szintjein mutatja be annak működését is: Móricz egy kisváros vezető rétegében, Gion viszont egy város lakóinak körében. Az eddigiekből úgy tűnhet, a két regény között több a különbség, mint a hasonlóság. Valójában a művek – a korrupció működésének bemutatása tekintetében – sok esetben inkább kiegészítik egymást, minthogy hasonlóságokat vagy különbségeket lehessen listázni. A hasonló megoldásokba mindig vegyül némi finom differencia. Ugyanez derül ki az irodalmi elemzések egyik legkézenfekvőbb szempontjának vizsgálata során: ha a két főszereplő megformálását vesszük közelebről szemügyre.

Tényleges főhőse a két mű közül Móricz regényének van, Kopjáss István személyében, akinek alakja „feltörekvő ambíciókból és szolgálatteljesítő ember erényeiből, stréberségből és autonómiágyéből patikamérlegben kimért adagokban lett szintetikus egységgé összeállítva [...]”¹⁹ Az, hogy tanulmányában Tverdota György Kopjáss személyiségéből kiindulva a *Rokonokat* Kosztolányi Dezső *Aranyárányával* kapcsolja össze, miszerint „[m]indkét regény egy-egy érzékeny, személyiségének magját tekintve megközelíthetetlenül magányos hőst, Kopjásst, illetve Novák tanár urat állítja a történet középpontjába [...]”²⁰ rámutat Móricz regényének drámai töltetére is.²¹ A *Rokonok*ban felépített korrupciós konstrukciónak az öngyilkosságot megkísérlő Kopjáss István valóságos áldozata, a regény végén eldörrenő lövést Móricz kellőképpen előkészíti, a hős lelki válságát lépésről lépésre követi, így az öngyilkosság szándéka lélektanilag megalapozott. Kopjáss a regény elején kinevezett fiatal főügyész, Tom pedig, a Gion-műből (narrátori szerepe alapján) kiemelhető központi figura, egy fiatal építkezésellenőr, aki szintén korrumpálódik a regény végére. „Tom esetében [azonban] tévedés lenne katarzist kérni számon, mivel ezt lélektanilag semmi sem indokolja, ahogy azt sem, hogy Tom esetében tragédiáról beszéljünk, annak ellenére, hogy [noha öngyilkosságról a Gion-műben nincs szó], semleges szereplőből negatív szereplővé süllyed.”²² Tom és Kopjáss személyiségében tehát a legnagyobb különbség az, hogy Gion regényében „nincs drámai kelepce, hiányzik a jóhiszemű tudatlanság hályoga is, mint a klasszikus polgári regényekben.”²³ Gion minden pszichológiai elemzést nélkülöző írásmódja arra a következtetésre mutat, hogy bár Tom „a regény főszereplője, [...] a történet nem róla szól, ő csak az a bizonyos példa, amin az író bemutatja a korrumpálódás folyamatát.”²⁴ Ez alapján tehát némi eltolódás figyelhető meg a két regény főhőse épített struktúrájában: míg Móricz regényének klasszikus értelemben van főhőse, akivel megtörténik a korrumpálódás, addig Gionnál a valódi főszereplő egy elvont jelenség, aminek mintegy testet ad-

nak a regény szereplői. Nem véletlen, hogy a *Testvérem, Joáb*ról írt átfogó elemzésében Bence Erika is a korrupciót mutatja cselekvőnek: a „megjelenített társadalmi erők bekebelezik, magukévá teszik a körülöttük levő világot a benne élő emberekkel együtt úgy, hogy azok a legkisebb ellenállást sem tanúsítják, mi több, tevékeny részeseivé válnak e folyamatoknak.”²⁵ A Gion-regény esetében az, hogy az egyes szám első személyű elbeszélő és a kötet címében megnevezett szereplő nem azonos, ugyancsak arra irányítja a figyelmet, hogy tényleges, kiemelkedő főszereplője nincs a műnek. Akkor ki is az a Joáb? Gion kötetében kettőről is lehet olvasni. „Joáb I. államigazgatási vezető, aki összeharcsolt vagyonát nyugatra szeretné menteni, vészkijáratokat keresve a szocializmusból, Joáb II. pedig vendéglős, aki valamilyen régi érdeme fejében kapta a jól jövedelmező «maszek» vállalkozás jogát.”²⁶ Tanulmányában Pomogáts Béla is egyértelművé teszi, hogy a Gion-regény nem egy kiválasztott emberről, hanem valami másról szól. Pomogáts gyakorlatilag köznevesítve „joábságról” beszél, a két ilyen nevű szereplő legmeghatározóbb tulajdonságának adva így új nevet. Ezek alapján több „Joábot” is bemutat az irodalomtörténész: „ilyen «Joáb» a városi építővállalat korrumpált igazgatója: Sztantics is («Sztantics nagyon hasonlít Joáb I.-hez» – olvassuk) vagy Akilev, a rendőrfőnök, aki önkényeskedik, hatalmát fitogtatja, megveti az embereket.”²⁷

Gion egy interjúban mesélt arról, hogy „mindig foglalkoztat[ta] a lelkiismeret-furdalás nélküli emberi és erkölcsi lezúllás problematikája, amelyet irodalmi alkotások zömében mindig meghasonlás követ, főként a főhős személyét illetően.”²⁸ Ez alapján megállapítható, hogy Tom lelki életének (vagy annak megmutatásának) hiánya az írói szándéknak megfelelő. Ugyanennek az interjúnak az elején ekképpen emlékezett vissza a *Testvérem, Joáb* tervezésére: „Szeretnék időálló irodalmi alkotásban feldolgozva látni egy nagyon is aktuális, szinte újsághírszerűen aktuális és jelentős eseményt.”²⁹ Az a mód, amelyet Gion említ, nemcsak a *Testvérem, Joáb*, de a *Rokonok* esetében is elfedte némiképp a művészi értéket: ez az újságírónak, riportszerűnek leírt szenttelen, tájékoztató írói stílus. Bár az értelmezést bizonyos mértékben korlátozta ez a minősítés, vitathatatlan, hogy „Móricz nem tartott ki mindvégig a szöveg feszes, összetett megformálása mellett, és így a *Rokonok*ban kétségtelenül vannak publicisztikus, oknyomozói riportokra emlékeztető részletek”,³⁰ amelyekre a regény első kritikásai is felhívták már a figyelmet. Gyergyai Albert a *Nyugat*ban megjelent írásában a következőképpen jellemzi Móricz viszonyát a leírtakhoz: „[c]sak néz és csak elmeséli, amit látott, minden mesterkélt arány vagy perspektíva, s minden írói hozzászólás vagy drámai fokozás nélkül, egyszerűen, egybefolyón, valami égi egykedvűséggel.”³¹ Ér-

dekes, hogy a határon túli és magyarországi értékelések már a *Rokonok* megjelenésekor is eltérőek voltak. A *Kalanyában* Szenteleky Kornél a következő megállapításait közölte: „Móricz Zsigmond eddig – legalábbis úgy látszott – nem akarta helyeselni vagy elítélni ezt a magyar életet. [...] [N]em vont le tanulságot az életábrázolásból, semmilyen irányban sem akarta befolyásolni olvasóját. [...] Legújabb regénye, a *Rokonok* azonban nemcsak megdöbbeneti olvasóját csodálatos élethűségével, hanem fel is lázítja [...] Móricz most először elhagyta az ő sajátos impassibilitását, most először vádol [...]”³² Vagyis Szenteleky véleménye szerint a *Rokonokra* éppen nem jellemző az a tárgyilagosság, amiről a *Nyugat*ban lehetett olvasni, illetve, ami Szenteleky szerint a *Rokonok*ig jellemezte Móriczot.

Gyergyai Albert észrevételéhez kísértetiesen hasonlóan fogalmazott meg Gion regényét elemezve Bányai János. Az ő véleménye szerint a vajdasági műben „[m]inden felindulás, a drámaiságnak vagy a jelképességnek minden szándékoltsága nélkül, voltaképpen szürkén, csak a tényközlés pontosságára épülnek egymásba a mondatok. Látszólag szenttelenül, ahogyan egy megfigyelő írná meg jelentését a látottakról.”³³ Pár mondattal később Bányai is közelebbről vizsgálja azt a szempontot, ami a *Testvérem, Joáb* első kiadása után az elemzések egyik központi témája volt: a regény nyelvezetét. Sokat emlegetett sajátossága Gion regényének, hogy a szereplők nyelve érvényesül az egész regényszövegben – tekintve, hogy a narrátor is az egyik szereplő. Valóságos védőbeszédnek fogalmazódtak meg arról, hogy nem arról van szó, hogy Gion ne lenne képes többre, hogy csak ilyen „irodalmiatlan” módon tudna fogalmazni. Tudna ő szó szerint szépirodalmat is írni, de hát a *Testvérem... világa* megköveteli ezt az azonosulást a szerző részéről. Tomán László egyenesen aggodalmának ad hangot, miszerint „egy regény nyelve ilyen sajátosságaival nem hat-e rombolóan az olvasó nyelvére, nem tesz-e nagyobb kárt, mint amennyit esetleg használna.”³⁴ A tárgyilagosságból és szikárságból megállapítható, hogy Gion „a regény szövegét [...] nem az áttételek, a szimbólumok, a látszatok eszközeivel strukturálja, hanem az önmagát kifejező nyelv eszközeivel.”³⁵

A nyelvezet és a szereplők kommunikációja nagyon meghatározó mindkét regényben: a korrupció működésének bemutatásához elengedhetetlen ezeknek a poétikai jellemzőknek a pontos és tudatos kidolgozása. A korrumpálódás folyamata sajátos szabályrendszer alapján történik, ezeket a szabályokat ismeri és elfogadja a csoportszerkezetben helyet foglaló összes személy. A korrupció erős és zárt hálózatban valósulhat csak meg, nem véletlen, hogy Pomogáts Béla a *Testvérem, Joáb*ról írt elemzésében egyenesen maffiahálóról beszél: „A «Joábok» természetesen összetartanak,

fedezik és igazolják egymás gazemberségeit. Gion valóságos maffiát ábrázol, amely tagjait oltalmazva, támogatva átszövi a kisváros egész politikai és gazdasági életét.³⁶ Noha ez a hálózat (a nyilvánosság számára) szükségszerűen zárt, ez nem jelenti azt, hogy ne kerülhetnének bele újabb egyének. Ilyen újonnan bekapcsolt személy Kopjáss és Tom is. Mindkettőjük számára az jelent nehézséget, hogy igazodniuk kell a csoporton belüli viszonyokhoz, s saját helyüket is el kell fogadniuk. „A hierarchikus viszonyrendet [...] a közösség valamennyi tagja által elfogadott hazugság formanyelve biztosítja. A korrupció, a csalás, a sikkasztás, a visszaélés és egyéb törvényszegések elfedését jelenti. Vagyis a hazugság nem egészen ezekkel a jelenségekkel azonos, hanem a közösség nyelvével: azzal a létformával, amely működteti és elfogadja a korrupciót.”³⁷ A korrupció működését biztosító hazugság nem két ember között létezik, akik közül az egyik tudja az igazat, a másik nem. A korrupció embercsoportok közötti hazugságra épül, „az ilyen ügyek mindig együttműködésből jönnek létre”.³⁸ Domokos Máttyás a *Testvérem, Joáb*ban megrajzolt viszonyokat vizsgálva szintén a hazugságra épülő rendszer életképességét kérdőjelezi meg. „Bibó István emlékezetes megállapítása értelmében hazugságra politikát tartósan építeni nem lehet. Gion Nándor regénye arra döbbsenti rá olvasóját, hogy tudatos hazugságra, erre a regénye által ábrázolt jellegzetes jugoszláviai skizofréniára életet sem lehet tartósan építeni [...]”.³⁹ A *Rokonok*ban Kopjáss öngyilkossági kísérlete ugyanezt, vagyis a hazugságra épített élet megvalósíthatatlanságát mutatja.

A hazugság az igazság párjaként önmagában kettőszítja a valóságot, s a regényekben megjelenő korrupció is hasonló kettőségre mutat. Szilágyi Zsófia fontos megállapítása, hogy „a korrupciós ügyeket a valóságfikció kettősége jellemzi [...]”.⁴⁰ A hazugság kapcsán is említett két csoport – a bennfentesek és azok, akik legjobb esetben is csak sejtik a történeteket – között alapvető különbség, hogy a hazugok, illetve a korrupcióban résztvevők nem beszélnek arról, amit csinálnak, azok viszont, akik a tényeket nem ismerik, igyekeznek megfejteni a sejtett mechanizmusokat. Például a *Rokonok*ban Kopjáss új hivatalba lépése után jó időnek kellett eltelnie, mire tényekhez jutott azokról az ügyletekről, amelyekről addig csak sejtése volt: „a hivatalban átvette az ügyeket, s meg volt lepve, hogy három napja, négy, öt napja s még mindig semmi panamának nem jött nyomára.”⁴¹ Móricz, de Gion regényében is nagy szerepet kap a pletyka, a látszat. „Egy korrupcióról szóló regény esetében íróilag sok lehetőséget ad az a megkettőzöttség, amely a tényekből és a történetek köré szőtt «hálózatból» jön létre.”⁴² E működtetés miatt lehet indokolt szűk környezetben játszani ezeket a regényeket: Móricz Zsarátnokja, és Gion Nándor névtelen (ám feltehetően Szenttamásról mintázott)

városa egyaránt olyan kis létszámú közege, amelyben a szereplők „túl sokat tudnak egymás ügyeiről, húzásairól”,⁴³ mindenki ismer mindenkit. Ez a „kisvárosi [közeg] különösen élessé teszi, hogy nemcsak az a fontos, mit tesz valaki, hanem az is, milyen hírek terjednek el róla – a korrupció és nyilvánosság elválaszthatatlanul összefonódik”⁴⁴ mindkét regényben.

A szereplők közötti kommunikáció tehát felszínes és ösztintelen, a kapcsolatokban meghatározó az előítélet és a megfélemlítés. Azok, akik nem fogadják el a hazugságot mint létformát, naivnak, idealistának tűnnek fel és életképtelennek bizonyulnak. A szép és igaz szavaknak nincs helyük ebben a rendszerben. „A szép szavakkal csínján kell bánni. Azok nagyon jók, tudod, de nem szabad, hogy meggyőződés legyen mögöttük...”⁴⁵ – így Zsarátnok polgármestere a *Rokonok*ban; „[a] szép dolgokról kell beszélni, és a szép dolgokra kell gondolni. Még akkor is kell beszélni rólok, ha nincsenek”⁴⁶ – ezt pedig Török Ádám mondja a *Testvérem, Joáb* egyik legtöbbet emlegetett jelenetében, mikor a „javíthatatlan idealista” egy játékgár munkásainak tart beszédet, aminek a végén saját hallgatósága megdobálja és megveri őt. Ebben a rendszerben a szereplőknek „maradéktalanul el kell fogadniuk a korrumpálódásra jellemző játékszabályokat, hiszen fennmaradásukat csakis a cinkosság szavatolhatja.”⁴⁷ *Játékszabályokat* említ a *Testvérem, Joáb* első kiadásának fülszövege, s az egész „regényben lappangva munkáló vezérmotívum [...]”: [...] az ember mint bábu.”⁴⁸ Nem véletlen, hogy Török Ádám is egy játékgárban dolgozik – a játék motívumának jelenlétét nagyon szépen követi végig Csányi Erzsébet imént idézett tanulmányában. A korrupciós mechanizmusban az ember mások és a körülmények játékszere lesz a *Rokonok*ban is, bár ez nem jut olyan explicit módon kifejezésre, mint Gion Nándor művében. A regény vége felé Lina és Kopjáss egy inkább szomorúra, semmint dühösre hangolt vitájában az új beosztással járó változásokra és a hirtelen feltűnt idegen ismerősök hádára utalva mondja azt a feleség a férjnek, hogy „engem hagyj ki a játékból. Én ehhez nem értek.”⁴⁹

A Gion regényének fülszövegéből már idézett cinkosság, a korrupciós mechanizmus (játék)szabályainak elfogadása és betartása révén valóban szoros, életbiztosító kapcsolatokat rajzol ki, melyekből adott esetben kiszorulhatnak az érzelmileg (és nem érdek alapján) meghatározó viszonyulások. A kettő könnyen felcserélődhet. Erre utal Gion Nándor és Móricz Zsigmond regényének is a címe. Ha az érdek azt diktálja, „mindenki rokon”,⁵⁰ az embertestvéri szeretetről beszélő Török Ádámnak pedig a Gion-regény egy másik szereplője így válaszol: „– Akar a kutya a maga testvére lenni [...] Leszünk inkább annak a testvérei, aki naponta kétszer megetet bennünket. Akár a Joábok testvérei is.”⁵¹ Gion Nándor művében tehát

még egyértelműbb, hogy a *rokonság* nem feltétlenül családi köteléket, sokkal inkább a korrupció mechanizmusa által összekötött emberek közti kapcsolatot jelent, hiszen a panamaügyletekből származó haszon minden esetben kettős: „családban marad”.

A két regény, a *Rokonok* és a *Testvérem, Joáb* című művek *repciójának* főbb szempontjait közelebről vizsgálva belátható, hogy a két jelentős alkotást nem véletlenül szokás együtt említeni (még akkor sem, ha erre eddig kizárólag Gion Nándor művét elemző írásokban került sor.) A korrupció működésének iro-

dalmi megjelenítése, és nem pusztán annak jelenléte az, ami miatt *rokonítható* Móricz Zsigmond és Gion Nándor regénye. ■ ■ ■

Szarvas Melinda (1988): irodalomtörténész, kritikus. Főbb kutatási területei a magyar vajdasági irodalom, valamint a kisebbségi, regionális és a transznacionális identitás meghatározhatósága. Jelenleg a Jyväskylä-i Egyetem hungarológia programjának doktorandusza.

JEGYZETEK

- 1 GÖRÖMBEI András, *Irodalom és nemzeti önismeret*, Nap Kiadó, Budapest, 2003., 98.
- 2 KÁLMÁN C. György, *A kis népek kánonjainak vizsgálata*, Helikon, 1998/3., 254.
- 3 VARGA Zoltán, *Testvérünk, Joáb*, Híd, 1970/5., 517.
- 4 SZILÁGYI Zsófia, *Mindenki rokon = Egy közép-európai értelmiségi napjainkban*. Tverdota György 65. születésnapjára, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest, 2012, 239.
- 5 Érdekes eredményeket ígérő feladat a regény kéziratának és első megjelent változatának összevetése.
- 6 GEROLD László, *Gion Nándor*, Kalligram, Pozsony, 2009, 55.
- 7 TOMÁN László, *Olvasonapló regényirodalmunk aranykorából*, Híd, 1970/5., 500.
- 8 GEROLD László, *Testvérem, Joáb*, Forrás, 2009/1., 43.
- 9 GEROLD László, i. m., 44.
- 10 A kiadások recepciójának rövid összevetése olvasható BENCE Erika *Prózaforma, aktualitás, kánon* című tanulmányában. (Forrás, 2006/5., 88–91.)
- 11 „... csak nézett ránk, és hallgatózott”, Gion Nándorral beszélgetett ELEK Tibor, Forrás, 2002/12., 18.
- 12 BENCE Erika, i. m., 89.
- 13 Gion regénye nemhogy kötelező olvasmány nem lett még a Vajdaságban sem, de Varga Zoltán idéz egy Képes Ifjúság-beli beszámolót arról, hogy „a középiskolák évente megrendezett becsei művészeti vetélkedőjének jutalomkönyvei – Gion Nándor *Testvérem, Joáb* c. regényének példányai – máig is egy szekrényben porosodnak, mert «egy ügybuzgó helybeli politikus szimatot fogott és megtiltotta a bizottságnak a Gion-regények kiosztását... Azt nem sikerült kinyomoznunk – teszi hozzá a cikkíró –, hogy olvastam-e a könyvet.»” (VARGA Zoltán, *A Testvérem, Joábról és a butaságról*, Híd, 1971/5., 618–619.)
- 14 TVERDOTA György, *Nevető rokonok*, Irodalomtörténet, 2005/2., 124.
- 15 SZILÁGYI Zsófia, i. m., 245.
- 16 CIEGER András, *Politikai korrupció a Monarchia Magyarországon: 1867–1918*, Napvilág Kiadó, Budapest, 2011, 14.
- 17 A két regény között érdekes kapcsolat, hogy mindkét műről született a másik könyv irodalmi közegében elemzés, s mindkét más kontextusú értelmezés olysmire hívta fel a figyelmet, ami a saját közegben sokáig észrevétlen maradt. A *Rokonokat* monográfiájában Bori Imre nem teszi önálló tanulmány tárgyává, s a legkevésbé sem a társadalomábrázolása miatt említi. Meglepő módon a *Rokonokról* is a férfi–nő kapcsolatok Móricz-féle megjelenítésének vizsgálata során beszél. „«Rab madarak» a férfiak – állítja az *Úri muri*, «rab oroszlán» a férfi – állítja a *Rab oroszlán* hőse, de [Móricz] megjellelte a *Forró mezők* és a *Rokonok* hőseivel is ezt az érzést.” BORI Imre, *Móricz Zsigmond prózája*, Forum Kiadó, Újvidék, 1982, 155.
- 18 DOMOKOS Mátyás, *Találtam egy könyvet*, Holmi, 1994/10, 1514.
- 19 TVERDOTA György, i. m., 124.
- 20 U.o.
- 21 Kosztolányi Gion regénye kapcsán is említődik Gerold László egyik elemzésében, miszerint a *Testvérem, Joáb* helyszínével „Gion más regényírókhoz [...] hasonlóan felfedezte az itteni világra jellemző kisvárost, amely egykoron Kosztolányi Dezső *Pacsirtájának* volt a helyszíne.” (GEROLD László, i. m., 63.)
- 22 GEROLD László, i. m., 67.
- 23 DOMOKOS Mátyás, i. m., 1515.
- 24 GEROLD László, i. m., 66.
- 25 BENCE Erika, *Másra mutató műfajolvasás. A vajdasági magyar történelmi regény a XX. század utolsó évtizedében*, Napkút Kiadó, 2009, 36.
- 26 POMOGÁTS Béla, *A bárányok hallgatása: Gion Nándor Testvérem, Joáb című regényéről – akkor és most*, Új Forrás, 2000/8,
- 27 Uo.
- 28 GION Nándor, *Egy dicséret visszautasítása*, Magyar Szó, 1969. augusztus 17.
- 29 Uo.
- 30 SZILÁGYI Zsófia, i. m., 248.
- 31 GYERGAI Albert, *Rokonok*, Móricz Zsigmond regénye – Athenaeum kiadása, Nyugat, 1933/4.
- 32 SZENTELEKY Kornél, *Móricz Zsigmond: Rokonok*, Kallangya, 1933/3, 213.
- 33 BANYAI János, *A realista regény felé*, Híd, 1970/3, 327.
- 34 TOMÁN László, i. m., 501.
- 35 BANYAI János, i. m., 327. (Kiemelés az eredetiben)
- 36 POMOGÁTS Béla, i. m., 9.
- 37 BENCE Erika, *Másra mutató műfajolvasás. A vajdasági magyar történelmi regény a XX. század utolsó évtizedében*, 35.
- 38 SZILÁGYI Zsófia, *Móricz Zsigmond*, Kalligram, Budapest, 2013, 552.
- 39 DOMOKOS Mátyás, i. m., 1516.
- 40 SZILÁGYI Zsófia, *Móricz Zsigmond*, Kalligram Kiadó, Budapest, 2013, 551.
- 41 MÓRICZ Zsigmond, *Rokonok*, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T. Kiadása, Budapest, 1932, 67.
- 42 SZILÁGYI Zsófia, i. m., 350.
- 43 GION Nándor, *Testvérem, Joáb*, Forum Kiadó, Újvidék, 1969, fülszöveg
- 44 SZILÁGYI Zsófia, *Mindenki rokon = Egy közép-európai értelmiségi napjainkban*. Tverdota György 65. születésnapjára, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest, 2012, 242.
- 45 MÓRICZ Zsigmond, i. m., 40.
- 46 GION Nándor, i. m., 127.
- 47 GION Nándor, i. m., fülszöveg
- 48 CSÁNYI Erzsébet, *Gion-replay = CSÁNYI Erzsébet, Farmernadrágos próza vajdasági tükrökben*, Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, 2010, 112.
- 49 MÓRICZ Zsigmond, i. m., 292.
- 50 MÓRICZ Zsigmond, i. m., 218.
- 51 GION Nándor, i. m., 129.

JÓKAI MÓR

A Szegény gazdagok értelmezéséhez

és a PÉNZ TRÓPUSA

Fatia Negra kiléte rejtély, és az is marad. Bármilyen hatásos legyen is a *Szegény gazdagok* nyomán készült 1959-es film, a regényről adott interpretációját, így Hátszegi báró és a tolvaj azonosítását nem árt akként kezelni, ami: olvasói döntések eredményeként. Aki olvasóként részesült már a *Szegény gazdagok* nyújtotta tapasztalatban, ismerősnek találhatja azt a konstitutív feszültséget, amely a Hátszegi Lénárd és Fatia Negra alakja közötti térben szervezi az elejtett textuális nyomok össze- és szétkapcsolásainak félreismerésekkel terhelt rendszerét. Ahogy Margócsy István joggal megállapítja, a két alak azonosítása olyan önkényes művelet, amely „kizárólag a rejtvényfejtő olvasói beidegződéseken”¹ alapszik (az persze kérdés, hogy mi aktiválja azokat!), ennél fogva pedig egyértelműnek tűnik, hogy a titok leleplezését – mint láthatjuk majd, valóban – hiábavaló módon megcélzó próbálkozások² továbbírása helyett a legégetőbb kérdés a regénnyel kapcsolatban talán éppen az, hogy miként azonosítható az a retorikai működés, amely előállítja az említett feszültséget. Mérlegelve az e kérdés exponálásával járó potenciális nyereségeket, jelen rövid tanulmányban tehát annak leírására teszünk kísérletet, hogy a *Szegény gazdagok* miként szegül ellene a szereplők és az értékviszonyok heterogenitását nivellálni és azokat tömörszerű, homogén (archetipikus) struktúrákká szilárdítani igyekvő narratíváknak, illetve hogyan szerveződik az ezt az erőt létrehozó tropológiai rendszer.

Mint azt *A Lúcsia barlang* című fejezet bevezető sorából megtudhatjuk, a vidéken ötven évig észrevétlenül tevékenykedő földalatti, pénzhamisításra szakosodott csoport műhelyben létrehozott pénze abban különbözik az állami szerveket szokásos módokon megkárosítókétól, hogy ez a szervezet valódi aranyat használ fel a pénzveréshez. Fatia Negra fellépésétől számítva természetesen már kifinomultabb gyártástechnikai apparátus állt a számukra ehhez rendelkezésre, mégis figyelemre méltó a tény, hogy már azelőtt is milyen hatékonysággal dolgozták fel az aranyat. Az ezen a vidéken évente kitermelt arany mennyisége körülbelül 1,2 tonnára becsülhető, ennek az utóbbi ötven év alatt csak a felét szolgáltatták be a bányatulajdonosok, míg a másik felét a maguk hasznára – ezzel évenként hozzávetőlegesen „150–200 ezer pengő forint” nyereségre szert téve – használták fel a barlang pénzverdéjében, vagyis a kitermelt nyersanyag felét sikerült észrevétlenül elsikkasztani. A még megmunkálatlan arany ezáltal a közigazgatás számára egy látható és egy láthatatlan csoportra oszlik: egy *törvényes*, ellenőrzött és számba vett, valamint egy *törvénytelen*, ellenőrizhetetlen és fel nem mérhető halmazra. Ez azonban még csak a kezdet, hiszen mivel az előállított pénz identikus másolata a hivatalos pénzverdék termékének, valójában eldönthetetlen, hogy a forgalomban, használatban lévő aranyak közül tetszőlegesen kiválasztott érme melyik csoportba sorolható.

Igazi, teljes értékű aranypénzeket, valódi huszonhárom karátos aranyból, több idegen érc hozzávegyítése nélkül: úgyhogy azokat a körmöciektől vagy gyulafehérváriaktól megkülönböztetni nem lehetett. Ha ötvös keze alá kerültek olvasztásba, az sem lelt bennük egy fél szemernyi ezüsttel sem többet.³

Ha csak egyetlen ilyen (hamis) aranypénz forgalomba kerülésével számolunk is – és nemigen tehetünk másként ötven évnyi észrevétlen hamisítói működés esetében –, elkerülhetetlenné válik annak felmérése, hogy a törvény diskurzusának kontaminációja és az ennek nyomában járó megkettőzések milyen hatásokat generálnak. Mivel a hamis pénz (ekkor még) nem különböztethető meg a nem hamistól, (egy pontig) minden egyes a *Szegény gazdagok* világában feltűnő érme egyszerre hordozza a törvényes és a törvénytelen diskurzust, azaz ugyanúgy lehet az állami pénzverdében és a barlangban előállított, használatában a bűnnel kapcsolatban álló és kvázi neutrális, joggal birtokolt létező. Ez az eldönthetatlenség a regénybeli aranypénz fogalmába olyan differenciát vezet be, amely megkettőzi, így az előbbieik értelmében törvényes és törvénytelen oldalra hasítja ketté ezeket az érmekeket. Az adott érme két oldalán látható egy-egy kép, a fejedelem és Szűz Mária képe ugyan kínálná magát az evilági és transzcendens hatalom (intakt) képzetével való elsiertett azonosításnak, azonban hangsúlyozni kell azt, hogy mind a két esetben egyenlő mértékben merülhet fel a gyanú, miszerint a differencia által létrehozott kettősség törvénytelen „oldalát” jeleníti meg. Így Szűz Mária képe hasonlóképpen csakis akként „mondható ki” – és erre jó példa a Fatia Negra azon gesztusa, amikor „házasságkötésükkor” felszólítja Anicát a kereszt megfordítására⁴ –, hogy ez az artikuláció már magában foglalja a mennyei hatalmat, konnotációként a „jót” magát, ám ennek ellenében a pokol képzeit, a „gonoszt” is.

A törvénybe mint társadalmi konvencióba ezáltal újra és újra belép a törvénytelenesség, az egyezményes normák szférájába a rendkívüli, a különös, a szabályszegő.⁵ Az aranypénz ugyanakkor úgy jeleníti meg a két, a törvényes és törvénytelen diskurzusa között a felcserélések láncolata folytán állandó mozgásban és ezáltal permanens módon torzulásban lévő alakot, hogy azok sohasem válhatnak egymás felől láthatóvá, összehasonlíthatóvá, hiszen az érme két oldala közti differencia nem tehető semmissé, túl azon, hogy meghatározott anyagi tulajdonságaiból kifolyólag a két oldalt elválasztó határ nem válhat áttetszővé. A *Szegény gazdagok*ban az aranypénz ennél fogva annak az ontológiai bizonytalanságnak a trópusaként nevezhető meg, amely a megkettőzések végeláthatatlan sorából kibontakozó feszültséget fenntartva a különböző értékek összehasonlíthatatlanságának kinyilvánításá-

ban és az igazság pillanatának elhalasztásában érdekelt.⁶ Ez a trópus szervezi a regény feltűnően mozgékony és a legkevésbé sem stabil, mindvégig meg nem szilárduló értékhierarchiáját. A szó szerint földalatti pénzverdét ugyanolyan határ (a földfelszín) választja el a föld felettitől, amilyen az érme két oldalának egybeesését és összehasonlíthatóságát megakadályozza. Az állami pénzverők, tevékenységük végeredményét tekintve gyakorlatilag ugyanúgy lehetnének a föld alatti pénzverők, és fordítva, mivel a különböző helyeken előállított aranypénzek nem különböztethetők meg egymástól, ezáltal pedig felcserélhetők. A pénzhasználók a pénz ellenőrizhetetlen cseremozgása okán akkor is bevonódhatnak a bűnbe, ha éppen semmi közük nem volt hozzá. Itt előrevetíthető továbbá, hogy a szereplők társadalmi, családi és magánközlesei közül egyik sem válik a valódi érzelmek és gondolatok esszenciális kinyilvánításának helyévé, mert amellett, hogy jellemzően a titok mögött is titkokkal – tehát a titok és nyilvános közlés közti differencia mögött a titkot ismét megkettőző töréssel stb. – szembesülhetünk csupán, a narrátor regényvilághoz való hozzáférése, legyen bármennyire is félrevezető módon az omnipotenciával határos, sohasem haladja meg a szereplők modalitásának, hangoltságának és közrebocsátandó ismereteinek megismétlését. Ahol ez mégis megtörténhetne, ott a szövegben elhallgatás (*aposiopéziis*) lép fel.

Nem szabad elfelejteni persze azt, hogy a pénz trópusának még egy megkülönböztetett jelentőségű „materializálódásával” kell számolni, amely szorosan összefügg az előbbiekkal. Amikor Lúcia-barlangban Fatia Negra körbevezeti Anicát a műhely főbb látványosságai között, a tulajdonképpeni pénzverőgépnél az igazság *igéretéként* (kétes eredménnyel ugyan, de) végbemegy a trópus egyszeri lebontása, dekonstrukciója is, mely hiába szinguláris esemény, maradandó nyomot hagy a regény tropológiai rendszerében:

A munkásokat félreállíták a gép mellől, s a két ólomgomb végéhez Anica és Fatia Negra álltak. Az álarcos figyelmezteté kedvesét, hogy vigyázzon, nehogy a vizsztatérő gép mellét megüsse; mert az halálos ütés. Mire a leány, mintegy büszkén kérkedve erejével, nem várta be hátrahajolva, hogy a gép rúdja egészen visszajöjjön, hanem azt fele útján megragadva izmos karjaival, ismét visszalökte, aminek az lett a következménye, hogy az acélrugó nem lökte ki a mintában fekvő kész aranyat, hanem csak egyet fordított rajta úgy, hogy az arany még egy nyomást kapott, s mármint kettősen volt meg rajta mind a Szűz Mária-kép, mind a fejedelmi alak.⁷

A gép egy olyan érmét állít elő, amely elvileg mégiscsak lehetővé teszi az érmenek a megismerés megbízhatatlansága, a mindenkor ontológiai bizonytalanság ellenében az „igazság trópusaként” való értelme-

zését. Ez az aranypénz valóban összevethetővé teszi a két alakot, vagyis azt ígéri, hogy a törvényes és törvénytelen mostanra kétségbejuttató mértékben összefonódó diskurzusait is szét tudja szálazni, azokat meg lehet különböztetni általa és benne. Ha ez valóban így van, akkor a regény egyik fő kérdése, Fatia Negra titka sem valódi rejtély, hiszen a megfelelő két alak együttállása, azaz a két alak (esetünkben a mindenképpen gyanús Hátszegi Lénárd és Fatia Negra) összevetezése maradéktalanul végrehajtható, mivel a szövegben elrejtve találhatunk olyan jelzéseket, amelyek az igazság ezen lehetőségére felelnek. Ez az érme tehát nem kevesebbet ígér, mint a differencia megkettoztató műveleteinek visszafordítását, a jónak a rossz kontaminációjától való megtisztítását és a kettéhasadt identitás egyként felismerésének lehetőségét, egyszerűen a regénybeli titkok megfejthetőségét. Sejtethető természetesen, hogy a probléma ezzel az érmevel nem kevesebb, mint hogy az ígéret hitelesítéséhez meg kell tévesztenie az olvasót.⁸ Az érme két oldalának a differencia vélt eltörlésével járó együttállása illúzió, amely egy inverziós műveleten alapszik, és tulajdonképpen a pénz trópusának korábban tárgyalt működését ismétli meg, noha igényt tart ennek elfedésére. Ha az érme valóban képes lenne a két alak együttállását biztosítva áttetszővé válni, akkor a fejedelem vagy Szűz Mária alakjának a másik szemből nézetéhez képest háttal kellene elhelyezkednie, egyfelől a bal oldalnak a jobb oldalhoz, másfelől a jobb oldalnak a bal oldalhoz rendelésével. Ezt az ideális állapotot, amelyet az eddigiek szerint a félresikerült érme ígéretének értelmében az igazság trópusaként lehetne megnevezni, a legérzékletesebben talán két egymásnak háttal álló ember képével lehetne megjeleníteni. Ezzel szemben azonban nyilvánvaló, hogy mind a két kép eredeti kétdimenziós helyzetében kerül fedésbe a másik által, vagyis a két kép a többi pénzhez képesti pozícióját megtartva vetül, másolódik egymásra, és ez nemhogy visszafordítaná a trópusban működő differenciaképződést, de ugyanazon érme felületén anyagi szinten is megismétli azt. Az aranypénz, amely egyszerre jeleníti meg mindkét oldalán a fejedelem és Szűz Mária képét, nem válik figurális értelemben áttetszővé, az alakok „mögé” tekintés lehetetlen marad, a két oldal identikus egybeesésének ígéretével viszont előállít egy olyan illúziót, amely azzal kecsegtet, hogy a megismerés bizonytalansága felszámolható az igazság megpillantásakor.

Úgy tűnik tehát, az a dialektikus feszültség, amely a törvény és a törvénytelenesség diskurzusa közötti megkülönböztethetetlenesség (a pénz trópusa) és az abból való kiút ígérete (a rontott érme), majd ugyanezen ígéret illúzióként való lelepleződése és ismételt felkínálása, valamint ennek rekurzív cirkularitása által áll elő, nemcsak az olvasói félreismerés és elbizonytala-

nodás viszonyában érhető tetten, de igazán a szöveg tropológiai működését meghatározó mozgások felől érthető csak meg. Ebből a perspektívából szemlélve most már a Fatia Negra körüli homály sem teljesen (félrevezető módon) átláthatatlan, még ha a maszk valódi lerántására – az eddigieket figyelmen kívül hagyó – naivitás is lenne gondolni.

Amikor Henriette letépi a maszkot Fatia Negráról, utat enged annak a határtalan negativitásnak, amely a trópus előbbieken leírt működésében érvényesül. A tulajdonképpen arc nélküli⁹ hanggal való mégiscsak vizuális szembesülés arról a hiátusról tudósít, mely a nyomtatottól megfosztott aranypénz esetében állhatna elő. Szigorúan nézve egy ilyen aranypénz nem lehet több egy felületével egyenlő aranyérménél – emiatt pedig éppen hogy nem azonosítható *pénzként* –, mégis elmondható róla, hogy mint nem beszolgáltatott arany, a már mindenkor kontaminálódott törvény perspektívájából a törvénytelen diskurzusába lép be, a közeg minden kiszámíthatatlanságát és ellenőrizhetetlenségét magához rendelve. Paradox módon persze a pénzt pénzként a nyomat, Fatia Negrát Fatia Negraként pedig a maszk (hiszen ahogy többször is kimondják, hatalma ahhoz kötődik elsősorban)¹⁰ mint jelölő teszi felismerhetővé, vagyis a maszktól eltávolított arc képzetét – hasonlóan a nyomtatottól megfosztott érméhez – már nem lehet az, amiként a feltételezett jelöltet a Fatia Negra megnevezés alatt azonosították, csupán az immáron átlátszó maszk arcra helyezésének – leleplező, a rontott aranypénz második alakjának rámásolását megismétlő – művelete számára fenntartott (üres) helyként jelenhet meg. A maszk letévése maszkkal ruházza fel a maszk alatt felismerni vélt személyt. Ez azért bír aligha túlmérhető tétekekkel, mert amennyiben a maszk mégis lekerül, és azt egy arccal helyettesíti a regény, akkor a pénz trópusának működése szükségszerűen bomlik fel, hogy helyét átadja egy ontológiai megbízhatóbb alakzatnak, amely a jel differenciáját – az átlátszó maszk előállításával és a törvénytelen bandita szférájának a fedésben elképzelt társadalmi személlyel való kratülista egyesítésével – képes lenne felszámolni. A leleplezés lehetőségének és az igazság ígéretének ezen struktúrája azonban, mint látható, megegyezik a pénz trópusával szemben előállított megtevesztő illúzióival. Mindezt Henriette ominózus tette és annak következményei példázhatják talán a legjobban. Érdeemes ezeket együtt idézni:

A vér forrott a gyöngé minden ütérében; szemei szokatlan tüztől kezdtek szikrázni, s midőn a fekete álarcos egészen odalépett hozzá, töre hegyét fölemelve, mint a földre vert galamb, mely végveszedelmében nem harcra alkotott karmait ellenfelére fölemeli, a nők leggyön-

gébbike hirtelen odakapott a fekete álarchoz, és leszakította azt a rabló képéről...
....Meglátta arcát és ráismert.
....Csak egy percig látta, és azután ájultan rogyott le a földre.
....Azután nem tudni, mi történt....¹¹

Aki a Fatia Negrával egy rossz órában találkozik, annak mind megreszketősödik a keze.
Henriette keze úgy reszketett ama csárdai találkozás után, hogy nevét is csak nagy bajjal tudta leírni.
Mi történt vele e találkozás után, kire ismert a Fatia Negrában, hogyan került ismét haza, ez mind örök titok marad. A nő soha el nem mondhatta azt senkinek. Talán maga is csak álomnak vélte az egészet.¹²

Az öntudat elvesztése, amely a felismerés pillanatát majdnem közvetlenül követi, arról árulkodik, hogy a maszk alatt rejtőző „arc” azonosítása során olyan ismeretlen probléma lép fel, mely Henriette ismereteinek általános mibenlétét, így a fiatalasszony világbeli berendezkedését tekintve az ezen egyébként viszonylag egyszerűen körvonalazható, megragadható tudat széthullásához vezet. Ahogy a második idézetből kiderül, az ekkor keletkező ellentmondás – a jeltest szétszakításának és újrendezésének folyamatában – elég erővel bír ahhoz, hogy az ezt a folyamatot állandósítva terjessze ki az ismert világ egészére álom és valóság megkülönböztethetlenségét létrehozva. Henriette Fatia Negrával való találkozása után kívül reked az érzékelés és szimuláció közti különbségtétel lehetőségén, amely következmény nem pusztán örületének apátiája, de a saját személy azonosítására, megnevezésére való képességben beálló nehézségek felől is megközelíthető. A kéz remegése, amely a szilárd, ellentmondást nem tűrő *rámutatást* lehetetlenné teszi, Henriette aláírásának alaki megváltozását implikálja, így pragmatikai értelemben nem feltétlenül állítható, hogy szignója a hasonlósághoz (kis, pl. a banki ügyek intézésekor kétségbeejtő módon valóban érvényesített túlzással: felcserélhetőséghez) kötött, megengedhető hibahatáron belül maradvá továbbra is garantálja akaratának reprezentációját. Az aláírás történetisége – és ezáltal az *én*nek mint a névben prezentáltaknak a törvényes diskurzus testén ejtett sebei, többszörös bevésétsége – a grafikus roncsolódásban előálló törés bekövetkeztét követően Másikként nevezi meg a találkozás utáni „Hátszegi Lapussa Henriettet” az ezen esemény előtti (pl. a váltón szereplő névhez) *én*hez képest. Mivel azonban Henriette éppen a kogníció legalapvetőbb képességét, a megkülönböztetést veszítette el, ennek nem lehet tudatában. Az álom és valóság, *én* és Másik megkülönböztethetőséget létrehozó differencia működésének számára nem érzékelhető jellege révén a Henriette alakjába beléptetett megkettőzések rekurzív sora tuda-

tának mindenfajta (önreflexív) stabilizálódási kísérlete elé eleve gátat szab, és ezzel megnyitja az örület spirálját. Nem lehet eléggé szó szerint olvasni a narrátor alábbi kijelentését:

*Sohasem tudta meg senki, hogy ki volt a Fatia Negra.*¹³

Henriette hiába éli meg a felismerés illékony eseményét, nem képes ilyesmiről referálni, nincs valódi, számba vehető *tudása* arról. Amikor a tudás megszerzésének vágya a bárónét a maszk lerántására ragadtatja, tette és annak következményei a *Szegény gazdagok* olvashatóságának allegóriájává válnak, hiszen a regény az olvasó – aki szintén magáénak érezheti az igencsak nyomatókos „senki” kitévelt – bármely hasonló gesztusát (így például Hátszegi Lénárd és Fatia Negra alakjának azonosítását) az örület effektusai közé utalja.¹⁴ Semmiféle textuális bizonyíték nem áll a rendelkezésünkre ahhoz, hogy egy ilyenfajta azonosítást kételyek nélkül jelentsünk be,¹⁵ ennél fogva pedig arról valóban csakis mint önkényes aktusról beszélhetünk.¹⁶ Aki olvasóként kísérli meg Fatia Negra leleplezését, a tudás rangján számba vehető információk híján maga sem adhat kielégítő – és főként: szövegszerűen alátámasztható – magyarázatot arra, hogy miért is gondolja helyénvalónak tettét, mivel ezen azonosítás alapvető feltétele a megkettőzések rendszerében működő differencialitás eltörlése. Hiába sikerül Vámhidy Szilárdnak megsebeznie, és ezáltal jelöltté (vagy Eisemann György megfogalmazását kölcsönözve: stigmatizálttá) tenni Fatia Negrát,¹⁷ az ő esetében a pénz szintén megjelölt, ám ezen jelöléssel szembeni ellenállásra képtelen mivoltához viszonyítva eltérő kimenettel kell számolni. A pénz trópusa ellenében felkínált hallucinatórikus jelenség, amely a két alak egymással fedésbe hozhatóságának feltételezését táplálja, a fej szétlövésével egybeeső módon semmisül meg. Fatia Negra azáltal stabilizálja a nemtudás által generált konstitutív feszültséget, hogy az igazság ígéretét, amennyire csak hatalmában áll, elhalasztja vagy érvényteleníti. Ezzel fenntartja az érme két oldalának (bandita/társasági személy) különbségét, és biztosítja egyúttal azt is, hogy a regény dinamikus, nyugvópontra nemigen jutó értékhierarchiaja képes legyen a meghozandó interpretációs döntések eseményszerű karakterét szóhoz juttatni.

A rejtvényfejtés bizonytalansága a *Szegény gazdagok* nyújtotta tapasztalat szerves része. A titok és felnyílás, elfedés és leleplezés dialektikája a regényben működő alaptrópus teljesítményeként az olvasás eseményét egy már mindig is megkettőzött világba vezeti be, ahol a kaland, a rendkívüli, a különös és a szabályszegő a mindennapok struktúrájába íródik vissza. Az irodalom így nem pusztán szórakoztatás, hanem a történelem mikrotörténeteibe már azok lét-

rejtettek belépő, azokat konstitutív módon alakító textuális mező. Ugyanakkor ennek tanúsága szerint az élet nem irodalom, és az irodalom nem élet, mivel éppen egymás felőli kontaminációjuk, szétválásuk viszonyában szupplementáris jellegük alkotja összefonódásuk lényegi jegyét. Jókai regénye arra sarkallhatja olvasóját, hogy az olvasás aktusában mindezt a lehető legnagyobb mértékben tiszteletben tartva igyekezzen eljáráni, a lehetőségekhez mérten az

össze- és szétkapcsolások rendszerén belül mozogva nem átlépni a szöveg nyújtotta tudás határait. Egy ilyen határátlépés újra és újra felszámolja az olvasás eseménnyé válásának lehetőségét, amely esemény látenciája talán éppen abban a véletlenszerűségben keresendő, amelyet a pénz trópusa a regény világának permanens megkettőződéseit prezentálva az őt működtető (önmegvonó) differenciában magában mutat fel. ■ ■ ■

JEGYZETEK

- 1 MARGÓCSY István, Kalandorok és szirének. Jókai Mór jellembrázolásáról = M. I., „...A férfikor nyarában...”. *Tanulmányok a XIX. és XX. századi magyar irodalomról*, Pozsony, Kalligram, 2013, 307.
- 2 Az azonosítás/azonosíthatóság problémája problémaként természetesen maga is történeti jellegű kérdésként jelentkezik, hiszen például Téglás Tivadar a *Szegény gazdagokról* írott tanulmányában egyértelműnek veszi Hátszegi Lénárd és Fatia Negra megfeleltethetőségét, figyelmét a keletkezéstörténet relevánsnak vélt kérdéseinek szentelve (kiről is mintázhatta Jókai a főhőst, mi tudható a „tükörkép” e feltételezett valóságáról, stb.). Vö. TÉGLÁS Tivadar, *A százéves Szegény gazdagok néhány kérdéséhez*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1960, 236.
- 3 JÓKAI Mór, *Szegény gazdagok*, szerk. TÉGLÁS Tivadar, Bp., Akadémiai, 1962, 120.
- 4 *Uo.*, 246.
- 5 Köztudomású, hogy Gyulai Pál részben épp az „angyal” és az „ördög” kategóriáinak – itt ismét megcáfолódni látszó – problémamentes elkülöníthetőségének feltételezésére (így az „angyalok” bárgyúságára) alapozta vehemens Jókai-bírálatát. Ennek a Jókai-recepciót rendkívüli mértékben befolyásoló, nagy hatású dichotómiának éleslátó kritikájáért lásd: MARGÓCSY, *i. m.*, 304–305.
- 6 A regény szövege maga is széttagolódik, szöveg és bennfoglalt szöveg, cím és utalás, inter- és paratextusok hálózatává alakul, ezzel „a modernség irányába tolva el a szöveg lehetséges kapcsolódási pontjait”. HANSÁGI Ágnes, *Tárca – regény – nyilvánosság. Jókai Mór és a magyar tárcaregény kezdetei*, Bp., Ráció, 2014, 2015. Ehhez lásd még: SZILASI László, „Oda alant lakik, aki azt mozgatja”. Jókai Mór: *Szegény gazdagok* című regényének románcos olvasata = Sz. L., *A selyemgubó és a „bancoló kés”*, Bp., Osiris–Pompeji, 2000, 117–118.
- 7 JÓKAI, *i. m.*, 136–137.
- 8 Ellentétben például a látvány, a kép és az ezeket eseményszerűen összekapcsoló pillantás viszonyába helyezett gadameri tükörrel, az érme Jókainál nem képes átlátszóvá válni (és ezért nem is lehet az igazság trópusa). Vö. HALÁSZ Hajnalka, *Nyelvi differencia megkülönböztetés és esemény között. Jakobson, Luhmann, Humboldt, Gadamer, Heidegger*, Bp., Ráció, 2015, 92–94.
- 9 Vö. SZILASI, *i. m.*, 131.
- 10 Vö. *Uo.*, 129.
- 11 JÓKAI, *i. m.*, 298.
- 12 *Uo.*, 363.
- 13 *Uo.*, 421.
- 14 Vö. TÖRÖK Lajos, Jókai, a krimi és az olvasó = *Jókai & Jókai*, szerk. HANSÁGI Ágnes – HERMANN Zoltán, Bp., Károli Gáspár Református Egyetem – L’Harmattan, 2013, 185–186, 190–191.
- 15 Vö. *Uo.*, 178.
- 16 Vö. EISEMANN György, Arc és álarc – identitás és kaland. Jókai Mór: *Szegény gazdagok = Jókai & Jókai*, 169.
- 17 Vö. *Uo.*, 171.

Balogh Gergő (1991): PhD-hallgató az ELTE BTK Általános irodalom- és kultúratudomány oktatási programján. Főbb kutatási területei: a 20. század első felének magyar irodalma, Karinthy Frigyes életműve. A FISZ és az Alföld Stúdió tagja.

ROSSZKEDVÜNK NYARA

Hosszú ideig – több mint tíz évig – íródott az *Egy mormota nyara*, ami nem is olyan meglepő egy olyan szerző részéről, aki önmagát nem szívesen nevezi írónak, mert elképzelhetetlennek érzi, hogy fegyelmetlenül betöltsön, lefedjen egy pontosan definiálható helyet, amely maradéktalanul azonosulnia kellene.

A lokalizálhatósággal, azaz egy szerep kitöltésével szembeni egzisztenciális féltékenység alighanem a személyes szabadság megóvásának ugyanazon – talán illuzórikus – vágyából fakad, amely a *Mormotában* az autentikus hely elfoglalhatóságának, s ekképp az „én” és a „másik” megértésének kérdéseként jelentkezik. A saját szereppel kapcsolatos bizonytalanság az elbeszélő alkotói önértelmezésében, illetőleg a szöveg megírásának elemi értelmetlenségét tudatosító mentegetőzésében már a történet elején világossá válik. „Úgy csinállok, mintha még mindig író volnék” – olvashatjuk itt az elbeszélő önértelmezését, aki azt sem rejti véka alá, hogy a narratív formaként választott parainesis csupán „ürügyként” használja fel arra, hogy írás közben ne tartsa magát örültnek (12). Az alkotó és az alkotás feleslegessé nyilvánításának gesztusa a *Mormota* poétikáját talán leginkább befolyásoló Camus gondolatait idézi, aki a *Sziszüphosz mítoszában* az alkotást olyan abszurd tevékenységnek nevezi, amely többek közt azért sem képes kiutat kínálni a szellem betegségéből, mert maga is e betegség tünete, s csupán rámutatni tud arra az általános kilátástalanságra, melynek maga is része. Írni, vagy nem írni: így hát egyre megy, írja Camus, és azt hiszem, Németh Gábor *Mormotája* hasonló belátások bázisán született. „A tisztánlátó közönnyel kezdődik minden” – mondja Camus a *Sziszüphosz...*-ban, míg Némethnél ez a következőképpen fogalmazódik meg: „nézni – a lehető legnagyobb élvezet volt, downright existence! úgy éreztem, hogy erre születtem”, de

Németh Gábor:

Egy mormota nyara
Kalligram, 2016

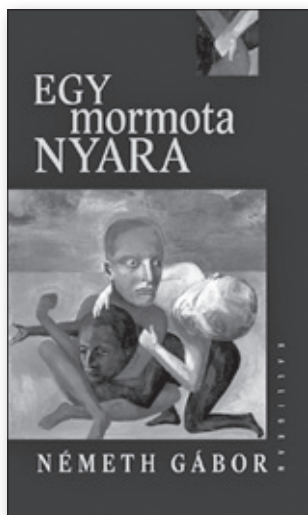
részint ugyanerre utalhat a „ha figyelek, minden megtörténik” (Garaczitól kölcsönzött) kétélű mondata is (22).

A könyv megszületése persze – és erre a nyilvánvaló paradoxonra a mű szerintem rá is játszik – e feleslegesség cáfolataként éppen a kimondás igényét jelzi, és ismét csak a camus-i abszurd értelmében saját lényegének tagadásával próbál meg túllépni magán. Innen nézvést a regény egyik fontos terminusaként többször felbukkanó „downright existence”, a pusztá szemlélődés ideális létállapota megvalósíthatatlannak mutatkozik, hiszen egyrészt már a mű megszületése is mindenképp cselekvő beavatkozás a (z irodalmi) létezés rendjébe, ahogyan az utazgató elbeszélő is minduntalan részesévé válik azoknak a személyközi kapcsolatoknak, amelyeknek egyszerre lesz értelmezője és értelmezettje, alakítója és elszenvedője. A részvétel, a belekeveredés kiábrándító elkerülhetlensége, a megértés sürgető, ám hiábavaló vágyának drámája a *Mormota* egyszerre poétikai és filozófiai alapvetése, amelyek az egzisztencialista abszurd intellektuális – a legfontosabb elődszövegként kopírozódó *Az idegen* tekintetében viszont semmiképp sem elbeszéléstechnikai – programját idézik. Az „ürügyként” választott parainesis-forma maga is eme tanácstalanság és reménytelenség hordozója lesz, hiszen egy műfaj kiürülését, kiüresítését példázza: az erkölcsi tanítások, életmin-ták, etikai üdvözüléslehetőségek csokorba szedése helyett ugyanis ezek karikatúráját, vagy épp hiányát közvetíti. Kétségbevonhatatlan maximaként egy helyütt például a „bambi meg a rudas”, a kocma és a fürdő örökérvényűsége említődik (15.), egy másik alkalommal meg

a szocializmussal kapcsolatos ismeretek megszerzésével kapcsolatban váratlanul így zárja rövidre a gondolatait az elbeszélő: „hagyd az egészét a fenébe” (44.).

A tanulság radikálisan kiiktatódik a szövegből, vagy hát, fogalmazzunk így, épp ez a kiiktatódik lehet az intellektus tanulsága, amely nyilván az egyetlen logikus lehetősége az alkotást és az alkotót is az abszurd feleslegesség keretei közé helyező műnek. Az örök igazságok megfogalmazását az is lehetetlenné teszi, hogy az elbeszélő maga is folyamatos mozgásban van a maga által létrehozott (szöveg) világban, hiszen a történet szerint egy Byron-film utolsó jelenetéhez keres megfelelő helyszínt. Az örökös útonlét, a helykeresésből fakadó állandósult ideiglenesség az elbeszélő státuszát a pillanatnyi érvényességek partikularitásában rögzíti, aki az összes általa felkeresett helyen csupán átutazóként, *idegenként* van jelen. A történet végén ráadásul a szöveg meglehetősen hangsúlyosan mossa össze az elbeszélő és Meursault alakját, a tengerparti gyilkosság leírásakor *Az idegenből* vett szövegkölcsönzések – mintegy a *Mormotát* már az elejétől kezdve áthálózó Camus-idézetek és -parafrazisok betetőzőseképp – egyértelművé teszik a narrátor egzisztencia-pozíciójának meursault-i idegenségét. (Ebben az értelemben a regény valamiféle abszurd fejlődésregénynek is tekinthető, amely a narratív identitás végső rögzítését az Idegen alakjában juttatja nyugvópontra.)

Az idegenség a mű önreflexív utalásaiban nyelvi otthontalansággént jelenik meg; az önmagukat problematizáló mondatok, a nyelvi lehetőségek pontosításának, visszavonásának munkája, a kifejezéssel való küzdelem a regény fontos szólamaként ágyazódik a szövegbe, a történet részévé avatva az írás kínzó feladatát: „akárhogy igyekszel, még a legegyszerűbb mondat is, vegyük mindjárt ezt itt, alá van aknázva” (31.). Az elbeszélő mindemellett a „saját” hangtól is megfosztja magát az elbeszélés során. Leglátványosabban ez azokban a jelzett idézetekben mutatkozik meg, ahol a szöveg Ottlik, Pascal, Erdély, Csehov, Camus, Byron stb. stb. hosszabb-rövidebb citátumait, vagy épp Kosztolányi bolgár kalauzának parafrazisát illeszti a maga elbeszélői szólamába (152–153.). Emellett az is gyakran fordul elő, hogy bizonyos „hangok” által hallott-mondott mondatok

épülnek a szövegtestbe, úgyhogy e változatos közbeékelődéseknek köszönhetően az elbeszélői regiszter hangsúlyozottan mások nyelvén, az *idegen* diskurzusának használatán át karakterizálja magát.

Sőt, időnként a „saját” is „idegenként”, azaz idézetként működik, hiszen a *Mormota* több szöveghelyén idézi be Németh Gábor régebbi írásainak pontos, vagy kicsit átalakított részleteit. A fehér hajú cigány férfiről, vagy a levágott fejű fakírról szóló szövegrész, illetőleg a régi Pesti Napló lapozgatásának jelenete például a szerző *Viszlát* című elbeszéléséből került a regénybe (48., 52–53.), ahogyan az elbeszélés Erdély Miklóstól származó mottójának egyik sora is (44.), míg a *Monte Cristóból* eltanult pislogásos jelnyelvel kapcsolatos epizód a *Koldustánc* című korábbi kisprózából lehet ismerős (183.). A legfontosabb önidézet, ami azonban egyszerre idézet is, alighanem a *Mormota* utolsó jelenetében, az arab áruval folytatott pszichológiai küzdelem leírásában érhető tetten. Az epizód ugyanis Mészöly Miklós *Koldustánc* című, 1942-es novelláját nem csak parafrázálja, de idéz is belőle (180.), ugyanakkor pedig Németh Gábor hasonló című elbeszélésének bizonyos részleteit is magába építi: az imént említetten kívül például azt, amikor a szerző a szegedi Dekonferenciára a *Megbocsátás* helyett eme Mészöly-írásról szóló előadással érkezett (178–179.).

A mű megformáltsága, a megszólalás és a megszólaló idegenségének hangsúlyozása a helyszínvadász – az eddigiek értelmében: egyúttal a saját helyét is kereső – elbeszélő utazása során szerzett idegenség-tapasztalatainak metaforája.

Mert hogy a *Mormota* azt az etikai kérdést szegezi olvasójának, hogy lehetséges-e a kulturális választóvonalak felszámolása; mennyiben nehezíti, vagy épp lehetetleníti el a személyközi kapcsolatok formálódását a Másik idegensége, mit tudunk kezdeni az előítéletekkel, berögződésekkel, meddig terjed és mit jelent, általános érvényű-e, vagy pedig helyzetekhez és személyekhez kötött a „teremtényi szolidaritás”? A regényben Theo van Gogh és Pim Fortuyn – a liberális filmrendező és a szélsőjobbos politikus – meggyilkolása válik a kultúrák, értékvilágok között feszülő indulatok emblematikus példázatává, ami aztán viszonyítási pontként is szolgál majd a helyszínkereső elbeszélő későbbi idegenségtapasztalatainak értelmezéséhez. A filmrendező 2004-ben végrehajtott lemezszárlása óta a valóság, sajnos, igen előzékenyen sietett a *Mormota* segítségére, amennyiben bőséges referenciákat csúsztatott a szöveg alá. A regény azonban nem építi magába mindezeket, és a fikció eszközeivel inkább az absztraktabb filozófiai, hermeneutikai kereteken belül maradványok maradva igyekszik kitapintani a kultúrákat, szociokulturális csoportokat elválasztó demarkációs vonalakat, amelyek azonban minden esetben bizonyos személyközi viszonyok, konkrét események precíz analíziseiben válnak érzékelhetővé. (Más kérdés, hogy a valóság önhatalmú és durva beszüremkedése okán a regény esztétikai tere kiszolgáltatottá vált az aktuális politikai, publicisztikai diskurzusokba visszacsatoló olvasásmódoknak is.)

A szöveg csomópontjai azok az emlékek, találkozások, megfigyelések – a szemlélődés és részvétel szövevényes terepei –, amelyek alkalmat adnak az elbeszélőnek arra a pszichológiai aprómunkára, amelyben a Másikkal történő szembesülés drámája elemezhetővé válik. A regény e tekintetben folyamatos mozgás az idegenség alakzatai közt, állandó tekintettel arra, hogy mindig van egy *másik*, aki figyelmünket követeli, aki a „látva és látva lenni” egzisztenciális alapképletét új erővonalak, pl. az „uralni” vs. „alárendelődni” irányai felé mozdítja el. A személyközi kapcsolatokba íródo értékalapú konfliktusok oppozíció-termelő, a nyelvet tagoló erejének demonstrálása, a nyelvek, életformák, ideológiák és ellenség-kepek egymást értelmező viszonyrendbe állítása olyan

formaeleme a regénynek, ami tulajdonképpen a saját személyes és kulturális diszpozícióinkkal kapcsolatos szembenézésünket sürgeti. A szövegben az etika tehát nem valamiféle metafizikai elvontságban dereng fel, hanem a praxis terében jelenetről jelenetre formálódik újra: a regény strukturáló elve így tulajdonképpen az a *másik*, aki az elbeszélő utazgatásai során különböző kontextusokban mutatja meg magát. A holland és a fekete család jelenete a villamosmegállóban, a fehér hajú, fiatal cigány történetmozaikja, a hennafestő „vakumprák” és a fehér kislány afférja, Leonardo, a cigány kisfiú és az elbeszélő találkozási egy meccsen, majd a strandon egy másik cigánygyerek konfliktusának szemlélése, a svéd turista kifosztása, vagy a történet végén az arab ajándékarussal folytatott párviadal mintha az „én” és a „másik” alapdrámáját változatos koreográfiákban folytonosan újrajátszó variációk lennének, melyek fenyegető középpontjában Theo van Gogh meggyilkolása sötétlik.

Az egyes jelenetek laza füzérben sorjáznak – a regényt egyébként is a filmszerű vágások, rövid snittek, kimerevített képek töredezett technikája jellemzi –, ám ezek előre-hátra utalva, egy közös értelmezési térben egymásba gyűrűzve (a „szöveg köröző lassúsága”, ahogy az elbeszélő fogalmaz) minduntalan értelmezik, finomítják, vagy épp ellenpontoszák, megkérdőjelezik egymást. Ebben az érzékeny hálózatban viszonylagossá lesz, és egy dinamikus mozgás rögzíthetetleniségében nem csupán szétfoszlik, de az *áldozatiság* egzisztenciális léttapasztalatában eggyé is mosódik az „én” és a „másik” egymást feltételező, elvileg stabil identitásokat feltételező ellentétpárja. A regény utolsó jelenete, az arabbal vívott kulturális párviadal Mészöly-átírata olyan önálló novellaként is olvasható, amely egyrészt sűrítve, és egy drámai végkifejlet felé elmozdítva szcenírozza mindazt a tapasztalatot, amit a személy- és kultúráközi kapcsolatok kölcsönös kiszolgáltatottságon nyugvó viszonyrendjének ábrázolásában a regény mindaddig felhalmozott, ugyanakkor egymásba futtatja, s ezzel új optikába is helyezi a mű bizonyos narratív szálait.

A Camus-i rájátszáson keresztül az önmagát végképp idegennek nyilvánító elbeszélő itt kilép saját történetének (a to-

leranciaalapú, liberális humanista kultúra narratívájának) színteréről, ám a lővés eldördülésekor nem csupán Camus abszurd hőisével azonosítódik, hanem a *Mormota* narratív logikája értelmében a Theo van Gogh és a Fortuyn-gyilkosságok szereplőivel is összemontírozódik. A jelenet ráadásul a *Mormota* fiktív forgatókönyvének záróepizódját is megidézi és újraértelmezi, hiszen a napsütötte tengerpart nem csak *Az idegen* kulcsjelenté- nek terepe, hanem a regénybeli Byron-film utolsó lehetséges helyszíne is, ahol a forgatókönyv szerint a vámpírrá lett költő a felkelő nap sugaraitól hamuvá ég. A fiktív szövegek főszereplőjéhez hasonlóan, sőt átvéve annak szerepét, az identitásától Idegenként már amúgy is megfosztódó elbeszélő ebben a metaforikus egyesülésben végképp elhamvad, semmivé foszlik, megszűnteti magát. A már említett Mészöly-vonatkozásokkal együtt ez az önálló elbeszélésként is értékelhető hosszú epizód talán a regény leggazdagabban rétegzett, poétikai szempontból is legérzékenyebb passzusa. A személyes és kulturális idegenség közös kiszolgáltatottsága valami megfogha-

atlan bukás szorongató érzetét hordozza, ami a regényben egy kissé patetikusnak tűnő hanyatlástörténet záróakkordjának tűnik. Van ugyanis a *Mormota*nak egy múltba forduló, krizeológiai vonulata, amely a jelen válsághelyzetével több síkon is valamiféle aranykor nyugalalmát állítja szembe. A művészet hanyatlását rögzítő gondolatmenetet lezáró, amúgy szellemes „dasein vagy design” ellentétpárja (hol helyezhető el vajon e pólusok között az *Egy mormota nyara?*), a régi Pesti Naplók olvasgatása során felrémelő békeidők boldog(nak tűnő) nyugalma, vagy a 20-as évek biarritzi *plage*-át ábrázoló képek nyomán feltörő nosztalgia és a jelen bomlásütönei közti kontraszt mintha a nyugati kultúra elkerülhetetlen összeomlásának spengleri vízióját csempészné a szövegbe. A *Mormota* rezignált pátosza a létezés illúziótlan abszurditását – Camus regényével szemben – veszteségként rögzíti, a helyszínereső elbeszélőt így mintha az elveszett otthon, a bizonytalanra vált metafizikai alapok utáni hiábavaló sóvárgás űzné. A regény a száműzött-lét egzisztencialista topozát a kulturális erőterek viszonyrend-

jével összefüggő etikai problémaként jeleníti meg, a kortárs idegenségfilozófiák többségétől eltérően meglehetősen peszsimistán. A szöveg pólusai inkább azon fogalmakkal jellemezhetőek, amelyek segítségével Sartre kísérelte meg bemérni Camus regényét *Az Idegen magyarázatában*: „A halál, az igazság és a lények visszavonhatatlan pluralizmusa, a valóság felfoghatatlansága, a véletlen”. Németh Gábor különös atmoszférájú, gazdag nyelvi mintázatú és finom precizitással megszerkesztett regénye a jelentések számtalan lehetőségét felkínálva úgy emeli egy erős esztétikai erőterbe ezeket a kategóriákat, hogy közben olyan kérdésekkel történő szembenézésre sarkall, amelyekkel általában nem szívesen mérünk farkasszemet nézni. ■ ■ ■

■ **Szabó Gábor**: a Szegedi Tudományegyetem oktatója. Kötetei: *Hiány és jelenlét (Borges értelmezések)*, Meszszelátó Kiadó, 2000; „...te, ez iszkol” *Estherházy Péter Bevezetés a szépirodalomba című műve nyomában*, Magvető, 2005; „Vagyok, mit érdekelne” (Széjgyezetek Petrihez), Műút könyvek, 2013

HERMANN VERONIKA

BESZÉDTÖREDÉKEK AZ EREDETRŐL

Aligha lehetett volna Grecsó Krisztián legújabb regényének pontosabb címet és alcímet találni. Nemcsak azért, mert az életmű eddigi darbjai is meglehetősen plasztikus paratextusokkal operáltak, hanem ráadásul ez a cím a szó szoros értelemben leíró: a *Jelmezbál* egy hatalmas mimikri.

Olyan, műfaji és narratív töredékekből összeálló forma, amelynek mikroegységei, és a belőlük összeálló egész egyaránt a kulturális stratégiaváltás és az önmagaság elbeszélésének lehetetlenségét tematizálják. Hatalmas közhely, hogy bizonyos szerzők (vagy persze: minden szerző és minden kritikus) ugyanazt a szöveget írják újra és újra,

Grecsó Krisztián: *Jelmezbál – egy családregény mozaikjai* Budapest, Magvető, 2016.

Grecsó Krisztián esetében azonban ez hatványozottan igaz.

A regény végén olvasható jegyzetből az is kiderül, hogy a Móricz- és Nádas-intertextusok mellett a *Barbárok*-parafrízisból készített tévéfilm egyes mondati is megjelennek a kötet *Barbárok* című második fejezetében, amely megoldás az autotextualitás egy sajátosan rétegzett, intermediális változatát hozza létre. A vendégszövegek mellett persze számos

motivikus egyezést is találunk a korábbi regényekből, és nemcsak a Sáraság jelképezte fiktív viharsarki topográfia miatt. Mintha a korábbi prózai művek mind azért születtek volna meg, hogy egyszer majd a Jelmezbálban álljanak össze egy töredékeiben is olvasható egésszé. Ezzel persze egyszerre állítom azt, hogy a Jelmezbál fontos szöveg, és azt is, hogy tulajdonképpen egy túlírt önisemlé. Nem vagyok benne biztos, hogy bármelyik pontosan megfelelné a valóságnak, az alábbiakban tehát a két véglet közti árnyalatok sokféleségében kíséreltem meg felfejteni a történetmondás sajátos ismétlődéseit a *Jelmezbál*ban, illetve meghatározni a szöveg viszonyát a korábbi művekkel és figurákkal.

Formailag a *Jelmezbál* aprólékosan kidolgozott, időnként szinte túlírt-túl gondolt munka. Műfaji sokféleséget implikáló nagyforma, amely azonban – öndefiníciója szerinti mozaikosságában – szétszedve is működik, megerősítve és felszámolva a regény műfaji kódjait. Egyszerűbben fogalmazva, a *Jelmezbál* olvasható regényként és novellagyűjtemény-

ként is, amely nem újdonság, hiszen sem a Grecsó-életműtől, sem az általa kövendőként kijelölt prózapoétikai hagyománytól nem idegen. Arra is bőven akad példa, hogy egy regény egyszerre alkalmazza a családregény és a bűnügyi regény narratív kódjait, sőt, a kettő ki is egészíti egymást. Nemcsak az eredet elbeszéléséhez kapcsolódhat erősen a bűn képzete, de általában egy tisztességes család(regény) nem létezik titkok, tabuk, hazugságok nélkül. A kettőt ötvöző szövegek sajátossága pedig, hogy ezek a titkok akkor is beépülnek az elbeszélésbe, ha közben dramaturgiai értelemben nem feltétlenül lepleződnek le.

A regény nem mentes a moralizálástól. Ugyanazok a kérdések tematizálódnak a *Jelmezbálban*, mint az *Isten hozott*, a *Mellettem elférsz*, vagy akár a számos kritika szerint jóval súlytalanabb *Megyek utánad* esetében. Meddig őrizhetők a titkok? Mikor és miért áldozza fel magát az egyén a közösségért? Hány generáció keresztül térnek vissza az ősök bűnei? Meddig lehet menekülni a múlt elől? Hogyan válhat az otthon olykor az idegenség, máskor pedig az önmagáság megfelelőjévé? Mit jelent az álcas, a jelmez, a rejtőzködés? Legkésebb Marcel Proust regényfolyama óta tudjuk, hogy az emlékezés nem akkor jön, amikor szeretnénk, nem akkor, amikor hívjuk, hanem leginkább olyankor, amikor kapaszkodót talál: ez lehet egy illat, egy íz, vagy éppen egy büdös vonat, amely a Viharsarok felé robog. A nosztalgia szó jelentése honvágy valami után, ami már nincs, de szokás úgy is fordítani, hogy egy korábbi én iránti vágyakozás. Ami eltűnt, csak temporálisan tér el a jelentől, mert ugyanúgy a részévé válhat a történeteken és az embereken keresztül. Az *Isten hozott*-ban egy régi napló az eltűnt idő médiuma, a *Megyek utánad*-ban tulajdonképpen maguk a szerelmek, az egykorvolt lányok. „A nők tesznek valamilyenné” – mondja részegen Daru apja Darunak. Erről szól a regény. A *Mellettem elférsz* elbeszélője egy fényképen keresztül kezdi el feltárni családjá számára addig ismeretlen eseményeit, míg végül a saját történetében kell megtalálnia azt, ami tanulság lehet: hogy a végzet csak a gyenge emberek mentsége, hogy az identitás nem sors, hanem választás kérdése, s hogy alakításában neki éppen akkora szerepe van, mint a géneknek és az ősöknek. A *Jelmezbál* megismét-

li ugyanezen tanulságokat, sajátot azonban nem kínál fel, legalábbis nem olyan szépen összefoglalható módon, mint az eddigiek. Most éppenséggel nem egy, hanem soknak tűnő elbeszélő jeleníti meg ugyanezeket a problémákat, és ha beszélhetünk írói-mesterségbeli erősségről, talán ez lehet az. A *Jelmezbál* mindegyik történetének látszólag más elbeszélője van, és a nézőpont, a súlypont, a történetvezetés ennek megfelelően változik is, a hang mégis egységes marad. Egy olyan, mindentudó elbeszélő, aki közben saját szereplőinek álcázza magát, afféle narratív jelmezbál keretében. Első látásra nem egyszerű, hiszen szövevényes, csapdákkal teli történetről van szó, amelynek kiindulópontja egy régen volt gyilkosság, ám egyes cselekedetek az idő múlásával egyre nagyobb károkat okoznak. A családi bűnök a *Jelmezbálban* bűvópattaként indulnak, és minden egyes szálon szökőárként végződnek – akkor is, ha a bukás nem látványos, akkor is, ha talán nem történik semmi. A kudarcos kapcsolatok és kudarcos emberek könyve ez, a fentebb felsorolt kérdésekre pedig nem ad megnyugtató választ. A családregénynek nemcsak a nyugati, hanem kifejezetten a magyar irodalomban is elég jól követhető tradíciója van. Nem egyedi megoldás az, amit a *Jelmezbál* választ, sem narratológiai, sem dramaturgiai szempontból. A választásokat azonban következetesen és jól viszi végig, amely azt jelzi, hogy végképp megérkeztünk a jó minőségű, könnyen befogadható kortárs történetmeséléshez, amelyet egyébként a nem mindig elvárt, sőt, olykor lenézett közönségsiker is jelez. Mindeközben arról is érdemes beszélni, hogy a társadalomkép – a történeti éppen úgy, mint a kortárs –, amely

megjelenik, elképesztően nyomasztó. Az irodalmi szöveg a társadalom sajátosságos leképeződése, ha úgy tetszik, médiuma. Az eddigi regényekben is megszokott módon a *Jelmezbálban* ábrázolt vidéki társadalom fullasztó, szegény, patriarchális, egymásnak, és a különféle helyi hatalmi logikáknak a végtelenségig kiszolgáltatott közösség. „A vidék, az vidék, egy nagy massa az egész, parasztokkal, csönddel és szorongással.” (7.) A lányokat szexuálisan zaklató Bárány fater, a hittanár létre alkoholista és promiszkuis Dániel Ignác, a diákjával viszonyt folytató Darida Éva saját színtereiken ugyanannak a fullasztó hatalmi rendnek a képviselői, amely nemcsak a testi, hanem már a durva és hiányos nyelvi tapasztalatokban megjelenik. „»Nyolcéves, és már kis kurva«, ezt mondta Árpai Mihóknak, de Mihók nem hitte el, mert még nála is félszebb fiú volt.” (128.) A nyelvben létrejövő, ott megszilárduló hatalmi viszonyoknak mindig az a tétje, hogy egyszer majd valódi, diszkurzívan létrejövő hatalmi viszonyrendszert hoznak létre. Ez a nyelv azonban hiányos, a közösség pedig, amelyet létrehoz, generációk óta és generációkon át otthontalan. A korábbiakhoz képest talán még erősebb a vidék-város, illetve város-főváros ellentét, nemcsak infrastrukturálisan, hanem a mentalitásoknak a cselekményre gyakorolt hatásában is. Az eddigi regényekben a nagyváros, főleg pedig a főváros a menekülés és a feloldódás gyakran pozitív metaforája volt, a *Jelmezbál* hősei viszont, akármekkora városba menekülnek, nem tudnak szabadulni a saját végzetüktől. Ez szövegszerűen is megjelenik, egyrészt Károlyi Imre és Kiss Anna, másrészt az egykori rendőr, Szoloványi János figurájában, akik ráadásul a történet voltaképeni origóját jelölik, az eredendő bűn retorikai alakzatává válnak: „»El kell felejteni az életet, akkor lehet tovább élni«, ez a filozófiája. És Pest, Angyalföld remek környék, soha sehol olyan könnyen nem feledtek emberek, mint erre.” (7.) illetve: „Szoloványi Jánost meggyötörik a felszakadó emlékek. Nem tud ő már emlékezni, elfelejtette, hogyan kell. Rége óta nem kellett már törődnie az idővel, nincsenek mögötte évtizedek, csak a feledés van, a szíve olyan, mint az üres Váci út hajnalban, amikor csak a helyi vagányok játszanak rajta autóversenyt, utá-

EGYMÁST KERESZTEZŐ UTAK

na csönd van, döbbenetes magány és kopárság.” (22.)

Az örökbeadott, később saját eredetét a Sáráságban megtaláló Vera így lehet a regény valódi főhőse, és központi alakja, aki minden megjelenő problémát saját identitásában hordoz. Utódként ő az eredendő bűn médiuma, ez sugárzik szét a velük rizomatikus kapcsolatban álló egyéb szereplőkre is. Az ő diszfunkcionalitásuk annak a nagyobb mintázatnak a része, amelynek középpontjában a szülők által elkövetett bűnök (Károlyi Imre is hordozza nyílas apjának tetteinek következményét) hatóereje áll, és amely mintázat azt sugallja, hogy hiába a hely- vagy névváltoztatás – ahogyan Vera vidéken találja meg az őseit, és végül nevet is változtat –, a szövevényes múlt megbünteti mindazokat, akik tudatosan vagy véletlenül beleesnek kútjába. Vera leukémiája egy igen leegyszerűsített olvasatban ugyanezt a végzettségűséget erősíti, hiszen mi mutatná meg jobban a vérségi leszármazás kudarcát, a vér szerinti szülők halálos örökségét, mint éppen a szövegben egyébként nagyon tudatosan, és kissé régiesen *vérráknak* nevezett betegség. Míután rájön, hogy az egész élete – elsősorban pedig a származása – titok és hazugság volt, saját teste is elárulja, a testi betegségben metaforizálódó, inautentikus létezés pedig elveszi nemcsak a megélhető jövő, hanem az elbeszélhető múlt lehetőségét is: „Élt egyáltalán? Mi a bizonyíték rá? Hol van ő, hol van a múltja, ha belőle kikopott?” (99.) A regény végén a sárásági árvaházban rendezett jelmezbál mása az igazinak, hiszen nemcsak Vera ársasága szervezi a történetet, hanem az elgondolás, hogy mindenki másnak akar látszani, mint ami valójában, ám legyen a stratégiája a költözés, a névváltoztatás, az alkohol vagy a származás megtagadása, a kulturális léptékváltás eleve kudarcra ítélt vállalkozás. Az ársaság nem a szülők hiánya, hanem az én integritásának lehetetlensége, amelytől nem óv meg sem felejtés, sem

■ **Hermann Veronika:** irodalomtörténész, kritikus. Az ELTE BTK-n végzett magyar nyelv és irodalom, összehasonlító irodalomtudomány és kommunikáció szakokon, 2015-ben doktorált ugyanitt. Az ELTE Média és Kommunikáció Tanszék adjunktusa.

A 2011-ben megjelent *Mellettem elférsz* című regényével Grecsó Krisztián egyértelmű sikert aratott szakmai körökben és az olvasók között egyaránt. Ez az elismerés megmaradt az ezt követő (*Megyek utána*) szöveg megjelenésekor is, és úgy tűnik, a siker ezúttal is folytatódik. Az idei könyvfesztiválra megjelenő *Jelmezbál* borítójával, arculatával a legutóbbi regényt idézi, pedig témájában, módszereiben inkább a 2011-es kötethez nyúl vissza. A nagy ívű történet, a több generációt és évtizedet felölelő távlat, valamint a családtörténet iránti elköteleződés legalábbis közös vonás a szövegekben. Mert bár a fűszöveg krimi, bűnügyi történetet ígér, a *Jelmezbál* nem krimi, hanem családrege, még ha annak alapvető hagyományait több helyen meg is bontja a szerző. Fontos különbség, hogy míg a *Mellettem elférsz* személyesebb történetnek tűnik, az elbeszélő saját családjának történetét tárja fel, addig a legújabb szöveg távolabb helyezkedik anyagától, látszólag nincs személyes érintettség, önéletrajzi vonatkozás. Persze nyilvánvaló, hogy valamennyi mégis van, hiszen Grecsó egyértelműen „alanyi” szerző, aki saját emlékeiből, tapasztalataiból, megélt élményeiből merít, de itt a távolítás szándéka sokkal erősebb, mint a 2011-es regény esetében.

Ez a családrege a hagyományos, lineáris elbeszélésmódot radikálisan felbontja, hiszen egymástól térben és időben is rendkívül távol eső történetdarabokat rendel egymás mellé (épp ezért nagyon találó az alcím: *egy családrege mozaikjai*). Olyan fragmentumokat, melyeket szereplők rokonai, szomszédai, ismerősi kapcsolatai kötnek össze csupán. Ezek az összerakásra váró részletek rendkívül jól szerkesztett elbeszélésekben jelennek meg. Külön-külön, bármelyik szöveg kiragadható, önmagában is tökéletesen megállja a helyét mindegyik, de a regény egészébe is illeszkednek ezek a novellák, hol erősebb, hol lazább kötő-

Grecsó Krisztián: *Jelmezbál*
– egy családrege mozaikjai
Budapest, Magvető, 2016.

déssel. Az egyes elbeszélések kisprózai kidolgozottsága mindenképpen szót érdemel. Az arányos, szép ívű történetek irodalmunk nagy novellistáihoz, kisprózáink mestereihez sorolják Grecsót. És ha ezek az önmagukban is zárt, kerek történetek nem lennének elegendők, fokozatosan elkezdenek összeállni egy nagyobb struktúrába, novellafüzérként működve, egymással párbeszédre kelve, ismétlésekkel, visszatérő szereplőkkel összekötve. A fűszöveg szerint a kis történetekből végül „összeáll a nagy, drámai egész”, de ezt túlzás volna állítani. Első olvasásra semmiképp, de még második, harmadik olvasásra sem beszélhetünk egy nagy, teljes, lezárt, kerek egész összeállításáról. Az olvasók többsége nagy valószínűséggel jegyzetelget, családfát rajzol, izgatottan kutatja az összefüggéseket, rokon kapcsolatokat, barátságokat, de aki arra számít, hogy minden szál el lesz varrva, minden történetdarabkának meglesz a végző célja, az csalódni fog. Nem szerkesztési hibák miatt nem áll össze az úgynevezett „nagy egész”, hanem mert nem is állhat össze. Egy szétágazó család történetének, a benne lévő sorsoknak nincs egyirányú kifutása, egy többgenerációs család története nem tart egyetlen cél felé, így nem mesélhető el teleologikusan. Itt is ez történik: vannak aránytalanságok, fontosabb szereplők, történetek, mint ahogy lényegtelenebb, elvarratlan szálak is. Nem szerkesztési hiba ez, hanem tudatos elgondolás, hiszen Grecsó nem először bizonyítja, hogy sokat tud a családok működéséről, nem csak a kis családéről, hanem a nagy, több generáción átívelő, sorsokat befolyásoló titkokról, hazugságokról, évtizedeken át hurcolt szorongásokról. Az egyén és a csa-

lád ellentmondásos viszonyáról. Arról, hogy minden egyes ember sorsa egy külön sors, lehetőség, egyéni választásainak függvénye, de akármilyen szabadnak is tűnik, fölé vetül a család árnyéka, a soha le nem vethető örökség, annak minden előnyével és hátrányával együtt. Arról, hogy az ember egyszerre magányos és társas lény, arról, hogy mindenkinek megvan a saját útja, mely mégsem teljesen a sajátja, hiszen lépteiben ott lépnek az ősök és a későbbi nemzedékek is, még ha ez, akkor és ott nem is látható mindig tisztán és pontosan. Arról a furcsa ellentmondásról, hogy akihez a legközelebb vagyunk, attól vagyunk épp a legtávolabb, hogy a család tagjai szerepeket játszanak, hazudnak, életük állandó jelmezbál.

Közös a korábbi kötetekkel a Grecsónál megszokott stílus és nyelv, a szépen komponált, sokszor lírai mondatok: „Régóta nem kellett törődnie az idővel, nincsenek mögötte évtizedek, csak a fedés van, a szíve olyan, mint az üres Váci út hajnalban, amikor csak a helyi vagányok játszanak rajta autóversenyt, utána csönd van, döbbenetes magány és kopárság. Meg lehet állni a közepén, mint egy kősvatag peremén, a körúti felüljáró betonhulláma keskenyre vágja a horizontot, mintha aszfaltból lenne az ég, vagy betonozták volna a világot.” A lírai sorok mellé erős, ütős mondatok is beférnek szép számmal úgy, hogy soha nem látszik a kontraszt, mert az aktuális helyzethez, szituációhoz illeszkednek a megszólalások. Némi változás talán a korábbiakhoz képest (és nem kizárt, hogy a kötetet szerkesztő Darvasi László hatását mutatja), hogy szikárabbnak, fegyelmeztebbnek tűnik a nyelv, nincsenek felesleges mondatok, kitérők. A sokszálú, széttartó történeteket egybefogó kötet egyik legfontosabb helyszíne a Szeged-től hatvan kilométerre fekvő, nem léte-

ző Sáraság, mely fiktív helyszíneként az író számára fontos dél-alföldi helyszíneket foglalja egybe. Ebből a vidéki városkából indul a történet, és a végén ide is fut vissza, hiszen az ábrázolt család(ok) gyökerei egészen idáig nyúlnak. A Kurca folyó partján fekvő település egy határszéli helység, Grecsó klasszikus terepe, a vidék hangulatának, sorsainak egyik legmeggyőzőbb megjelenítőjeként. Pest is többször megjelenik, elsősorban mint a felejtés lehetősége. A félrecsúszott életű hősök a felejtés reményében költöznek a fővárosba, ahol el lehet tűnni, bújni nem csak mások figyelő tekintete, de akár saját emlékeik elől is. Itt nem érdekel senkit, ki honnan jött, nem kíváncsiak a másokra, Pestről nézve a vidék „egy nagy massa (...), paraszttal, csönddel és szorongással.”

Szintén közös vonás a korábbi két kötetnél a női hősök dominanciája. A *Jelmezbál* lányai, asszonyai félsziklott életű nők, elváltak, özvegyek, rossz házasságban élnek, betegek, elvesztették gyermeküket, vagy magányosak. A novellafüzérből kirajzolódó élettörténetek között kevés a sikeres, a boldog élet, a szöveget a magány, a fájdalom, a rossz döntések, a melankólia uralja. Ennek ellenére mégis van benne otthonosság, egy paradoxnak tűnő derű, mellyel a sok borzalmat és tragédiát el lehet viselni, s melyre – a Grecsó által eddig teremtett univerzum alapján – elsősorban a nők képesek. A család legidősebb tagja, Kiss Anna meghatározó szereplő, de az elbeszélő(k) legrészletesebben Darida Éva, Szel Juli és Vera történetét járja körül. Az egyetemi katedrálról szülőfalujába visszatérő nő, az életben céltalanul tébláboló elvált asszony és a gyökereit kereső tanárnő elsősorban magányukban közösek, bár rokon kötelek is összefűzik őket. Noha irodalmi, esztétikai szempontból távoli vonatkozás, az olvasóban felvetődhet

Gabriel Garcia Marquez Buendiáinak története, a generációkon át tartó, megszakíthatatlan magánya, vagy akár Tóth Krisztina *Akvárium*a, mely az elhallgatásokban és a Lehel tér környékének plasztikus, atmoszférikus ábrázolásában is sok közös vonást mutat Grecsó Krisztián legújabb regényével. Bár a közös származás, az egyazon közösséghez, családhoz való tartozás összeköti a hősöket és szerkezetiileg is egyben tartja a kötet novellaszerű írásait, mégis egy rendkívül változatos, heterogén szöveggel állunk szembe. A különböző társadalmi csoportokhoz tartozó emberek sokféleséget hoznak a kötetbe, hiszen egészen másról, és ami még fontosabb, másképpen elmélkedik az emlékezésről, az elmúlásról, a költődésről egy filozófiából doktorált egyetemi tanár (Dániel Iván), egy árvagyerekből lett rendőr (Szoloványi János), két falusi öregasszony (Ildikó és Márta), középiskolai tanárnő (Darida Éva) vagy színházi dramaturg (Szel Juli). Más életpályák, más társadalmi és családi háttérű emberek monológjaiból építkezi a könyv. Van, aki egyes szám első személyben tudósít a vele történekről (*Az újraolvasott Krisztus, Rigók*), de olyan is van, mikor egyes szám harmadik személyben megszólaló narrátor mindentudóként enged betekintést hőse(i) gondolataiba (*Fél kiló disznósír, Friss puncs*).

Mint a szöttes számai, úgy kapcsolódnak egymásba ezek a különböző életutak, kiváló érzékkel megjelenítve a szabad akarat és a determináltság lehetséges arányait. Hiszen a sors voltaképpen egy viszonyrendszer, egy elágazások és kereszteződések rajzolta térkép, mely, ha némiképp alakítható is, mindig függ az egyént körülvevő személyek sorsától, választásaitól. Nehéz elhatárolni, meddig tart a szubjektum saját döntéseinek autonómiája, és hol lóg bele ebbe egy másik élet, sors, mely megváltoztathatja azt. Éppen ezt a kettősséget képes egy család-történeten belül megmutatni a *Jelmezbál*, mely erős kötet, torokszorító, mert mint ha bölcs belenyugással azt üzné, hogy nincs boldogság, nem lehet jól csinálni, az életet csak elrontani lehet. A módszerek mások, ki így, ki úgy, de mindenki elrontja végül. ■ ■ ■

■ **Kolozsi Orsolya:** Budapesten született 1980-ban, jelenleg is a fővárosban él. Tanár, kritikus.